

AIÖHP

ČASOPIS PRO STUDIUM ŘECKÉ A LATINSKÉ

FILOSOFICKÉ TRADICE

ROČNÍK XVII

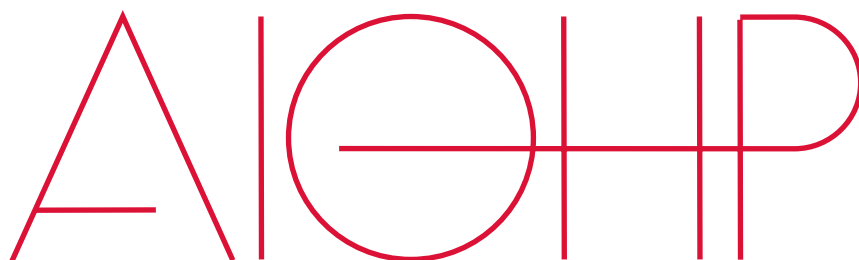
ČÍSLO 33

2025

ČASOPIS PRO STUDIUM ŘECKÉ A LATINSKÉ FILOSOFICKÉ TRADICE

Aither je odborný, recenzovaný elektronický časopis vydávaný Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci ve spolupráci s Filozofickým ústavem Akademie věd ČR. Vznikl při Oddělení pro dějiny starší české a evropské filosofie Filozofického ústavu. Aither vychází dvakrát ročně. Každé druhé číslo je mezinárodní (International Issue) a jsou v něm publikovány cizojazyčné články (především v angličtině, ale i v němčině a francouzštině). Časopis je registrován pod číslem ISSN 1803-7860.

„Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2025 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.“

— OBSAH

Radim Kočandrlé — 4

Pozadí Aristotelových argumentů pro kulový tvar Země

Irena Attlová — 24

Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského
a jeho možné přesahy do současnosti

Vojtěch Pelc — 72

Neostoicismus v českých zemích:
možnosti zkoumání recepce Justa Lipsia

Tomáš Nejeschleba — 106

Recenze: Utopie Thomase Mora. Dílo, které dalo název
specifickému typu politického myšlení

Pozadí

Aristotelových

argumentů

pro kulový tvar

Země

RADIM KOČANDRLE

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Sedláčkova 19

306 14 Plzeň

rkocandr@ff.zcu.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2025.004>

ABSTRACT*

In *On the Heavens*, Aristotle argues for the notion of a spherical Earth. Crucially, he uses the theory of natural places, in particular the explanation of why heavy bodies fall. This, however, rests on the assumption of a sphere of fixed stars: all parts of the earthy element move towards its centre, gradually forming a spherical Earth. Empirical arguments play merely a supporting role. The goal of this article is to show that Aristotle develops an earlier spherical conception of the universe, which he supplements with the principles of his physics. The spherical concept of the universe is found already in Plato, who uses an argument about the stable position of the Earth in the centre of heaven that is attested also in the thoughts of Parmenides. Moreover, according to Eudemus, some thinkers viewed Parmenides's Being (likened to the sphere) as the heaven. One can thus suppose that the conception of a heavenly sphere was originally based on Parmenides's concept of Being interpreted in the cosmological sense as a unity of all there is. Parmenides could then derive the spherical shape of the Earth from the heavenly sphere by analogy.

* Studie je součástí grantového projektu GA ČR 22-15785S.

— Když Aristotelés předložil ve spisu *O nebi* argumenty ve prospěch kulového tvaru Země, *de facto* tím ukončil polemiku, která se na téma tvaru Země podle všech známek vedla. Oproti empirickým mají hlavní úlohu teoretické argumenty, které se primárně zakládají na teorii přirozených míst, konkrétně zdůvodnění pádu těžkých těles. Výchozím momentem je ovšem předpoklad sféry stálic, do jejíhož středu směřují všechny části prvku země a postupně vytvářejí kulový tvar Země. Setkáváme-li se u Platóna se shodným sférickým pojetím Země a univerza, je možné se domnívat, že Aristotelés principiálně vychází z některé původní sférické koncepce, do jejíhož rámce zasazuje své fyzikální principy.

V této studii se zaměříme na pozadí, na němž se mohly Aristotelovy

argumenty zakládat. V první řadě upozorníme na význam sféry stálic pro výsledný tvar Země a na roli rozumu v kosmologických otázkách. Dále navážeme na naše předchozí závěry a poukážeme na to, že klíčová koncepce nebeské sféry vycházela z Parmenidova výměru pravého jsoucna v kosmologickém smyslu jednoty veškerenstva. Z ní mohl být Parmenidem analogicky odvozen i kulový tvar Země. Následně se stala součástí Aristotelova univerza (např. Kočandrle 2022a, 277–329; 2023b; 2023c; 2024; 2025).

— ARISTOTELOVY ARGUMENTY

Aristotelés své pojetí Země představuje v samém závěru II. knihy spisu *O nebi*, ve 14. kapitole. Ve 13. kapitole pojednává o umístění Země, jejím případném

pohybu a tvaru u svých předchůdců. Ohledně tvaru Země podotýká, že byli v této otázce rozděleni:

„Jedni se domnívají, že [Země] má tvar koule (σφαίροειδής), druzí, že je plochá (πλατεῖα) a má tvar podobný bubnu.“ (Aristotelés, *De caelo* II,13,293b34–294a1)¹

Aristotelés explicitně tvrdí, že před ním existovali myslitelé, kteří Zemi pokládali za kulovou, zatímco jiní za plochou. Bezprostředně nato uvádí argument zastánců ploché Země, který se zakládá na zkušenosti s východem a západem Slunce. Vychází z pozorování linie na obzoru, za níž se skrývá část Slunce, která je v dané okamžiky rovná a nikoli zakřivená, jak by bylo možné očekávat v případě kulovité Země. Aristotelés argument kritizuje v tom smyslu, že nezohledňuje vzdálenost Slunce od Země ani velikost pozorovaného obvodu Země. Zároveň dodává, že plochý tvar Země tito myslitelé odvozovali také od vysvětlení její nehybnosti. Ačkoli neuvádí žádná jména, bude reagovat především na Anaxagoru. Ve spojení s plochou Zemí tvaru bubnu jej totiž zmiňuje Simplicios (*In Arist. De caelo* 520,28 = DK 59 A 88) a Panchenko navíc upozornil, že citovaný argument připisuje Anaxagorovi Martianus Capella (6,590, 592 = Axx fr. 40 Graham) (Graham 2010, 241; 2013, 96; Panchenko 1997, 175–178).

Ani v případě zastánců kulové Země Aristotelés nikoho jmenovitě neuvádí. Tentokrát ale neprezentuje ani případná

odůvodnění, která mohli jeho předchůdci ve prospěch kulové Země podat. Konkrétní argumenty přináší až v následující, 14. kapitole, v níž představuje svoji vlastní koncepci.

Ve prospěch kulového tvaru Země uvádí Aristotelés obecně dva druhy argumentů. Hlavní argumenty lze spolu s Coupriem označit za teoretické, koncepční. Principiálně vycházejí z Aristotelova pojetí fyziky, konkrétně teorie přirozených míst, a týkají se koncepce pohybu – pádu těžkých těles. Jako takové je lze proto *de facto* pokládat za jeden obecný argument. Další argumenty jsou empirické. Ačkoli to Aristotelés explicitně netvrdí, již z jejich umístění až za teoretickými argumenty může implicitně plynout, že jejich role byla spíše podpůrná (Couprie 2018, 241–259).

Poté, co se Aristotelés nejprve ve 14. kapitole II. knihy spisu *O nebi* zabývá umístěním a případným pohybem Země, přičemž rozvede, že se Země nalézá nehybně ve středu univerza, přejde k problému jejího tvaru:

„Tvar [Země] musí být kulový (σφαίροειδής). Každá její část má totiž hmotnost, dokud nedosáhne středu, a menší část, tlačena větší, se nezvlíní, ale spíše se jedna s druhou stlačují a spojují, dokud nedosáhnou na střed.“ (Aristotelés, *De caelo*, II,14,297a8–12)²

Aristotelés (*De caelo*, II,14,297a 21–25) následně dodává, že pokud se

1 Přel. autor.

2 Přel. autor. Simplicios (*In Arist. De caelo* 542,23–32) poukazuje na rozdíl v chování kapalin.

části země pohybují ze všech možných míst do jednoho středu, musí si být jejich výsledná masa ze všech stran podobná. Tehdy i ta nejvzdálenější část bude mít stejně daleko od společného středu. A právě tomu odpovídá tvar koule.

O kulovém tvaru Země má navíc svědčit i pád těžkých těles, neboť ta při pádu tvoří shodné úhly (jejich dráhy směřují do středu Země), namísto toho, aby se pohybovala paralelně (Aristotelés, *De caelo*, II,14,297b20 (srov. II,14,296b18–23)).³ Jak ale upozornil Couprie (2018, 256–257), argument není platný, neboť daný směr nelze pozorovat a argument pouze vychází z předpokladů, které chce potvrdit.

Jak jsme uvedli, pozadí celé argumentace vychází z Aristotelovy fyziky, konkrétně z nauky o přirozených místech. Jedná se o důsledek pohybu, v daném případě těžkých těles vytvářejících Zemi, která podle Aristotelovy koncepce směřují přímočarým pohybem dolů, směrem ke středu. Středem je míněn střed celého univerza:

„Přirozený pohyb Země jako celku, stejně tak jejích částí, je směrem ke středu univerza.“ (Aristotelés, *De caelo*, II,14,296b7)⁴

Pohybují-li se části země přirozeně směrem ke středu univerza, postupně se uskupují tak, aby dosahovaly co nejbližší středu. Tím vytvářejí symetrický kulový tvar, z jehož povrchu je všude stejně daleko ke středu. Ze stejného důvodu se

na daném místě ve středu univerza nalézá i celá Země, která je tvořena z těžkého prvku země (Aristotelés, *De caelo*, II,14,297a8–b17).

Teoretické argumenty Aristotelés následně podporuje třemi dalšími, které mají empirickou povahu. První argument se týká tvaru stínu, pozorovatelného na tělese Měsíce při jeho zatmění. Aristotelés (*De caelo*, II,14,297b23–30) tvrdí, že bychom nemohli pozorovat obloukovitý tvar, jaký pozorujeme, pokud by Země neměla tvar koule. Zatímco má totiž Měsíc během fází různé tvary, během zatmění se vždy jedná o tvar oblouku. Vzhledem k tomu, že zatmění je působeno postavením Země, tvar stínu musí být způsoben jejím obrysem, a Země je proto kulová.

Druhý argument vychází z pozorování hvězd v různých zeměpisných šířkách. Kromě kulového tvaru Země má navíc dosvědčovat, že se nejedná o velké těleso. Cestuje-li totiž pozorovatel na jih nebo sever, mění se horizont a hvězdy, které je možné pozorovat. Zatímco lze některé hvězdy vidět v Egyptě a v sousedství Kypru, nejsou zároveň viditelné v severních oblastech, a naopak zdejší hvězdy nejsou vidět na jihu. Vzhledem k tomu, jak rychle se tyto účinky projevují, Země bude mít malé rozměry (Aristotelés, *De caelo*, II,14,297b30–298a8).

S tím souvisí poslední argument, podle něhož může být pravděpodobná i představa těch, kdo předpokládají, že oblast Héraklových sloupů sousedí s Indií a mezi nimi je pouze jedno moře. Tedy představa podpořená navíc zprávami o výskytu stejného druhu slonů

3 Simplikios (*In Arist. De caelo* 545,30) považuje obě pasáže za samostatné argumenty.

4 Přel. autor.

v těchto oblastech (Aristotelés, *De caelo*, II,14,298a9–15).

Aristotelés (*De caelo*, II,14,298a15–a20) nakonec podává ještě zprávu o vypočtení obvodu Země „matematiky“ a uzavírá, že na základě těchto důkazů je zřejmé nejen to, že je Země kulová, ale také to, že v porovnání s hvězdami není velká. Ačkoli Simplicios (*In Arist. De caelo* 542,14) danou zprávu počítá mezi argumenty, ta již kulovitost Země předpokládá a o samostatný argument by se proto jednat nemělo (Couprie 2018, 242, pozn. 8).

Výše jsme uvedli, že z umístění empirických argumentů za teoretický argument se může zdát, že mají pouze podpůrnou úlohu. Přesto je mnozí badatelé pokládají za dostatečné, jak podotýká Couprie. Například Graham (2013, 95) prohlásil, že Aristotelés dokázal kulovitost Země adekvátními vědeckými argumenty. Neugebauer (1975, 576) naopak první z argumentů označil za „Aristotelův pseudoargument“. Aristotelés by totiž v daném případě musel dokázat, že stín na Měsíci obloukovitého tvaru může vrhat právě a pouze Země tvaru koule. V tomto kontextu nemusí být bez zajímavosti, že argument není příliš zmiňován antickými autoritami: neuvádí jej ani Ptolemaios (*Almagest* I.4), když dokazuje kulovitost Země. Podobně druhý argument nemusí platit, pokud uvážíme případný konvexní tvar povrchu Země. Panchenko (1999) v tomto smyslu poukázal na možný tvar Země v podobě vypuklého štítu v kosmologiích Archeláa, Leukippa a Démokrita. V případě třetího argumentu je evidentní, že i samotný Aristotelés si

jím není zcela jist a spíše jej uvádí na podporu předchozích tvrzení. V jiném svém spise (*Meteor.* II,5,362b28–30) navíc existenci zmiňovaného spojení mezi oblastí Héraklových sloupů a Indií odmítá (Couprie 2018, 242–249).

Ačkoli sám Aristotelés mohl pokládat empirické argumenty za dostatečně validní, zmínili jsme, že ve skutečnosti budou mít pouze dodatečnou, podpůrnou úlohu. Hlavní argument je teoretický. Jak upozorňuje Couprie, menší role empirického pozorování totiž v dané oblasti principiálně vyplývá ze samotného přístupu, který Aristotelés uplatňuje v kosmologii a v poznání obecně. Podle Aristotela by měly být problémy kosmologie řešeny nikoli na základě empirického pozorování, ale na základě teorie. Uvádí, že je třeba vycházet z obecného náhledu, který vezme v úvahu celek, tedy z obecného pojetí univerza (*De caelo* II,13,294b33–34). Z toho důvodu mají obecné teoretické argumenty převahu nad pozorovanými jevy. Zvláště, pokud s nimi nejsou výsledky empirické zkušenosti v přímém rozporu. Obdobně uvádí Platón například v dialogu *Faidón* (*Phd.* 98b–c), že tím, co má v daných otázkách rozhodovat, má být právě rozum. Platón zde také doufá, že mu Anaxagorás předloží právě ty argumenty, které budou ukazovat „co je lepší, a že by bylo lépe, aby byla taková“ (*Phd.* 97d–e).⁵ Právě vědění nelze získat pouze empirickou zkušeností, a proto musí být zkoumání jevů podřízeno astronomii jako takové (Aristotelés, *An. post.* I,13,78b39). Z těchto principiálních důvodů jsou

5 Přel. Novotný.

proto i v otázce určení tvaru Země rozhodující teoretické argumenty, které *de facto* mají apriorní povahu (Couprie 2018, 255–256; Dicks 1970, 196; Kahn 1960, 118).

— ROLE SFÉRY STÁLIC

Viděli jsme, že kulový tvar Země podle Aristotela primárně vychází z teorie přirozených míst a pohybu těžkých prvků směrem ke středu. Pohyb všech částí prvku země přitom směřuje ke středu celého univerza. Ten proto představuje základní orientační bod, který určuje směr pohybu všech částí těžkých prvků. Výsledný tvar Země je tedy kromě přirozeného pohybu prvku země zároveň primárně dán existencí tohoto středu. Ten reprezentuje střed celé nebeské sféry – sféry stálic, která současně tvoří okraj Aristotelova sférického univerza. Lze tedy soudit, že kulový tvar Země je implicitně přímo závislý na tvaru celého univerza. A tím je právě koule, která má střed. Ve svém důsledku se tak jedná o koncepci sférického univerza, které *de facto* určuje analogicky sférický tvar Země.⁶

6 Jakkoli jsou v Aristotelově univerzu jednotlivé oblasti strukturovány primárně v důsledku přirozených pohybů prvků, přičemž kulový tvar světa principiálně vychází z jeho podstaty a dokonalosti, nejedná se o postupné ustavování celé struktury – univerzum je věčné. Naproti tomu například u Empedoklea, u něhož se patrně setkáváme s obdobně sférickým pojetím, kdy se kromě vejčitého tvaru univerza (Áetios, *Plac.* II,31,4 Mansfeld–Runia = DK 31 A 50) objevují i zmínky o hemisférách nebe (např. Áetios, *Plac.* II,11,2 Mansfeld–Runia = DK 31 A 51), měla být Země během kosmogonie do středu univerza nesena prostřednictvím působení víru (např. Aristotelés, *De caelo* II,13,295a9–b9 = DK 31 A 67; Simplicios, *In Arist. De caelo* 526,34–527,1 = DK 31 A 49). Ačkoli tvar Země není doložen v žádném přímém

Tvaru nebe věnuje Aristotelés zejména 4. kapitulu II. knihy spisu *O nebi*. Termín οὐρανός primárně používá ve smyslu sféry stálic, tvořící vnější okraj univerza:

„Tvar nebe (οὐρανόν) musí být kulový (σφαίροειδές); je nejvhodnější pro jeho podstatu a je od přirozenosti první.“ (Aristotelés, *De caelo* II,4,286b10)⁷

Následně Aristotelés uvádí další důvody, přičemž tvar koule vymezuje jako nejdokonalejší mezi tělesy. Zároveň jej přisuzuje prvnímu tělesu – pátému prvku, který se pohybuje kruhovým pohybem a nalézá se v největší vzdálenosti. Kulový tvar má následně nutně i to, co s ním souvisí, tedy nejen sféra stálic, ale i sféry nebeských těles a prvků nalézajících se kolem samotného středu. Pokud je také možné pozorovat, že se nebe pohybuje kruhovým pohybem, přičemž se za posledním okruhem – sférou stálic – již nic dalšího nenalézá, musí mít nebe kulový tvar. O jeho kulovém tvaru svědčí i kulové tvary ostatních těles, která jsou souvislá s tím, co má kulový tvar. Aristotelés dodává, že s dokonalým kulovým tvarem univerza není možné srovnávat nic z toho, co je na Zemi (*De caelo* II,4,286b23–287b21).

Hvězdy a nebeská tělesa obecně jsou rovněž určena jako sférická. V prvé řadě

zlomku, přičemž Couprie (2020, 15–17) se domnívá, že Empedoklés zastával plochou Zemi, Vitek (2001, 201, pozn. 1) naopak argumentuje ve prospěch kulové Země (srov. Áetios, *Plac.* II,20,13 Mansfeld–Runia = DK 31 A 56).

7 Přel. autor.

se Aristotelés (*De caelo* II,8,290a35–b11) odvolává na pohyb. Shledává, že kulový tvar je nejméně vhodný pro pohyb, respektive je vhodný pro pohyb na stejném místě, neboť hvězdy nemají vlastní zdroj pohybu. Zároveň se ovšem odvolává na pozorování fází Měsíce a astronomické zdůvodnění zatmění Slunce. Analogicky přitom tvar jednoho tělesa platí i pro ostatní (*De caelo* II,11,291b10–23). Jak podotýká Couprie (2018, 258), mají-li vznešená nebeská tělesa tvořená pátým prvkem sférický tvar, shodný tvar Země, která je z méně hodnotného prvku, musí být zdůvodněn odlišným způsobem. Na Zemi nelze uplatnit ani princip analogie, který Aristotelés užívá v případě nebeských těles.

Ačkoli jsme viděli, že Aristotelova argumentace ve prospěch kulového tvaru Země primárně vychází z teorie přirozených míst, konkrétně ze zdůvodnění pádu těžkých těles, implicitně má určující roli sféra stálic. Ta zároveň obklopovala jednotlivé sféry nesoucí nebeská tělesa. Univerzum tak představovalo soustavu homocentrických sfér, rozdělenou na sublunární a supralunární oblasti tvořené z jiných prvků a s odlišným děním. Aristotelés zde využil Kallippův kinematický model založený na soustavě homocentrických sfér, vycházející z původního modelu Eudoxa z Knidu (*Met.* XII,8,1073b17–1074a17). Právě jeho označili Goldstein a Bowen (1983, 333) za toho, kdo jako první uvedl kosmologickou koncepci nebeské sféry ve středu s kulovou Zemí. Současně ovšem poznamenali, že jak nebeská sféra, tak kulová Země byly známy již dříve. Lze se proto ptát, nakolik Aristotelés

obecně vychází ze starší sférické koncepce, do níž interpretuje principy své fyziky. Zároveň je otázkou, zda můžeme před Aristotelem nalézt jiné argumenty ve prospěch kulové Země (van der Sluijs 2021, 270–272).

— PLATÓNŮV ARGUMENT

U Platóna explicitní argument pro kulovou Zemi nenacházíme. Jediným místem, kde se setkáváme s Platónovým pojetím Země, je rámeček eschatologického mýtu, spjatého s posmrtnými osudy duše, v dialogu *Faidón*. Právě při této příležitosti Sókratés přibližuje pojetí Země, o němž současně tvrdí, že je má od „kohosi“ zprostředkované:

„Jsem tedy přesvědčen, pravil Sókratés, že za prvé, je-li Země uprostřed nebe a je-li kulatá (περιφερής), nic nepotřebuje ani vzduchu, aby nespadla, ani žádné jiné takové přírodní síly, nýbrž všestranná podobnost nebe (ὁμοιότητα τοῦ οὐρανοῦ) sobě samému a rovnovážnost samé Země stačí ji držet; neboť rovnovážná věc položená ve středu něčeho stejnorodého, nemá ani dost málo se kam naklonit, nýbrž je v stejné poloze a trvá bez úchyly.“ (Platón, *Phd.* 108e–109a)⁸

Tvar Země vyjadřuje termín περιφερής, což znamená „okrouhlý“ nebo „kulový“.⁹ V předchozí pasáži přitom Platón (*Phd.* 97e) proti sobě staví dva odlišné náhledy na tvar Země. Zatímco plochá

8 Přel. Novotný.

9 Srov. *LSJ*, s. v. περιφερής.

Země je vyjádřena slovem πλατεῖα, pravděpodobně kulová opět nejednoznačným slovem στρογγύλος. Následně Platón (*Phd.* 110b) Zemi doslova vykresluje v analogii s „míčem z dvanácti kůží“. Vzhledem k podobným nejasnostem se někteří badatelé domnívali, že Platón nemá na mysli kulovou Zemi (Calder 1958, 121–125; Morrison 1959, 101–119; Rosenmeyer 1956, 192–197). Přesto lze soudit, že je míněna opravdu tato. Celý argument se totiž principiálně zakládá na umístění kulové Země ve středu sférického univerza. Pro to svědčí i jeho další výskyt, tentokrát v dialogu *Timaios* (*Tim.* 62d–63a). Ačkoli tvar Země není uveden, nebe je explicitně líčeno jako kulové (οὐρανοῦ σφαίροειδοῦς). Celému světu byl démiúrgem původně propůjčen také kulový tvar. Platón tentokrát přináší i zdůvodnění kulového tvaru nebe-univerza. Kromě schopnosti koule vše ostatní nejlépe pojmut zmiňuje doslova sourodost, dokonalost a pravidelnost nebe:

„Tvar mu dal vhodný a podstatou sourodý. Neboť živoku, jenž má v sobě objímat všechny živoky, jistě sluší takový tvar, který v sobě objímá všechny tvary, co jich jest: proto jej vykroužil v podobě koule, která má všude od středu ke krajům stejné vzdálenosti; tak mu dal tvar ze všech nejdokonalejší a nejjednotnější, uznávaje, že pravidelné je tisíckrát krásnější než nepravidelné.“ (Platón, *Tim.* 33b–c)¹⁰

Jestliže démiúrgos pro svět zároveň použije tvar dvanáctistěnu (*Tim.* 55c), lze vidět analogii se Zemí tvaru míče „z dvanácti kůží“ ve smyslu rozdílů mezi reálným (sféra) objektem a toliko empirickým (dvanáctistěm), pro Platóna však jen zdánlivým (Couprie 2018, 201–212).

S vysokou mírou pravděpodobnosti tak u Platóna můžeme jako u Aristotela dokladovat shodné – sférické – pojetí nebe a Země, i její umístění ve středu. Kulový tvar Země ovšem není oproti Aristotelovi přímo dokazován. Viděli jsme však, že podle Aristotela měli jeho předchůdci spojovat tvar Země s její nehybností, která je předmětem výše uvedeného Platónova zdůvodnění. Ačkoli se argument primárně týká rovnováhy Země, její kulový tvar je jednou z nutných podmínek jeho platnosti. Argument tak zpětně vypovídá i o tvaru Země.

Uvedený argument zmiňuje sám Aristotelés ve spise *O nebi*, kde jej ale přisuzuje Anaximandrovi. Poté, co jej označí za „důmyslný, ale nepravdivý“ (*De caelo* II,13,295b16), věnuje jeho vyvrácení celý zbytek 13. kapitoly. Důvodem, proč mu věnuje tolik pozornosti, bude patrně to, že je dané pojetí založeno na obdobném uspořádání univerza jako jeho vlastní. Podle Aristotela je to ale teorie přirozených míst, která nejlépe řeší problémy koncepcí jeho předchůdců. Jakkoli Aristotelés neuvádí ani tvar Země, ani nebe, nehybnost Země je zdůvodněna uplatněním souměrnosti:

„Jsou však tací, kteří tvrdí, že Země setrvává v klidu díky souměrnosti; jako ze starých myslitelů Anaximandros. Nic, co je usazeno ve středu

10 Přel. Novotný.

a je stejně vzdálené od krajů, se nemůže pohybovat spíše nahoru, dolů nebo do stran. Současně je nemožné, aby se to pohybovalo v protikladných směrech, takže nutně setrvává v klidu.“ (Aristotelés, *De caelo* II,13,295b10–16 = DK 12 A 26)¹¹

Ačkoli většina badatelů pokládá daný argument za původní – například Kirk, Raven a Schofield doslova tvrdí, že Anaximandrova „teorie rovnováhy byla bravurním skokem do říše matematická a *a priori*“ (2004, 173) –, někteří badatelé jej naopak odmítli (např. Furlley 1987, 26–28; Hobza 2006, 388–391). Hahn (2001, 198–200; 2010, 56, 64–74) poznamenává, že argument odpovídá Anaximandrovu univerzu soustředných kruhů nebeských těles umístěných kolem Země v půdorysném náčrtu, a mohl tak pouze reflektovat architektonický půdorysný plán. Na jiných místech jsme dříve usoudili, že Anaximandra s daným pojetím spojovala spíše jeho dobově unikátní kosmologická koncepce, v níž kruhy nebeských těles procházely i pod Zemí (např. Kočandrle 2016; 2022a, 262). V každém případě, jestliže argument předpokládá kulový tvar Země, Diogenés Laertios (II,1 Marcovich = DK 12 A 1) přisuzuje Anaximandrovu kulo-
vou Zemi pouze omylem. Jiné zdroje mu totiž naopak připisují válcovitou Zemi podobnou „kamennému sloupu“ (Áetios, *Plac.* III,10,2 Mansfeld–Runia = DK 12 A 25 = DK 12 B 5; Hippolytos, *Ref.* I,6,3 Marcovich = DK 12 A 11; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = DK 12 A 10). O tvaru

nebe pak nejsou u Mílétana žádné doklady. Simplicios (*In Arist. De caelo* 532,1) navíc upozorňuje na rozvinutou podobu celého zdůvodnění právě u Platóna. Přesto lze argument před Platónem ještě jednou nalézt.

— PARMENIDOVA NEBESKÁ SFÉRA

Áetios v kapitole *O zemětřesení* přisuzuje Parmenidovi a Démokritovi vysvětlení rovnováhy Země shodným způsobem. Badatelé proto někdy navrhnou, že Parmenidés dále rozvinul Anaximandrem anticipované pojetí (Burkert 1972, 305; Graham 2013, 106; Kahn 1960, 115–116):

„Parmenidés a Démokritos [říkají, že Země] zůstává v rovnováze, protože je ze všech stran [od všeho] stejně vzdálena. Nemá tak důvod, aby se pohybovala tím či oním směrem; proto se pouze otřásá, ale nepohybuje se.“ (Áetios, *Plac.* III,15,7 Mansfeld–Runia = DK 28 A 44)¹²

Ačkoli Démokritos pokládal univerzum za kulové, stále byl zastáncem ploché Země (Áetios, *Plac.* II,2,4 Mansfeld–Runia; Aristotelés, *De caelo* II,13,294b13 = DK 13 A 20). V případě Parmenida může být ale situace jiná. Diogenés Laertios mu hned na dvou místech přisuzuje kulovou Zemi:

¹¹ Přel. Hladký a kol.

¹² Přel. autor. Podle Anatolia (Anatolius, *De decade* 30 = Prm fr. 42 Graham) Parmenidés následoval pýthagorejce v názoru, že jednotná přirozenost je rovnovážně umístěna ve středu jako srdce.

„On [Parmenidés] byl první, kdo prohlásil Zemi za kulovou (σφαιροειδῆ) a za ležící uprostřed.“ (ἐν μέσῳ κεῖσθαι) (DL IX,21 Marcovich = DK 28 A 1)¹³

Diogenés se přitom opírá o autoritu Theofrasta, kterého jako zdroj zmiňuje i dříve:

„[Pýthagorás] ale prý i jako první nazval nebe světem a Zemi okrouhlou (στρογγύλην). Podle Theofrasta to však byl Parmenidés a podle Zénóna Hésiodos.“ (DL VIII,48 Marcovich = DK 28 A 44)¹⁴

Přestože ve druhém z úryvků Diogenés používá nejednoznačný termín στρογγύλος, který může nabývat významů „okrouhlý“ nebo „kulový“,¹⁵ na základě prvního z nich je zřejmé, že je míněn sférický tvar. Kromě Diogena však již žádný další pramen u Parmenida neuvádí tvar Země. Když ale Strabón (*Geogr.* I,94 = DK 28 A 44a) tvrdí, že Parmenidés rozdělil Zemi do pěti pásem, mohlo by se jednat o další indicii o jejím kulovém tvaru. Ve spojení s rozdělením nebe do pěti kruhů, které však doxografie přiznává Thalétovi a Pýthagorovi (Áetios, *Plac.* II,12,1 Mansfeld–Runia = DK 11 A 13c), totiž Mansfeld a Runia (2009, 449; 2020, 898–901) podotýkají, že odpovídalo sférickému pojetí Země a nebe. Áetios (*Plac.* III,14,2 Mansfeld–Runia = DK 28 A 44a) v této souvislosti doplňuje,

že Parmenidés vymezil na stranách obou obratníků obydlená místa. Jak dále uvidíme, Panchenko (2008, 189–193) se domnívá, že Áetiova zpráva vycházela ze zpráv o obeplutí Libye (tj. Afriky) Féniciány, které mohly Parmenida přivést ke koncepci kulové Země. Dalším vodítkem, poukazujícím na kulový tvar Země, mohou být výše uvedené zprávy o jejím umístění, podle kterých měla „ležet uprostřed“ a ode všeho stejně vzdálena. Zprávy implikují Platónův argument o rovnovážně umístěné kulové Zemi ve středu kulového nebe – nebeské sféry. Parmenidés by tak mohl být i tím, od něhož Sókratés v dialogu *Faidón* převzal pojetí Země. Zatímco na Parmenidovo myšlení Platón úzce navazuje, na Anaximandrovo nikoli. V daném případě by se proto o něho jednat nemělo.

Přehlédneme-li jednotlivé zprávy dokladující pojetí Parmenidovy Země, shledáme, že ačkoli postihují její tvar, umístění či rozdělení do pásů, nesetkáváme se s žádnou argumentací ve prospěch jejího kulového tvaru. V případě tvaru nebe-univerza je situace na první pohled obdobná. Umístění Země ve středu a zároveň v rovnovážném postavení vůči okolí však může být – ve světle plné formulace argumentu u Platóna – významnou indicií pro předpoklad kulového tvaru nebe.

S kulovým tvarem se přitom u Parmenida setkáváme opakovaně. Zatímco Áetios (*Plac.* I,7,17 Mansfeld–Runia = DK 28 A 31) jej přisuzuje Parmenidovu božství, Hippolytos (*Ref.* I,11,1–2 Marcovich = DK 28 A 23) „veškerenstvu“, které mělo být zároveň „jediné, věčné a nezrozené“. Z uvedených atributů je

13 Přel. Hladký a kol.

14 Přel. Hladký a kol.

15 Srov. LSJ s. v. σφαιροειδής; στρογγύλος.

zřejmé, že Hippolytos má na mysli Parmenidovo pravé jsoucno. V Simplikiově (*In Arist. De caelo* 557,25 = DK 28 B 1) verzi prooimia Parmenidovy básně je Pravda, kterou představuje bezejmenná bohyně, uváděna jako „zakulacená“, „okrouhlá“ (εὐκυκλῆος). Když následně bohyně představuje jednotlivé charakteristiky pravého jsoucna-jedna, dokresluje jeho neproměnnost – určitost slovy: „Mocná Nutnost je totiž drží v poutech meze, která je dokola svírá“ (Simplikios, *In Arist. Phys.* 146,3–4 = DK 28 B 8,30–31),¹⁶ zatímco jeho ohraničenost následně akcentuje na základě podobnosti s koulí: je „obdobné útvaru vykroužené koule“ (εὐκύκλου σφαίρης) (Simplikios, *In Arist. Phys.* 146,15 = DK 28 B 8,43).¹⁷ Není ovšem zřejmé, jak doslovně je tento příměr míněn.¹⁸ Zároveň zůstane nevyřešená otázka po skutečné totožnosti pravého jsoucna.

Mimořádně důležitým svědkem by nicméně v této souvislosti mohl být Eudémos. Podle něho měli někteří myslitelé na základě uvedené analogie pokládat pravé jsoucno za „nebe“ (οὐρανός):¹⁹

„Ani [Parmenidés] nepokládá pravé jsoucno-jedno za jakkoli tělesné, neboť je vymezuje jako nedělitelné, když tvrdí: ‚Ani je [jsoucí] nelze rozdělit, vždyť je celé stejné‘ (DK 28

B 8,22). To, co říká, se nevztahuje ani na nebe (τῷ οὐρανῷ), jak uvádí Eudémos, že je někteří za takové pokládali, když slyšeli: ‚ze všech stran (zcela ukončeno) a obdobné útvaru vykroužené koule‘ (DK 28 B 8,43). Nebe totiž není ani nedělitelné a není ani kouli pouze podobné, neboť jde o kouli – nejdokonalejší sféru mezi přírodními věcmi.“ (Simplikios, *In Arist. Phys.* 142,28–143,8 = Eudémos, fr. 45 Wehrli = Coxon 2009, Eudémos, test. 38)²⁰

Jakkoli je Simplikos k danému čtení kritický, může být návodné k tomu, abychom u pravého jsoucna přihlídlí k možným kosmologickým konotacím. Mohlo by se totiž jednat o významné svědectví ve prospěch nebeské sféry v Parmenidově kosmologii. O ní navíc vypovídají i jiné verše, tentokrát z druhé části Parmenidovy básně, podle nichž měly být „hranice hvězd drženy“ obklopující oblohou (Kléméns Alexandrijský, *Strom.* V,138 = DK 28 B 10). Jak jsme dříve rozvedli na jiných místech (např. Kočandrle 2022a, 307–311; 2023b, 322–323; 2023c, 17–18; 2024, 292–296; 2025, 349–352), připustíme-li, že pravé jsoucno mohlo mít různé významy, v kosmologickém smyslu mohlo vyjadřovat nebeskou sféru – všezahrnující jednotu celku veškerenstva (Burkert 1972, 305; Fehling 1985, 226–227; Furley 1987, 54–57; Graham 2013, 90–91, 96, 106–107; Hladký 2018, 33,

16 Přel. Hladký a kol.

17 Přel. Hladký a kol.

18 Proti doslovnému významu srov. Mourelatos (2008, 129); Palmer (2009, 156–157).

19 Podle Aristotela (*De caelo*, I,9,278b8–21) měl termín οὐρανός několik významů. Představoval sféru stálíc ve smyslu vnějšího okraje univerza, oblast sfér Měsíce, Slunce a planet, a zároveň i celý „svět“, „univerzum“.

20 S využitím překladu Parmenida (Hladký a kol.) přel. autor. Srov. Simplikios *In Arist. Phys.* 133,21–29 = Eudémos, fr. 44 Wehrli = Coxon 2009, Eudémos, test. 37.

pozn. 62; Hobza 2002, 915–918; Kahn 1960, 115–118; 1970, 106–107).

Ačkoli nebe u Parmenida obecně vyjadřuje oblast Měsíce, Slunce a hvězd, v klíčovém referátu v kapitole *O uspořádání světa* se Áetios zmiňuje o pevné části, která měla obklopovat jednotlivé věnce tvořící strukturu univerza. Právě ta by mohla ztělesňovat jeho pevný sférický okraj (Drvota 2006, 16; Finkelberg 1986, 306–307, 313–317; Morrison 1955, 61):

„Parmenidés tvrdí, že existují věnce, které se proplétají jeden kolem druhého, přičemž se jeden skládá z řídkého, druhý z hustého, zatímco ostatní mezi nimi jsou smíšené ze světla a tmy. To, co je všechny obklopuje, je pevné jako hradba, pod tím je ohnivý věnec (καὶ τὸ περιέχον δὲ πάσας τεύχους δίκην στερεὸν ὑπάρχειν, ὑφ' ᾧ πυρώδης στεφάνη). Zcela ve středu všeho je rovněž [pevná část], kolem níž je opět ohnivý věnec. Ze smíšených věnců je ten, který se nachází nejvíce uprostřed, [počátkem] a [příčinou] veškerého pohybu a vzniku všech ostatních, ten také nazývá ‚bohyní, která vše řídí‘, ‚držitelkou klíčů‘, ‚Spravedlností‘ a ‚Nutností‘. Vzduch je výronem Země, který se vypařuje jejím silným zhuštěním, zatímco Slunce a Mléčná dráha jsou výdechem ohně. Měsíc je smíšen z obojího, ze vzduchu a z ohně. Shora vše ostatní objímá dokola *aithér*, pod nímž se nalézají to ohnivé, co nazýváme nebem, a pod ním jsou už pozemní oblasti.“ (Áetios, *Plac.* II,7,1 Mansfeld–Runia = *DK* 28 A 37)²¹

Nejednalo by se tak o sféru stálíc uzavírající svět jako u Aristotela, neboť hvězdy se měly podle všech známek nalézat v oblasti nebe, ještě pod *aithérem*, mezi Měsícem a Sluncem (Áetios, *Plac.* II, 7,1 Mansfeld–Runia = *DK* 28 A 37; II,15,7 Mansfeld–Runia = *DK* 28 A 40a; Kléméns Alexandrijský, *Strom.* V,138 = *DK* 28 B 10). Právě jsoucno by jako nebeská sféra bylo zahrnutím celku veškerenstva a v pravém smyslu jednem (Drvota 2006, 37–40, 44; Finkelberg 1986, 315–316).

Zatímco bohyně v první části Parmenidovy básně ukazuje povahu pravého jsoucna, ve druhé pak řád světa nadřazeného mínění smrtelníků (Simplicios, *In Arist. Phys.* 30,14; 39,1 = *DK* 28 B 8,51–52; 8,60–61). Jak dosvědčují některé dochované zlomky i Plútarchovo svědectví (*Adv. Col.* 1114b = *DK* 28 B10), Parmenidés zde představil vlastní kosmologickou koncepci. Můžeme se proto domnívat, že její teoretický rámec uvedl právě v první části básně. Kosmologické čtení pravého jsoucna proto není principiálně vyloučené (Furley 1987, 54–57; Graham 2013, 90–91).

Připustíme-li na základě uvedených indicií, že Parmenidés opravdu předpokládal nebeskou sféru, nebyla by výsledkem empirie – v dnešním významu –, ale rozumového náhledu, metafyzické spekulace. Jak jsme jinde uvedli, dokonce bychom se mohli domnívat, že u Parmenida máme dochovanou argumentaci ve prospěch nebeské sféry: slova bohyně o povaze pravého jsoucna (např. Kočandrle 2024, 359–360; 2025,

21 S přihlédnutím ke stávajícím překladům přeložil autor.

302). Jeho kulový tvar by byl výrazem úplnosti a dokonalosti. Podobně je následně u Platóna (*Tim.* 33a) sférický svět pokládán za jeden celek, dokonalý a nestárnoucí.²²

Přestože se počátek koncepce nebeské sféry někdy dává do souvislosti s pravidelným pohybem hvězd (Wilson 1997, 26), lze naproti tomu soudit, že se původně na empirii, jak jí dnes rozumíme, nezakládala. U Platóna a Aristotela jsou v prvé řadě jmenovány důvody jednoty a dokonalosti sféry jako tělesa. Navíc se oba myslitelé explicitně v kosmologických otázkách odvolávají na roli rozumu. Rozumu, na jehož rozhodující význam upozorňuje Parmenida bohyně (Sextos Empirikos, *Adv. math.* VII,111,114 = DK 28 B 7). Badatelé také v souvislosti s kulovým pojetím Země nejčastěji skloňují právě

geometrické nebo matematicko-estetické důvody (Couprie 2011, s. 201; Furlley 1987, 56; Heath 1913, 48–49; Kahn 1960, 115–118).

Důvody kulového tvaru Země nicméně nemáme u Parmenida doložené, nebo jim v tomto smyslu nerozumíme. Takovým ovšem může být argument o rovnovážném umístění Země, který její kulový tvar předpokládá. Mohlo by se proto jednat o pozůstatek zdůvodnění tvaru Země. Pokud by tomu tak bylo, lze zvážit, zda tvar Země nemohl být Parmenidem analogicky odvozen z tvaru nebeské sféry. Viděli jsme, že analogii užívá i Aristotelés, jakkoli pouze u nebeských těles. Celý argument může mít navíc úzkou souvislost s vládou Diké, Spravedlnosti, a Ananké, Nutnosti, o nichž hovoří bezejmenná bohyně, a obecně s principy rovnosti a rovnováhy uplatňovanými v univerzu. Odtud by mohlo vycházet i umístění kulové Země ve středu univerza.

Je-li univerzum obklopeno pevnou částí, zároveň jsme výše viděli, že se podle Áetia „nejvíce ve středu všeho nalézá rovněž [pevná část], kolem níž je opět ohnivý věnec“ (*Plac.* II,7,1 Mansfeld–Runia = DK 28 A 37). Ačkoli by mohla být mluvena Země, jedná se pouze o textovou emendaci (Diels 1879, 335; DK I, 224). Celé rozvrstvení Parmenidova univerza, které Áetiova pasáž přibližuje, však významně poukazuje na to, že jde právě o Zemi. Pseudo-Plútarchos (*Strom.* 5 = DK 28 A 22) pak doslova tvrdí, že Země měla podle Parmenida vzniknout ze „stékajícího hustého“. Podle nekonjekturevaného Pseudo-Plútarchova textu se jednalo o hustý vzduch (Diels 1879,

22 Přesto někteří badatelé roli empirie u Parmenida akcentovali. Popper (1998, 80, 88, 133, pozn. 63, 136) se na základě dochovaných zlomků a zpráv, které Parmenidovi přisuzují znalost osvětlování Měsíce světlem Slunce (Áetios, *Plac.* II,26,2 Mansfeld–Runia = DK 28 A 42; II,28,5–6 Mansfeld–Runia = DK 28 A 42; Plútarchos, *Adv. Col.* 15,1116a = DK 28 B 14; *De facie* 16,929a = DK 28 B 15), domníval, že pokud Parmenidés pokládal Měsíc za husté kulové těleso, mohl za takové následně považovat i celé univerzum. Graham (2013, 97–104, 111–121) daný objev označil za klíčový pro vývoj předsókratovských kosmologií. Panchenko (2008, 189–193) zase navrhl empirický argument týkající se Země, který vychází z výše uvedené Áetiovy zprávy o obydlených místech na stranách obou obratníků. Jak jsme již uvedli, Panchenko se domnívá, že poznatek o obývání jižní části mohl vycházet ze zpráv o obeplutí Libye (tj. Afriky) Féničany a následně přivést Parmenida ke koncepci kulové Země (Hérodotos, *Híst.* IV,42–43). Couprie (2018, 212–214, 251) však v obou případech poukázal na nedostatečnou textovou evidenci či zřejmou spekulativnost podobných závěrů.

581; *LM D32*).²³ Kromě působení symetrie a rovnováhy v univerzu tak Země mohla zároveň vzniknout „stečením“ hustého (vzduchu) do centra sférického univerza (jako jeho husté a chladné jádro), zatímco nejvzdálenější obvod univerza by byl naopak vyjádřen světlým a řídkým. Země by tak byla přímou protiváhou *aithérické* oblasti (Drvota 2006, 16, 22–24, 30–31; Finkelberg 1986, 307).

Před Parmenidem se setkáváme s kulovou Zemí navíc u Thaléta a Anaximandra (Áetios, *Plac.* III,10,1 Mansfeld–Runia = *TP 1 Th 161*; *DL* II,1 Marcovich = *DK 12 A 1*). V obou případech se ale s velkou pravděpodobností jedná o anachronismus. U Thaléta jsme na jiných místech (např. Kočandrle 2022a, 21–22, 78–79; 2022b, 10–13, 22–23) dříve poukázali na to, že již z důvodu nejasností ohledně existence jeho spisu budou dochované zprávy týkající se kosmologie zatíženy až pozdními koncepcemi. Jak jsme výše uvedli, u Anaximandra pak různí autoři přinášejí jeho pojetí Země, která měla mít obecně válcovitý tvar, přičemž je explicitně přirovnávána ke „kamennému sloupu“ (Áetios, *Plac.* III,10,2 = *DK 12 A 25* = *DK 12 B 5*; Hippolytos, *Ref.* I,6,3 Marcovich = *DK 12 A 11*; Pseudo-Plútarchos, *Strom.* 2 = *DK 12 A 10*).²⁴

23 Země je zároveň spojena s chladným (Aristotelés, *Met.* I,5,986b27 = *DK 28 A 24*) a těžkým (Simplikios, *In Arist. Phys.* 31,3).

24 Xenofana se dochované zprávy opakovaně zmiňují o tom, že pokládal veškerenstvo za kulové a zároveň je kulový tvar přisuzován i bohu (např. Cicero, *Acad. pr.* II,118 = *DK 21 A 34*; *DL* IX,19 = *DK 21 A 1*; Hippolytos, *Ref.* I,14,2 = *DK 21 A 33*; Simplikios, *In Arist. Phys.* 22,22 = *DK 21 A 31*; Theodorétos, *Gr. aff. cur.* 4,5 = *DK 21 A 36*). Z těchto důvodů se občas soudí, že Xenofanés

Představoval-li Parmenidés jednu ze základních inspirací Platónova myšlení, další byli pýthagorejci. Viděli jsme, že Diogenés Laertios spolu s Parmenidem jmenuje Pýthagoru jako prvního zastávce kulové Země. Podle Alexandra polyhistora měli navíc pýthagorejci vtisknout kulový tvar i světu:

„... a z těch [tj. z prvků] vzniká svět, který je oduševnělý, nadaný myslí a má tvar koule (σφαίροειδῆ) obklopující Zemi uprostřed, ta má rovněž tvar koule (σφαίροειδῆ) a je na povrchu obydlená.“ (*DL* VIII,25 Marcovich = *DK 58 B 1a*)²⁵

Kulový tvar světa přisuzuje pýthagorejci v kapitole *O tvaru Slunce* i Áetios (*Plac.* II,22,3 Mansfeld–Runia). K témuž tvaru odkazuje i známá nauka o harmonii sfér (např. Aristotelés, *De caelo* II,9,290b12 = *DK 58 B 35*). Pýthagorejci by tak byli zastánci onoho vlivného

zastával sférické univerzum (Couprie, 159–161, obr. 8,6). Oproti Parmenidovi se však Země – jejíž tvar není uváděn – zjevně nenalézala ve volném prostoru univerza, neboť je líčena jako bezmezná dolním směrem (např. Achilleus Tatios, *Isag.* 4 = *TP 3 Xen 132* (*DK 21 B 28*); Aristotelés, *De caelo*, II,13,294a21–29 = *DK 21 A 47*). Ačkoli antická tradice navíc zmiňuje různé Xenofanovy afinity k Parmenidovi a eleatům, kdy je pokládán i za Parmenidova „učitele“ (např. *DL* IX,21 = *DK 21 A 2*), někteří badatelé předpokládají, že uvedené zprávy byly ovlivněny až pozdními eleatskými argumenty (Graham 2010, 131). Jak jsme rozvedli na jiných místech (např. Kočandrle 2022a, 239–241; 2023a, 278–279; 2024, 342–343), jakkoli by bylo možné předpokládat, že Xenofanés anticipoval sférické pojetí, které dále rozvedl Parmenidés, proti nebeské sféře u Xenofana svědčí zejména iónský výraz jeho kosmologie, v níž se koncepce sféry již dále neuplatňuje.

25 Přel. Hladký a kol.

klasického pojetí světa s kulovou Zemí ve středu nebeské sféry. Pýthagorás měl navíc rozdělit „sféru všeho nebe“ do pěti kruhů a Zemi do pěti pásů (Áetios, *Plac.* II,12,1 Mansfeld–Runia = *DK* 11 A 13c; III,14,1 Mansfeld–Runia). Výše jsme zmínili, že Mansfeld a Runia (2009, 449; 2020, 898–901) upozorňují, že tato rozdělení odpovídají sférickému pojetí nebe i Země, a to v rámci geocentrického uspořádání. Sférické pojetí nebe nadto dokládá u pýthagorejců Aristotelés (*Phys.* IV,10,218a33 = *DK* 58 B 33), neboť měli pokládat čas za „nebeskou sféru“. Podobně se v souvislosti s Pýthagorou vyjadřuje i Áetios (*Plac.* I,21,1 Mansfeld–Runia = *DK* 58 B 33). Jestliže Aristotelés také tvrdí, že se podle pýthagorejců nalézáme na jiné polokouli, než se sám domnívá, zjevně u nich předpokládal i kulovou Zemi (Aristotelés, *De caelo* II,2,285b25). Hippasos měl zase zveřejnit pýthagorejské tajemství, jak vepsat dvanáctistěn do koule, a být za to potrestán utonutím v moři (Iamblichos, *De communi mathematica scientia* 25 = *DK* 18 A 4; *Vita Pythag.* 246–247 = *DK* 18 A 4). Couprie (2025, 277–283) jej proto přesvědčivě pokládá za skutečný Sókratův zdroj poznatku o sférickém tvaru Země v dialogu *Faidón* (*Phd.* 108c). Kulový tvar světa měl navíc údajně zastávat Ekfantos (Hippolytos, *Ref.* I,15,2 Marcovich = *DK* 51 A 1).

Jak jsme ale dříve rozvedli na jiných místech (např. Kočandrle 2022a, 295–301, 324–325; 2023b, 318–321; 2024, 343–344; 2025, 300–301), v případě raných pýthagorejců čelíme výraznému problému v ohledu zachování a následné interpretace dochovaných textů. Vlastní

pohled na myšlení raných pýthagorejců prošel velkým vývojem. Badatelé jako například Tannery (1887) nebo Burnet (1930) se nejprve domnívali, že Pýthagorás a raní pýthagorejci vyvinuli matematický přístup ke světu, který vyústil až v nové objevy v kosmologii. Tento náhled byl velmi vlivný zhruba do poloviny 20. století. Následně však badatelé jako zejména Burkert (1972, 299–368) kriticky poukázali na naprostý nedostatek relevantních textových podkladů pro podobné závěry. V případě výše zmíněných dochovaných zpráv pak badatelé upozorňují, že se podobné reference budou týkat až pýthagorejců pozdního 5. a počátku 4. století př. Kr. Zejména mohou vycházet z pozdní Filoláovy kosmologické koncepce. Diogenés Laertios (*DL* VIII,15 Marcovich; VIII,84 Marcovich = *DK* 44 A 1) opakovaně dosvědčuje, že Platón měl k dispozici pýthagorejské nauky právě prostřednictvím Filoláa. Zmiňuje-li Aristotelés ve spise *O nebi* (*De caelo* II,13,293a20–293b16) pýthagorejské argumenty pro umístění ohně ve středu univerza z důvodu jeho vznešeného postavení a nutnosti ochrany středu jako nejzákladnější části univerza, je zjevné, že má rovněž na mysli Filoláovo pojetí. Filoláova kosmologie ovšem zároveň nepředpokládala koncepci kulové Země ve středu nebeské sféry. Ačkoli se *hestia* měla nalézat ve „středu koule“, a univerzum proto mohlo být kulové, Země, jejíž tvar není dochován, měla obíhat kolem středu (Áetios *Plac.* II,7,6 Mansfeld–Runia = *DK* 44 A 16; Stobaios, *Ecl.* I,21,8 = *DK* 44 B 7). Přestože Filoláos mohl integrovat různé prvky původní pýthagorejské nauky, badatelé o jeho

pojetí obecně soudí, že nemůže být dostatečným podkladem pro poznání kosmologie raných pythagorejců. Jakkoli sám Aristotelés mohl vycházet právě z pythagorejské tradice, nelze ji tak na základě dochovaných pramenů průkazně označit za původce kosmologie nebeské sféry ve středu s kulovou Zemí (Graham 2013, 89–90, 195–196; Huffman 1993, 239–241; Šíma 2012, 13–28; Zhmud 2012, 322–323, 325, 329).

A zatímco u pythagorejců nemáme ani dochovány explicitní důvody pro kulový tvar univerza či Země, viděli jsme, že u Parmenida se je můžeme na základě dochované textové evidence pokoušet rekonstruovat. Pokud Aristotelés navíc kritizuje výše uvedené pythagorejské pojetí místního středu jako základního místa univerza, neboť výsostné postavení má podle něho naopak to, co střed ohraničuje, právě u Parmenida patrně zároveň nalézáme toto principiální odlišení obvodu od středu univerza.

— ZÁVĚREM

Doxografie nezachovává konkrétní argumenty, které měli zastánci kulové Země z řad předsókratovských myslitelů uvádět v její prospěch. S výjimkou

odůvodnění rovnováhy Země se s nimi nesetkáváme ani u Platóna, ačkoli zdůvodňuje tvar univerza. Je to až Aristotelés, u něhož můžeme nalézt explicitní důvody pro kulový tvar Země. Přestože zmiňuje několik empirických argumentů, mají jen podpůrnou roli, neboť zásadní jsou důsledky teorie přirozených míst. Výchozím momentem je nicméně předpoklad nebeské sféry – sféry stálic, k jejímuž středu směřují všechny části prvku země, a postupně tak vytvářejí kulovou Zemi. Pravidelný kulový tvar nebeské sféry je tak *de facto* spolu s teorií přirozených míst ve svém důsledku určující pro tvar Země. S nebeskou sférou se patrně poprvé setkáváme v Parmenidově básni ve výměru pravého jsoucna, v kosmologickém smyslu sféry jako výrazu jednoty veškerenstva. Měla tak původně spekulativní pozadí. Jestliže podle Platóna a Aristotela v kosmologických otázkách podobně rozhodoval rozumový náhled, mohl být odtud tento klíčový koncept nebeské sféry principiálně převzat. Do tohoto základního sférického modelu následně Aristotelés interpretoval důvody kulového tvaru Země ve shodě s principy své fyziky.

ZKRATKY

Seznam zkratek citovaných děl

DK – Diels, Hermann, and Walther Kranz. 1951/1952. *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I–III. Berlin: Weidman.

LM – Laks, André, and Glenn W. Most. 2016. *Early Greek Philosophy*. I–VII. Cambridge: Harvard University Press.

LSJ – Liddell, Henry G., and Robert Scott. 1996. *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement by Henry S. Jones, and Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press.

TP 1 – Wöhrle, Georg (ed.). 2014. *Die Milesier: Thales*. Translation and additional material by Richard McKirahan. Berlin – Boston: De Gruyter.

TP 3 – Strobel, Benedikt, and Georg Wöhrle (Hrsg.). 2018. *Xenophanes von Kolophon*. Berlin – Boston: DeGruyter.

Seznam zkratek antických autorů

Áetios
Plac. – *Placita philosophorum*

Achilleus Tatios
Isag. – *Isagoga excerpta*

Aristotelés
An. post. – *Analytica posteriora*
Met. – *Metaphysica*
Meteor. – *Meteorologica*

Cicero
Acad. pr. – *Academica priora*

Diogenés Laertios
DL – *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*

Hérodotos
Hist. – *Historiae*

Hippolytos
Ref. – *Refutatio omnium haeresium*

Iamblichos
Vita Pythag. – *De vita Pythagorica*

Kléméns Alexandrijský
Strom. – *Stromata*

Platón
Phd. – *Phaedo*
Tim. – *Timaeus*

Plútarchos
Adv. Col. – *Adversus Colotem*

Pseudo-Plútarchos
Strom. – *Stromata*

Sextos Empeirikos
Adv. math. – *Adversus mathematicos*

Simplikios
In Arist. De caelo – *In Aristotelis De caelo commentaria*
In Arist. Phys. – *In Aristotelis Physicorum libros commentaria*

Stobaios
Ecl. – *Eclogae physicae et ethicae*

Strabón
Geogr. – *Geographica*

Theodorétos
Graec. aff. cur. – *Graecarum affectionum curatio*

LITERATURA

Prameny

Aristotle. 1986. *On the Heavens*. Guthrie, William K. C., (transl.). Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press.

Diels, Hermann. 1879. *Doxographi Graeci*. Berlin: G. Reimeri.

Diels, Hermann, and Walther Kranz. 1951/1952. *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I–III. Berlin: Weidman.

Graham, Daniel W. 2010. *The Texts of Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*. I. Cambridge: Cambridge University Press.

Laks, André, and Glenn W. Most. 2016. *Early Greek Philosophy*. I–VII. Cambridge: Harvard University Press.

Mansfeld, Jaap, and David T. Runia. 2020. *Aëtiana V. An Edition of the Reconstructed Text of the Placita with a Commentary and a Collection of Related texts*, 1–4. Leiden – Boston: Brill.

Marcovich, Miroslav. 1986. Hippolytus. *Refutatio omnium haeresium*. Berlin – New York: De Gruyter.

Marcovich, Miroslav. 2008. Diogenes Laertii *Vitae philosophorum*, I. Berlin: De Gruyter.

Thesaurus Linguae Graecae (TLG), verze 2000 – elektronická databáze textů.

Simplicius. 2005. *On Aristotle, On the Heavens 2.10–14*. Mueller, Ian (transl.). London: Duckworth.

Wöhrl, Georg (ed.). 2014. *Die Milesier: Thales*. Translation and additional material by Richard McKirahan. Berlin – Boston: De Gruyter.

České překlady pramenů

Není-li uvedeno jinak, překlady antických autorů pořídili na základě starších překladů Vojtěch Hladký a kol. Překlady vznikly v rámci semináře na Katedře filosofie a dějin přírodních věd PŘF UK.

Platón. 1994. *Faidón*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH.

Platón. 1996. *Timaios*. Přeložil F. Novotný. Praha: OIKOYMENH.

Slovníky

Liddell, Henry G., and Robert Scott. 1996. *A Greek-English Lexicon*, With a Revised Supplement by Henry S. Jones, and Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press.

Sekundární literatura

Burnet, John. 1930. *Early Greek Philosophy*. London: Adam & Charles Black.

Burkert, Walter. 1972. *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*. Translated by Edwin L. Minar, Jr. Cambridge: Harvard University Press.

Calder, William M. 1958. „The Spherical Earth in Plato's *Phaedo*.“ *Phronesis* 3 (2): 121–125.

- Couprrie, Dirk L. 2011. *Heaven and Earth in Ancient Greek Cosmology from Thales to Heraclides Ponticus*. New York: Springer.
- Couprrie, Dirk L. 2018. *When the Earth was Flat: Studies in Ancient Greek and Chinese Cosmology*. Cham: Springer.
- Couprrie, Dirk L. 2020. „The Spiral Movement of the Sun on an Imaginary Cylinder According to Empedocles and Anaximander.“ *Philologia Classica*, 15 (1): 4–24.
- Couprrie, Dirk L. 2025. *The Messages on the Shield of Achilles and other Essays on Ancient Greek Cosmology and Related Topics*. Amsterdam.
- Coxon, Allan H. 2009. *The Fragments of Parmenides*. Las Vegas – Zurich – Athens: Parmenides Publishing.
- Dicks, D. R. 1970. *Early Greek Astronomy to Aristotle*. Ithaca – New York: Cornell University Press.
- Drvota, Tomáš. 2006. „Die Kosmologie des Parmenides.“ *Listy filologické* 129 (1/2): 1–50.
- Fehling, Detlev. 1985. „Das Problem der Geschichte des griechischen Weltmodells vor Aristoteles.“ *Rheinisches Museum* 128 (3–4): 195–231.
- Finkelberg, Aryeh. 1986. „The Cosmology of Parmenides.“ *The American Journal of Philology* 107 (3): 303–317.
- Furley, David J. 1987. *The Greek Cosmologists. I. The Formation of the Atomic Theory and its Earliest Critics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, Bernard R., and Bowen, Allan C. 1983. „A new view of early Greek astronomy.“ *Isis* 74 (3): 330–340.
- Graham, Daniel W. 2010. *The Texts of Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics. I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, Daniel W. 2013. *Science Before Socrates. Parmenides, Anaxagoras, and the New Astronomy*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Hahn, Robert. 2001. *Anaximander and the Architects. The Contributions of Egyptian and Greek Architectural Technologies to the Origins of Greek Philosophy*. Albany: SUNY Press.
- Hahn, Robert. 2010. *Archaeology and the Origins of Philosophy*. Albany: SUNY Press.
- Heath, Thomas. 1913. *Aristarchus of Samos. The Ancient Copernicus*. Oxford: Clarendon Press.
- Hladký, Vojtěch. 2018. „Transmigrating Soul Between the Presocratics and Plato.“ *Aither* 10 (20): 20–49.
- Hobza, Pavel. 2002. „Parmenidés v kontextu archaické orální kultury.“ *Filosofický časopis* 50 (6): 905–933.
- Hobza, Pavel. 2006. „Pojetí Země v Anaximandrově kosmologii.“ *Filosofický časopis* 54 (3): 381–392.
- Huffman, Carl A. 1993. *Philolaus of Croton: Pythagorean and Presocratic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kahn, Charles H. 1960. *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*. New York: Columbia University Press.
- Kahn, Charles H. 1970. „On Early Greek Astronomy.“ *Journal of Hellenic Studies* 90: 99–116.
- Kirk, Geoffrey S., and John Earle Raven and Malcolm Schofield. 2004. *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*, přel. Filip Karfík, Petr Kolev a Tomáš Vítek. Praha: OIKOYMENH.
- Kočandrlé, Radim. 2016. Setrvávání Země v Anaximandrově univerzu, *Filosofický časopis* 64 (2): 171–188.
- Kočandrlé, Radim. 2022a. *Svět íónských archaických kosmologií*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kočandrlé, Radim. 2022b. Thalétova Země plovoucí na vodě. *Aither* 14 (27): 4–27.
- Kočandrlé, Radim. 2023a. Bezmezná Země Xenofana z Kolofónu. *Listy filologické* 146 (3–4): 261–292.
- Kočandrlé, Radim. 2023b. Origins of the Spherical Earth in Ancient Greek Cosmology. *Ancient Philosophy* 43 (2): 315–335.
- Kočandrlé, Radim. 2023c. Vývoj předsókratovských kosmologií a pojetí prostoru. *Filosofický časopis* 71 (1): 3–20.
- Kočandrlé, Radim. 2024. Parmenides and the Origins of the Heavenly Sphere in Ancient Greek Cosmology. *Apeiron* 57 (3): 339–362.

- Kočandrle, Radim. 2025. Nebeská sféra v Parmenidově kosmologii. *Filosofický časopis* 73 (2): 287–302.
- Morrison, J. S. 1955. „Parmenides and Er.“ *Journal of Hellenic Studies* 75: 59–68.
- Morrison, J. S. 1959. „The Shape of the Earth in Plato’s *Phaedo*.“ *Phronesis* 4 (2): 101–119.
- Mourelatos, Alexander P. D. 2008. *The Route of Parmenides*. Rev. ed. Las Vegas: Parmenides Publishing.
- Neugebauer, Otto. 1975. *A History of Ancient Mathematical Astronomy*. Berlin: Springer Verlag.
- Palmer, John. 2009. *Parmenides and Presocratic Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Panchenko, Dmitri. 1997. „Anaxagoras’ Argument against the Sphericity of the Earth.“ *Hyperboreus* 3 (1): 175–178.
- Panchenko, Dmitri. 1999. „The Shape of the Earth in Archelaus, Democritus and Leucippus.“ *Hyperboreus* 5 (1): 22–39.
- Panchenko, Dmitri. 2008. „Parmenides, the Nile and the Circumnavigation of Africa by the Phoenicians.“ In *Libyae lustrare extrema: Realidad y literatura en la visión grecorromana de África. Homenaje al Prof. Jehan Desanges*, ed. José M. Candau Morón, Francisco J. González Ponce a Antonio L. Chávez Reino, 189–193. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- Popper, Karl R. 1998. *The World of Parmenides. Essays on the Presocratic Enlightenment*. A. F. Petersen and J. Mejer (eds.). London: Routledge.
- Rosenmeyer, Thomas G. 1956. „*Phaedo* 111c4 ff.“ *Classical Quarterly* 6: 192–197.
- Šíma, Antonín. 2012. *Svět vymezený a neomezený. Principy přírody ve filosofii Filoláa z Krotónu a u raných pythagorejců*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Tannery, Paul. 1887. *Pour l’histoire de la science hellène*. Paris: Félix Alcan.
- van der Sluijs, Marinus. 2021. „Earliest References to the Astronomical World Axis.“ *Ancient Philosophy* 41 (2): 267–290.
- Vítek, Tomáš. 2001. *Empedoklés. I. Studie*. Praha: Herrmann & synové.
- Wilson, Robert. 1997. *Astronomy through the Ages. The Story of the Human Attempt to Understand the Universe*. London: CRC Press.
- Zhmud, Leonid. 2012. *Pythagoras and the Early Pythagoreans*. Oxford: Oxford University Press.

Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského a jeho možné přesahy do současnosti

IRENA ATTLOVÁ

Teologická fakulta

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Kněžská 8

370 01 České Budějovice

attlova@tf.jcu.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2026.001>

ABSTRACT* **

This article deals with the analysis of selected parts of Thomas Aquinas's *Summa theologiae* that contain certain parts of his economic thinking and with the subsequent comparison of his economic thought with related fields of contemporary economic theory and economic life that is determined by inland legislation. The overlaps of Aquinas's economic thinking into the present times were found by the research process, among others in the area of price, consumer protection, restitution and profit. The absence of ethics in contemporary (positive) economics then contrasts sharply with the economic thinking of Thomas Aquinas.

* Tento článek vznikl na základě finanční podpory ze strany Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, a to v rámci grantového projektu GA JU 043/2024/H (řešitelka Ing. Irena Attlová, Ph.D.).

** Přímé citace jsou ponechány v doslovném znění včetně chyb.

1. ÚVOD

Dílo svatého Tomáše Akvinského je velmi rozsáhlé a zahrnuje širokou škálu tematických oblastí. Velká část současné odborné literatury, která se věnuje jeho myšlení, se zabývá převážně filosofickými a teologickými otázkami, zatímco ekonomickému myšlení Tomáše Akvinského bývá věnována mnohem menší pozornost. Jedná se totiž o oblast, která se z hlediska současné ekonomické teorie může jevit jako okrajová, zastaralá a nemající příliš co říci současné ekonomii.

Při studiu pramenů z doby antiky, ale i středověku, je možné narazit na celou řadu tvrzení, která jsou v dnešní době obecně považována za naprosto nepřijatelná, například některá Akvinského tvrzení o otrocích¹. V této perspektivě je tedy velmi zajímavé a možná

i mírně kontroverzní připustit, že jiná Akvinského tvrzení by naopak mohla mít platnost i v době současné, a že by dokonce mohla být tvrzeními vysoce aktuálními. Tento článek se proto zaměřuje na ekonomické myšlení Tomáše Akvinského a na jeho možné přesahy do současnosti.

Současností se v tomto článku rozumí období roku 2024, v jehož průběhu byla tato materie zpracovávána. Tuto skutečnost zdůrazňuji již úvodem proto, že od 1. 1. 2025 došlo k novelizaci řady právních norem, na jejichž obsah je v článku hojně odkazováno, včetně přímých citací (zejména se to týká cenové oblasti) a oddílu *Literatura*. Je-li tedy u legislativních pramenů v textu tohoto

¹ *slaves, who are a kind of property*“ (Aquinas 2007, 44).

článku uvedeno „v platném znění“, rozumí se tím znění citovaného zákona do 31. 12. 2024.

2. LITERÁRNÍ REŠERŠE

Tomáš Akvinský je jedním z nejvýznamnějších středověkých filosofů a teologů. Jeho dílo je pozoruhodně obsáhlé, co do šíře i hloubky rozvíjené problematiky, a proto v něm lze nalézt kromě celé škály filosofických a teologických problémů i témata ekonomicko-právní. Toto je velice významné, jelikož na Akvinského zpracování těchto témat nelze nahlížet izolovaně, ale je naopak nutné mít na zřeteli, že jsou smysluplnou součástí širší morálně-filosofické koncepce.

Tomáš Akvinský rozvíjel v *Sumě teologické* ekonomicko-právní témata zejména při pojednávání o spravedlnosti, kdy spojoval některé významné myšlenky Aristotelovy s rozvíjejícím se křesťanstvím. Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, zkoumané v tomto článku, vychází především z oblasti spravedlnosti v dobrovolné směně, která zahrnovala i koupi a prodej. Akvinský rozpracoval tzv. spravedlivou cenu (*iustum pretium*), ale věnoval se i k ní přidruženým soukromoprávním aspektům, tedy náhradě škody a ochraně spotřebitele (nazváno z dnešního pohledu, nikoliv slovy Tomáše Akvinského). Vyjádřil svůj postoj k obchodování a dosahování zisku a zaměřil se i na oblast půjčování peněz na úrok (lichvy). Právě zmíněné oblasti budou v tomto článku podrobeny zkoumání. Akvinský řešil i některá další témata, která jsou z pohledu ekonomické teorie zajímavá, jako například vlastnictví, bohatství

a lidskou práci; v tomto článku jim však z kapacitních důvodů již nemůže být dán prostor.

Je nutné předeslat, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského stojí většinou poněkud stranou zájmu ekonomů, ostatně jako většina předklasického ekonomického myšlení. Učencům, kteří rozvíjeli ekonomické myšlení před Adamem Smithem, je obecně dáván dosti malý prostor v ekonomických učebnicích, kde se lze s jejich dílem seznámit jen ve velmi malém rozsahu, pokud vůbec. Z česky psané ekonomické literatury se o Tomáši Akvinském zmiňují např. Sojka (2010), Volejníková (2005) či Koderová, Sojka a Havel (2008). Z česky psaných odborných článků, které by byly zaměřeny přímo na ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, se podařilo dohledat pouze práci Sedláčka (2001). V anglicky psané odborné literatuře je situace výrazně lepší a pramenů ke studiu Akvinského ekonomického myšlení lze nalézt mnoho, i když řada z nich se samozřejmě zaměřuje na Akvinského nejznámější témata, tedy spravedlivou cenu (*iustum pretium*) a půjčování peněz na úrok neboli lichvu, případně na soukromé vlastnictví (viz např. Monsalve 2014). Podle Januarda (2022, 1) se pojem „spravedlivé ceny“ vyskytuje v řadě Akvinského děl, celkem však devatenáctkrát, z toho jedenáctkrát v *Sumě teologické*². Přestože Tomáš Akvinský napsal i jiná díla, v nichž se částečně

2 „the term ‚just price‘ appears only nineteen-times in Aquinas’s autentic works (...). More occurences are found in the later works, with eleven mentions in the *Summa theologiae*“ (Januard 2022, 1).

věnuje ekonomickým záležitostem, *Suma teologická* představuje vzhledem ke zkoumané problematice dílo nejkomplexnější, a bude z něho proto pro účely tohoto článku vycházeno.

Je-li v tomto článku pozornost zaměřena na ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, je nutné zmínit, že ekonomie (jakožto věda v dnešním pojetí) za života Tomáše Akvinského neexistovala, její počátek je spojován až s 18. stoletím. To však nebránilo tomu, aby se učenci zabývali ekonomickými otázkami, jelikož ekonomický život je spojen s lidskou společností odnepaměti. Proto Tomáš Akvinský nerozvíjel abstraktní ekonomické teorie, nýbrž se zaměřoval na praktickou stránku věci, tj. na lidské konání, a do něho se pak snažil vnášet etický rozměr. Pojednává-li tento článek o ekonomickém myšlení Tomáše Akvinského, je nutné říci, že je to více myšlení o ekonomice nežli myšlení o ekonomii. I přesto však mají některé jeho myšlenky průnik do ekonomie, o čemž svědčí např. diskuse, jež se vedou v odborné literatuře o jeho spravedlivé ceně. Rovněž (ne)přítomnost takové veličiny, jakou je úrok, má pro ekonomickou teorii dalekosáhlé důsledky.

Řada ekonomů je přesvědčena o tom, že základní tržní mechanismy fungují v principu stejně v jakékoliv době, a přisuzuje jim v tomto ohledu jistou analogii k přírodním zákonům. Lze tedy předpokládat, že ani ve středověku tomu nebylo jinak, přestože tehdejší struktura společnosti a úroveň hospodářství samozřejmě ani zdaleka neodpovídaly současnému, v mnohém nepoměrně vyspělejšímu stavu. Například Bridbury

(1985), který ve své práci poměrně obšírně analyzoval fluktuaci cen obilí ve 13. století v Anglii, zkoumal, jaký vliv tehdy měly např. vzácnost (půdy), produktivita (práce), mzdové sazby či vykořisťování – s těmito pojmy hojně pracovala i ekonomická věda ve 20. století a tvoří nedílnou součást ekonomie dodnes. Přijmeme-li tedy tezi o určité nadčasovosti ekonomických zákonů, nic nebrání tomu, pokusit se analyzovat, jaké bylo ekonomické myšlení Tomáše Akvinského.

Již v počátku této snahy je důležité si uvědomit, že ekonomická oblast se vždy rozvíjí na bázi platné legislativy (samozřejmě s výjimkou šedé ekonomiky), a proto legislativní úprava do značné míry definuje a určuje fungování dané ekonomiky. Zde je nutné upozornit, že Akvinský ve své *Sumě teologické* nepopisoval tehdejší účinnou úpravu světských zákonů, tvořících pozitivní právo, ale zajímal jej tzv. zákon Boží (vztahující se k zákonu věčnému), z něhož se následně odvíjel zákon přirozený a od něho pak zákon lidský³, který by dnes mohl být označen za zákon pozitivní. Akvinský si byl jasně vědom toho, že právo světské se může značně lišit od práva církevního. A v textu se také snažil vysvětlit, proč jsou podle Božího zákona vyžadovány i věci, na které světské zákonodárství nepamatuje a jež netrestá: „*zákon lidský je dán lidu, v němž jsou mnozí nedostatečné ctnosti, nedává se však pouze ctnostným. A proto lidský zákon nemohl zakázat, cokoliv je proti ctnosti, nýbrž stačí mu, když zakazuje to, co rozbíjí spolužití lidí, a jiné*

3 Blíže o problematice zákonů v *Sumě teologické* viz Akvinský (2022b).

nechává jaksi dovolené, ne že je schvaluje, nýbrž že jich netrestá“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533). O lidském zákoně například v souvislosti s koupí a prodejem uvedl: „*Tak tedy nechává jaksi dovolené, neuvaluje trestu, jestliže bez podvodu prodavač svou věc zdrazí nebo kupující laciněji koupí, není-li přílišný rozdíl. Neboť tehdy i lidský zákon nutí k náhradě, třebaž když někdo je oklamán nad polovinu spravedlivé ceny*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533). Jeho vnímání Božího zákona však bylo přísnější: „*zákon Boží nenechává beztrestným nic, co se přiči ctnosti. Proto podle Božího zákona se pokládá za nedovolené, jestliže v prodeji a kupu se nezachovává rovnost spravedlnosti*“⁴ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533).

Přesto se z jeho *Sumy teologické* můžeme dozvědět cenné informace o tehdejší pozitivní právní úpravě, konkrétně o tom, že za jeho života bylo podle světského (civilního) práva legální brát úroky: „*v lidských věcech je určována spravedlnost zákony občanskými. A podle nich je dovoleno brát úroky*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 arg. 3, 539). Dovolnost braní úroku podle tehdejšího civilního zákona pak Akvinský zdůvodnil takto: „*proto lidský zákon povolil úroky, ne že jim přiznává soulad se spravedlností, nýbrž aby se nebránilo užitku mnohých*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 3, 541). Je tím míněno např. to, že půjčka, byť byla úročena, představovala pro dlužníka východisko z určité nouze.

Pro hlubší pochopení analýzy provedené v tomto článku je nutné mít

alespoň základní znalost charakteru tehdejšího systému kontinentálního práva, majícího úzký vztah k právu římskému, neboť o souvislosti *Sumy teologické* s římským právem se zmiňuje odborná literatura (např. Cendejas Bueno 2021) a ve čtvrté části tohoto článku na základě vlastní výzkumné činnosti dokládám, že Tomáš Akvinský byl v řadě konkrétních případů znalý různých institutů římského práva.

Vývoj práva byl ve vrcholném středověku, stejně jako v mnoha dalších dějinných epochách v Evropě, velmi významně poznamenán recepcí⁵ římského práva. Tomuto fenoménu se věnuje řada odborné literatury. Profesor Kincl uvedl, že „*římské klasické i poklasické právo ovlivňovalo vývoj národních právních kultur ve středověku i v novověku a (...) silně zapůsobilo na evropské právní myšlení, praktické i teoretické*“ (Kincl 1990, 5). Pro účely tohoto článku je pak významný nejen vliv práva římského na právo středověké obecně, ale zejména pak na vývoj práva kanonického. Proto je nutné alespoň stručně zmínit genezi obojího tohoto práva a jejich základní charakteristické rysy.

5 Valentin Urfus však upozornil, že v případě Itálie se vlastně nejednalo o recepci, jelikož „*římské právo nepřestalo platit ve své původní vlasti – v Itálii – ani poté, co zanikl stát, který je vytvořil, starověká římská říše*“ (Kincl a Urfus 1990, 391). Také nelze opomenout, že právě v Itálii působili tzv. glosátoři, kteří studovali Justiníánská digesta a označovali je svými glosami. V Bologni pak došlo ke vzniku první „*středověké římskoprávní školy v Itálii*“ (tamtéž, 392), pro niž se také používá označení *Mos italicus* (tamtéž). Obojí je pro zkoumanou materii významné z toho důvodu, že právě v Itálii se Tomáš Akvinský narodil a prožil v ní významnou část svého života.

4 Výrazem „kup“ se v této větě míní „koupě“.

Nejstarším pramenem římského práva, jehož existence je známa, byl Zákon dvanácti desek (*Lex duodecim tabularum*) z 5. století př. n. l., který hojně upravoval právo procesní, rodinné, sousedské, dědické a trestní, obsahoval i právo správní a pouze ojediněle zahrnoval právo obligační (dle Kincl a Urfus 1990, 32). Jak bude uvedeno níže, právě obligační právo je pro oblast ekonomické směny i půjčování peněz na úrok stěžejní.

Pro vývoj v raném středověku bylo podstatné, že v 6. století n. l. byla shromážděna stará římská legislativa a došlo k sepsání tzv. Justiniánských digest, doprovázenému dalším kodifikačním úsilím císaře Justiniána (mj. *Codex Iustinianus*), pro které se postupem času vžilo označení *Corpus iuris civilis* (CIC). Toto dílo významně pomohlo zprostředkovat římské právo rodící se raně středověké společnosti. Svůj význam měl i Gratiánův dekret (*Decretum magistri Gratiani*), který byl sepsán ve 12. století a který stál v počátcích utváření práva kanonického, pozdějšího *Corpus iuris canonici*. Gratiánův dekret byl poměrně záhy nahrazen svou zkrácenou verzí, tzv. *Decretum abbreviatum*. Vzhledem k materii zkoumané v tomto článku je významné, že *Decretum abbreviatum* zakazovalo křesťanským věřícím brát úrok, neboť dávalo zamítavou odpověď na otázku, „zda je duchovním či laikům dovoleno brát úroky“, a úrokem bylo, „přijme-li se něco nad to, co bylo půjčeno“ (*Decretum abbreviatum*, 2. část, 14. kauza in Hrdina 2007, 48). V porovnání s tím římské právo běžně s úrokem za vypůjčené peníze pracovalo⁶, přičemž výše úrokové sazby se samozřejmě v různých obdobích lišila. Kincl

a Urfus (1990, 280) uvádějí výši „8 % při pohledávkách obchodníků“ a výši „12 % při námořním pojištění“, Groh (1937, 79) uvádí, že průměrný úrok za císařství byl 4–6 %, přičemž „za jistých okolností se nepokládal ani 15% úrok ještě za lichvu“, zatímco v 6. stol. n. l. byly úroky průměrně „5%–6% při osobních půjčkách, asi 8% při půjčkách obchodních a 12½% při úvěrech pro obchod námořní“ (tamtéž).

Při porovnání právě uvedené starořímské a středověké úpravy v oblasti půjčování peněz na úrok lze spatřovat značnou diskontinuitu, jejíž příčinu lze dále analyzovat. Je více než pravděpodobné, že tato oblast byla postupně upravována pod vlivem Písma svatého, které k problematice půjčování na úrok hovoří hned na několika místech.

Ve Starém zákoně je to předně kniha Druhá Mojžíšova (Bible 2006, Exodus 22, 24), kde stojí: „Jestliže půjčíš stříbro někomu z mého lidu, zchudlému, který je s tebou, nebudeš se k němu chovat jako lichvář, neuložíš mu úrok.“ Je zjevné, že zákaz zde uvedený není absolutní, neboť implicitně dovoluje při zápůjčce stříbra úrok účtovat, a to tehdy, je-li dlužníkem osoba, která nevyhovuje určení „z mého lidu“. Starozákonních, tedy křesťanských Pět knih Mojžíšových chronologicky vychází z Tóry, tudíž původně se jednalo o příkazy a zákazy v rámci judaismu, kde Hospodinovým lidem byli míněni Izraelité. V obdobném duchu lze citovat i knihu Třetí Mojžíšovu: „Když tvůj bratr zchudne a nebude moci vedle tebe obstat, ujmeš se ho jako hosta a přistěhovalce a bude žít s tebou. Nebudeš od něho

6 S výjimkou zákona zvaného *Lex Genucia*, který úroky zakazoval (viz Kincl a Urfus 1990, 280).

brát lichvářský úrok, ale budeš se bát svého Boha. Tvůj bratr bude žít s tebou. Své stříbro mu nepůjčuj lichvářsky, na poskytované potravě nechtěj vydělávat“ (Bible 2006, Leviticus 25, 35–37). A podobně hovoří také kniha Pátá Mojžíšova: „Svému bratru nebudeš půjčovat na úrok, na žádný úrok ani za stříbro ani za pokrm ani za cokoli, co se půjčuje na úrok. Cizinci můžeš půjčovat na úrok, ale svému bratru na úrok půjčovat nesmíš“ (Bible 2006, Deuteronomium 23, 20–21). V tomto kontextu je nutné poukázat na to, že samozřejmě záleží na tom, kdo se skrývá pod výrazy „bratr“ a „cizinec“, jelikož „bratr“ je zde postaven do protikladu k „cizinci“. Bude tedy jistě věcí výkladu, zda je zde cizincem zamýšlena osoba jiné národnosti či jiné víry, když perspektiva křesťanství a judaismu je poněkud odlišná. Zatímco perspektiva judaismu je z citovaných pasáží poměrně dobře zřejmá, při vysvětlení křesťanské perspektivy tehdejšího pojetí lichvy se lze setkat s určitou nejednoznačností. Zmiňuji zde citaci Bernarda z Pavie (Bernardus Papiensis), kterou uvádí autor Lea (1894, 358, překlad vlastní): „Lichva mohla být po právu vymáhána od nepřítele, takového, kterého byste mohli zabít, jako je Saracén, lichvářské nebylo ani získat nájemné za pronajmutí koně, ani nájemné za dům“⁷, když podle Klimeše (2002, 686) pojem Saracén znamenal „středověký název Arabů při Středozezemním moři; vůbec název muslimů“. Pro porovnání přístupu

Tomáše Akvinského je možné poukázat na text knihy Páté Mojžíšovy, v níž stojí: „Budeš půjčovat mnohým pronárodům, ale sám si nebudeš muset půjčovat“ (Bible 2006, Deuteronomium 28, 12) – tuto pasáž totiž Akvinský citoval v *Sumě teologické*⁸ a následně k ní uvedl: „Židům bylo zakázáno přijímati úrok od bratří svých, totiž Židů, čímž se dává rozuměti, že brátí úrok od kteréhokoliv člověka jest jednoduše zlo. Máme totiž každého člověka míti za bližního a bratra“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 2, 540). Smysl, který v citovaném textu spatřoval Tomáš Akvinský, je velmi jednoznačný, ale také mnohem rigoróznější než uvedená perspektiva Bernarda z Pavie. Navíc je nutné zmínit i Akvinského obecnější přístup k uvedeným deuteronomickým zákazům (nejenom lichvy), neboť uvedl: „třebaže nikdo není vázán k zachování soudcovského příkazu starozákonního po příchodu Kristově, (...) může se přece totéž nebo podobné ustanoviti v lidském zákoně“⁹ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 3 ad 1, 447). To je důležité, protože v Novém zákoně se pasáže o lichvě nevyskytují¹⁰. Jak navíc vyplývá z uvedené citace, Akvinský si byl vědom, že právo světské a náboženské se od sebe mohou lišit. Tolik tedy k základnímu rámci zkoumané problematiky.

Jelikož tento článek stojí na komparaci ekonomického myšlení Tomáše

7 „Usury could lawfully be exacted from an enemy, one whom you might slay, like a Saracen, nor was it usurious to obtain hire for a horse or rent for a house“ (Bernardi Papiensis Summae, Lib. V. Tit. XV, §§4. 5. In Lea 1894, 358).

8 Viz Akvinský (1940, II-II q. 78 a. 1 arg. 2, 539).

9 Problematika „soudních příkázání“ je vzhledem ke zkoumané materii okrajová a nebude tedy dále rozvíjena. Blíže viz Akvinský (2022a, Otázka 104, Článek 3, Odpověď, 190).

10 Lze pouze v obecné rovině vzpomenout slova „půjčujte a nic nečekejte zpět“ (viz Bible 2006, Nový zákon, Lukáš 6, 35).

Akvinského nejen se současnou ekonomickou teorií, ale i se současnou tuzemskou právní úpravou, je nutné dále provést základní exkurs do současné platné a účinné legislativy, upravující v České republice zkoumanou problematiku – tedy oblast podnikání, směny, půjčování peněz na úrok a lichvy.

Současná právní úprava těchto oblastí doznala značných změn během transformačního procesu po roce 1989, v němž do té doby po několik desetiletí centrálně plánované národní hospodářství počalo přecházet v tržní ekonomiku založenou na svobodném a volném fungování trhu. Tyto změny se nutně musely odrazit nejen v důkladné revizi do té doby platné legislativy, ale zejména si vyžádaly legislativu novou. Mezi nově vznikajícími právními normami vztahujícími se k oblasti podnikání se objevil zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník. Tento zákon upravoval celou řadu oblastí¹¹. Co je důležité pro v článku řešenou problematiku, upravoval i účast právních subjektů, tzv. „soutěžitelů“, jimiž chápal fyzické i právnické osoby, na hospodářské soutěži (zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 41–43) a pamatoval i na „nedovolené omezování hospodářské soutěže“¹². V této souvislosti definoval tzv. „nekalou soutěž“, jíž se rozumělo „jednání v hospodářské soutěži nebo v hospodářském styku, které je v rozporu s dobrými mravy soutěže a je způsobilé přivodit újmu jiným soutěžitelům, spotřebitelům nebo dalším

zákazníkům“¹³, s jasným dovětkem, že „nekalá soutěž se zakazuje“¹⁴. Během své účinnosti byl tento zákon změněn celou řadou novel a nakonec byl u nás k 1. 1. 2014 zrušen a nahrazen zákonem novým – tuto oblast v současné době upravuje zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění¹⁵, (dále jen občanský zákoník). Zde nalezneme text, který zní podobně, přesto ne zcela stejně: „Kdo se dostane v hospodářském styku do rozporu s dobrými mravy soutěže jednáním způsobilým přivodit újmu jiným soutěžitelům nebo zákazníkům, dopustí se nekalé soutěže. Nekalá soutěž se zakazuje.“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, oddíl 2, § 2976 odst. 1). Zákonodárce tak v obou právě citovaných textech akcentuje „dobré mravy“ hospodářské soutěže a zamýšlí chránit zmíněné právní subjekty před vznikem újmy. V tomto lze spatřovat podobnost s hodnotovou orientací Tomáše Akvinského, který apeloval na to, aby obě strany vstupující na trhu do hospodářského styku získaly stejně, tedy aby jedna strana nezískala výhodu na úkor strany druhé a aby této druhé straně nebyla způsobena újma stranou první (více v oddíle 4.3 tohoto článku).

Obdobně lze konstatovat, že byla-li problematika půjčování peněz na úrok aktuální ve vrcholném středověku, nejínak je tomu i dnes. Svědčí o tom statistika týkající se zadlužení českých

11 Mj. definoval podnikání (zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 2) i neoprávněné podnikání (tamtéž, § 3).

12 Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 42.

13 Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, § 44 odst. 1.

14 Tamtéž.

15 Tento zákon je po více než deseti letech své účinnosti stále ještě označován jako tzv. „nový“ občanský zákoník.

domácností. Fialová a Myslíková (2023, 2) uvádějí, že v roce 2021 dosahoval dluh českých domácností „34 % hrubého domácího produktu“, přičemž stran domácností celku 27 států Evropské unie hovoří dokonce o průměru ve výši 58 %. Také čísla o výši vyhlášených osobních bankrotů hovoří jasnou řečí – podle webových stránek společnosti CRIF – Czech Credit Bureau, a. s. (2024), informující o stavu k 31. listopadu 2024, za uplynulých jedenáct měsíců roku 2024 „bylo v České republice vyhlášeno 12 535 osobních bankrotů“, což je „o 5 % více než ve stejném období loni“. Není tedy pochyb o tom, že existence lichvy není záležitostí minulosti, nýbrž je aktuální i dnes.

A podobně můžeme uvažovat také o možné aktuálnosti některých částí ekonomického myšlení Tomáše Akvinského. Jeho *Suma teologická* měla silný vliv na další vývoj filosofického a teologického myšlení, byla hojně studována (velkou zásluhu na tom měl Francisco de Vitoria, který na Salamanské univerzitě ustanovil za učebnici právě *Sumu teologickou* Tomáše Akvinského namísto tehdejších *Libri Quattuor Sententiarum* Petra Lombardského¹⁶), ale také komentována¹⁷. Význam Akvinského *Sumy teologické* je nesporný i pro další vývoj ekonomického myšlení, a to právě i díky de Vitoriovi, který napsal komentář mj. k 57–79 kvestii části *Secunda Secundae*

*Sumy teologické*¹⁸. Velkou renesanci myšlenkového odkazu Tomáše Akvinského přinesl i rozkvět novotomismu na přelomu 19. a 20. století, podpořený vydáním encykliky *Aeterni patris* papežem Lvem XIII. Na učení Tomáše Akvinského je pak odkazováno i v dokumentech druhého vatikánského koncilu, např. v konstituci *Gaudium et spes*, kde je pojednáváno o užívání statků lidmi¹⁹.

3. METODOLOGIE A METODIKA

Výzkumná otázka v tomto článku směřuje ke zkoumání toho, jaké bylo ekonomické myšlení Tomáše Akvinského, zda existují přesahy jeho ekonomického myšlení do současnosti, popř. jaké tyto přesahy jsou a kde je lze nalézt.

Při zkoumání ekonomického myšlení Tomáše Akvinského je v tomto článku vycházeno takřka výhradně z druhé části druhého dílu jeho *Sumy teologické*, tzv. *Secunda secundae*. Je tak učiněno proto, že Akvinského poznatky v rámci tohoto jednoho díla jsou v ucelené formě a je mezi nimi možné nalézt určitou propojenost a kompaktnost, která by nemusela být zachována při současném využití vícera jeho děl.

Pro tento účel je v textu článku pracováno s bilingvním, česko-latinským vydáním (Akvinský 1940), jelikož moderní překlad analyzovaných kvestií v době výzkumných prací na tomto článku dosud nebyl vydán. Citovaný text proto může místy působit z hlediska

16 „Vitoria renewed theological teaching in the University of Salamanca after establishing Thomas Aquinas's *Summa Theologica* (STh) as the reference textbook rather than Peter Lombard's *Libri Quattuor Sententiarum*“ (Cendejas Bueno 2021, 1).

17 Např. Františkem Suárezem (viz Heider 2009, 38).

18 Viz Cendejas Bueno (2021, 2).

19 Viz *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, 1995, článek 69, 243.

českého jazyka poněkud archaicky²⁰. Velkou výhodou citovaného vydání je však možnost rychlé a přehledné komparace obou jazykových verzí, jíž je často zapotřebí. Význam Akvinským použitých latinských výrazů byl pak mnohdy dohledáván ve slovnících, jelikož české ekvivalenty jsou promýšleny s ohledem na kontext.

Výběr jednotlivých ekonomických oblastí musel být zúžen tak, aby spolu tyto oblasti tvořily alespoň z nějakého hlediska ucelenou problematiku. Proto byly zvoleny oblasti související s dobrovolnou směnou. Vybrané části uvedeného Akvinského textu jsou podrobeny analýze a důraz je kladen zejména na všímání si záležitostí, které by mohly mít souvislost či průnik do dnešní doby, při vědomí toho, že je značně obtížné pokoušet se vzájemně porovnávat problematiku, kterou od sebe dělí bezmála osm století. Jednotlivé aspekty Akvinského ekonomického myšlení pak jsou komparovány s vybranými souvztažnými oblastmi ekonomické teorie, ale i s vybranými souvztažnými aktuálními českými právními normami, které legislativně upravují adekvátní oblasti hospodářského života v České republice. Jedná se o již zmíněný občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb., v platném znění), ale i některé další zákony, zejména zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění, zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku,

v platném znění a zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění. Zjištěné poznatky jsou syntetizovány a formulovány do podoby výstupů a závěrů, z nichž některé jsou krátce, s ohledem na rozsah tohoto článku, diskutovány s odbornou literaturou.

4. EKONOMICKÉ MYŠLENÍ V SUMĚ TEOLOGICKÉ SVATÉHO TOMÁŠE AKVINSKÉHO

Ekonomická témata, jež jsou zpracována v tomto článku, Akvinský rozvíjel v rámci svého výkladu o ctnosti spravedlnosti, na kterou se zaměřují vybrané kvestie²¹ *Secunda secundae* jeho *Sumy teologické*. V obecné rovině Akvinský uvedl, že „spravedlnost je zběhlost, podle níž někdo stálou a ustavičnou vůlí uděluje každému jeho právo“ (Akvinský 1940, II-II q. 58 a. 1 co., 410). Jedním z charakteristických rysů spravedlnosti pak je, že se vždy týká vztahovosti „jednoho člověka k druhému“ a je založena na rovnosti²² (*aequalitas*)²³. Akvinský doslova uvedl: „Pojem spravedlnosti (...) záleží v tom, že se druhému dává, co je mu povinno podle rovnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 80 co., 553); českému výrazu „je povinno“ v latinské verzi citovaného textu odpovídá výraz „*debetur*“ (tamtéž). V rámci spravedlnosti jsou tedy u Akvinského klíčové dva pojmy: rovné

20 Lze vzpomenout Kreefta (1990, s. 19, překlad vlastní), který ve své knize použil starého dominikánského překladu z roku 1920, přičemž k tomu uvedl: „Doufám, že moderní čtenář je formální doslovností překladu a staromódní interpunkcí spíše okouzlen než obtěžován“.

21 Zejm. kvestie 57 a následující (viz Akvinský 1940, q. 57, 404 a násl.).

22 Viz Akvinský (1940, II-II q. 58 a. 2 co., 412).

23 Gredt (2009, 546) uvádí výraz *ad aequalitatem*, který v českém překladu citované knihy zní „podle rovnosti“, a vysvětluje, že tento výraz „znamená, že mezi tím, co se poskytuje, a tím, co je za to poskytováno, existuje rovnost“.

(*aequalum*) a *povinné (debitum)*²⁴. Toto povinné pak Akvinský vymezil dvoje: tzv. „povinné zákonné“ (*debitum legale*) a tzv. „povinné mravní“ (*debitum morale*), když dále uvedl: „*povinné zákonné je právě to; k jehož poskytnutí je někdo nucen zákonem: a takového povinného vlastně dbá spravedlnost, která je hlavní ctností. Povinné pak mravní je, k čemu je někdo povinen z počestnosti ctností*“ (Akvinský 1940, II-II q. 80 co., 553). V pojetí Tomáše Akvinského je spravedlnost jednou ze základních ctností v lidském životě, která nejen že se promítá také do ekonomického života člověka, ale je v něm dokonce vyžadována. V souladu se zásadou postupování od obecného ke zvláštnímu je v této části článku tedy nejprve rozvíjena oblast spravedlnosti v dobrovolné směně a až poté jsou rozvíjeny specifické ekonomické oblasti.

4.1 SPRAVEDLNOST V DOBROVOLNÉ SMĚNĚ

Spravedlnost je ve filosoficko-teologickém pojetí Tomáše Akvinského považována za ctnost, která se projevuje ve vztahu k druhému. A ekonomická směna již ze své podstaty může existovat jen vzhledem k druhému subjektu (či druhým subjektům), neboť člověk sám si nemůže své věci vyměňovat či je směňovat se sebou samým. Neboli jak

uvedl Akvinský (1940, II-II q. 141 a. 8 co., 925) „*spravedlnost spočívá ve směnách, jež jsou k druhému*“. Ekonomická směna pak podle Akvinského obecně patří mezi výměny²⁵: „*ve výměnách se dává něco nějaké soukromé osobě za věc, která byla přijata, jak je zvláště patrné v kupu a prodeji, v nichž nejdříve nalézáme pojem výměny*“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 439).

Akvinský se však neomezoval na samotnou směnu ekonomických subjektů na trhu, ale nespouštěl ze zřetele širší celospolečenské hledisko. Vnímál, že spravedlnost jako taková byla „*zařizována ke společnému dobru*“, tzv. *bonum commune* (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 arg. 1, 437). V souladu s Aristotelem pak napsal, že „*dobro množství je božstější než dobro jednoho*“ (Akvinský 1940, II-II q. 141 a. 8 co., 925), a dále uvedl: „*čím nějaká ctnost náleží více dobru množství, tím je lepší. Spravedlnost (...) a statečnost náležejí více k dobru množství než mírnost*“ (tamtéž). Je-li v tomto článku pozornost zaměřena na zjišťování možných přesahů ekonomického myšlení Tomáše Akvinského, je nutné zmínit, že v tomto ohledu přístup Akvinského ostře kontrastuje se současnou ekonomickou teorií, která akcentuje metodologický individualismus. Spotřebitel, který je jedním ze základních tržních subjektů (viz např. Macáková a kol. 2007, 29) a zároveň je stěžejním aktérem ekonomického života, totiž stojí v ekonomické teorii na konceptu označovaném jako

24 Tyto pojmy hrají u Akvinského důležitou roli i při posuzování ctností připojených ke spravedlnosti (tzv. „*působnostních částí spravedlnosti*“ – viz Akvinský 1940, II-II q. 80 pr., 552), jelikož uvedl: „*Dvojmo (...) nějaká ctnost, jsoucí ke druhému, nedosahuje pojmu spravedlnosti: a to jedním způsobem, pokud nedosahuje pojmu rovnosti, druhým způsobem, pokud nedosahuje pojmu povinného*“ (Akvinský 1940, II-II q. 80 co., 553).

25 Směnu Akvinský označuje termínem *commutatio*, výměnu pak termínem *communicatio* (ten má však jinde v textu i další významy).

*Homo oeconomicus*²⁶, je přísně racionální a jeho cílem je maximalizovat svůj užitek²⁷. Má tedy na zřeteli svůj vlastní užitek, nikoliv společné dobro.

Akvinský rozdělil ctnost spravedlnosti na několik částí. Pro zde řešenou problematiku jsou důležité části tzv. podmětné neboli subjektivní. Jedná se vlastně o druhy spravedlnosti²⁸, jimiž jsou spravedlnost podílná a spravedlnost směnná²⁹. Rozlišují se na základě dvou druhů vztahů. Vztahu celku ke svým částem se týká spravedlnost podílná, zatímco vztahu dvou částí k sobě samým se zabývá spravedlnost směnná. Spravedlnost směnná (*iustitia commutativa*) je řízena vztahem „části k části, jemuž je podobný vztah jedné soukromé osoby k druhé“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 co., 438). Spravedlnost podílná (*iustitia distributiva*), pak „rozděluje společné podle poměrnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 co., 438) a týká se „rozdělování obecných dober“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 ad 1, 438), tedy toho, „co je obecné jednotlivým osobám“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 co., 438). Takováto rozdělovací pravomoc však podle Akvinského „náleží pouze vládci společných dober“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 1 ad 3, 438).

V souladu s aristotelskou tradicí zachovávání určitého středu u ctností se Akvinský zaměřuje na hledání středu u spravedlnosti směnné a podílné. V obecné rovině doporučuje zachovávat umírněnost³⁰, konkrétněji pak hovoří o aritmetické a geometrické poměrovosti, pomocí kterých se nalézají zmíněný střed u spravedlnosti směnné a podílné³¹. U spravedlnosti směnné se uplatňuje princip aritmetický, neboť zde „nastává rovnost podle aritmetického středu, který se běře podle rovného přesahu velikosti, jako pět je střed mezi šesti a čtyřmi“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 440). Tento princip Akvinský vysvětlil na příkladu dvou osob: „jestliže (...) oba na počátku měli pět, a jeden z nich vzal jedno z toho, co je druhého; (...) bude (...) spravedlnost, jestliže budou uvedeni do středu, že bude vzato jedno z toho, kdo má šest a dáno tomu, kdo má čtyři; tak totiž oba budou mít pět, což je střed“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 440). Zde je jasně uvedené, že si byl Tomáš Akvinský vědom principu ekvivalence ve směně³², neboť uvedl, že „u spravedlnosti směnné se uvažuje především rovnost věcí“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 3, 533)³³, a jinde

26 Ekonomové tento pojem také nezřídka používají ve formě „*Homo Economicus*“ (tedy nikoliv *oeconomicus*) – viz např. Thaler (2000).

27 Viz např. Macáková a kol. (2009, 11).

28 Obdobně uvádí u prozíravosti T. Machula ve svém překladu, že „*Subjektivními částmi ctnosti jsou její různé druhy*“ (Akvinský 2020, 68). Gredt (2009, 546) hovoří v této souvislosti o tzv. podřazených druzích spravedlnosti.

29 „*Nejprve o jejích částech podmětných, což jsou druhy spravedlnosti, totiž podílná a směnná*“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 pr., 437).

30 Viz Akvinský (1940, II-II q. 61 a. 1 ad 1, 438).

31 S využitím Aristotela uvedl, že „*ve spravedlnosti podílné se běře střed podle geometrické poměrovosti, u směnné však podle aritmetické*“ (Akvinský 1940, q. 61 a. 2 s. c., 439).

32 Tento poznatek je v souladu s odbornou literaturou – např. Koderová, Sojka a Havel (2008, 15) o Tomáši Akvinském uvádějí, že „*od Aristotela převzal princip ekvivalence směny*“.

33 Akvinský také zastával názor, že u spravedlnosti podílné záleží na „*poměru věcí k osobám*“, což je zde (opět s využitím Aristotela) Akvinským označováno jako „*geometrická*“.

v textu zmiňuje, že střed se bere „*podle rovnosti odměny*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 442). U spravedlnosti podílné se podle Tomáše Akvinského „*neběře rovnost podle poměru věci k věci, (...) nýbrž podle poměrnosti věci k osobám*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 4 co., 443). Jelikož se však podílná spravedlnost nevztahuje k ekonomické směně, ale týká se spíše přerozdělovacího procesu, nebude zde geometrická poměrnost dále rozvíjena.

Směna pak u Akvinského patří mezi dobrovolné výměny (tzv. *voluntariae commutationes*³⁴). Adjektivum „*dobrovolná*“, tedy „*voluntarius*“, vychází ze slova „*voluntas*“, což jest „*vůle*“ či také „*přání*“ (viz Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 572). Zcela explicitně je zde tedy obsažen rozměr dobrovolnosti, vycházející ze svobodné vůle člověka participujícího na směně (dnes bychom jej podle soudobé ekonomické teorie označili za *ekonomického agenta*, případně *ekonomického aktéra*). Toto je dle mého názoru důležitý aspekt, který vnášel do tehdejšího ekonomického života mravní rozměr³⁵ a chránil obě strany vstupující do směny, kupujícího i prodávajícího. Podobnou ochranu lze nalézt i dnes, neboť jak bude rozvedeno dále v tomto článku³⁶, zneužití „*něčí rozumové slabosti, tísně, nezkušenosti, lehkomyšlnosti nebo něčího rozrušení*“³⁷,

poměrovost“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 2 co., 439).

34 Viz Akvinický (1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441).

35 Podle širší tradice použití svobodné vůle člověka jej zároveň činilo za vykonaný čin morálně zodpovědným.

36 Konkrétně v části 4.5 *Lichva*.

37 Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění, § 218 odst. 1.

které vede k určitému, blíže specifikovanému plnění, je podle současné legislativy trestným činem lichvy a mimo to může zakládat neplatnost smlouvy dle níže³⁸ citovaného ustanovení soukromého práva.

Dobrovolné výměny se podle Akvinského dějí tehdy, „*když někdo dobrovolně přenáší svou věc na druhého*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441), ale ctnosti spravedlnosti se týkají jen tehdy, „*pokud je tu něco z pojmu povinnosti*“ (tamtéž). Aby se tedy mohlo jednat o spravedlnost dobrovolné výměny, musí být zároveň přítomny dvě podmínky: osobní vlastnictví věci (osoba přenáší „*rem suam*“, tedy „*svou věc*“³⁹) a existence povinnosti (označené termínem „*debitum*“⁴⁰). Pak Akvinický uvádí tři způsoby, kdy k tomu dochází: „*jedním způsobem, když někdo přenáší svou věc jednoduše na druhého jako odměnu za jinou věc, jako (...) při prodeji a kupu*“⁴¹ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441). Ekonomická směna je tedy hned tímto prvním případem. Způsob druhý nastává, „*když někdo dává věc druhému, dovoluje mu užívání věci s povinností vrátiti věc. A jestliže přenáší na druhého zdarma užívání věci, nazývá se to užívání plodu, u věcí, které něco plodí; nebo půjčka nebo zápůjčka, u věcí, které neplodí, jako jsou peníze, nádoby a podobná*“ (Akvinický 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441–442). Toto vymezení je důležité, protože je klíčo-

38 Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1796.

39 Akvinický (1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441).

40 Akvinický (1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441). Více o pojmu *debitum* viz výše, na začátku 4. části článku.

41 Oním „*kupem*“ se zde opět rozumí koupě.

vé i pro rozlišení lichvy, jak bude blíže rozvedeno v části 4.5 tohoto článku. A konečně třetí způsob nastává, když „někdo dává svou věc, aby se vrátila, ne kvůli užívání, nýbrž buď kvůli zachování, jak je tomu u úschovy, neb kvůli závazku“ (Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 442). Akvinský zde vyjmenoval řadu právních institutů, o kterých psal již Aristoteles⁴², které znalo právo římské a na které pamatuje současný právní řád České republiky (bude rozvedeno níže).

Problematiku spravedlnosti v dobrovolné směně pak Akvinský podrobněji rozvíjí v 77. kvestii, jež je nazvaná „O podvodnosti, která se páchá v kupech a prodejích“⁴³ (Akvinský 1940, II-II q. 77, 531). Akvinský se zde zaměřuje na jednání, které spravedlnosti odporuje, řečeno dnešními slovy, v oblasti směny na trhu. Již v první větě zmíněné kvestie uvádí, že svou pozornost zaměřuje na hříchy, provinění či přečiny (podle toho, jaký výraz je zvolen v kontextu dle překladu výrazu „*de peccatis*“, když český překlad v citovaném pramenu uvádí výraz „hříchy“ – viz Akvinský 1940, II-II q. 77 pr., 531), a specifikuje, že se jedná o hříchy, k nimž dochází „při dobrovolných směnách“, tedy „*circa voluntarias commutationes*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 pr., 531). Těmito hříchy jsou tzv. „podvodnost, jež se páchá v kupech a prodejích“

(tedy *fraudulentia*), úrok při půjčování (neboli *usura*), loupež (*rapina*) a krádež (*furtum*)⁴⁴. První zmíněný hřích, tedy ona „podvodnost páchaná v kupech a prodejích“ je dále v tomto článku rozvíjena v oddíle 4.3 *Soukromoprávní aspekty – ochrana spotřebitele, újma a náhrada škody*, neboť dnes by primárně mohla být přiřazena právě pod oblast ochrany spotřebitele. Druhý zmíněný hřích, tedy úrok při půjčování, pak bude blíže rozveden v oddíle 4.5 *Lichva*.

4.2 SPRAVEDLIVÁ CENA (*IUSTUM PRETIUM*), HODNOTA A UŽITEK

Nyní bude analyzována část Akvinského *Sumy teologické*, z níž vychází problematika spravedlivé ceny (*iustum pretium*). Také zde je důležité, že Akvinský koupí a prodej řadil mezi dobrovolné směny⁴⁵, tudíž se zde nezabývá situacemi, kdy by jeden z participantů směny kupoval či prodával pod nátlakem či z jiného donucujícího důvodu.

Jak bylo řečeno, Akvinský do oblasti dobrovolné směny promítá ctnost spravedlnosti, a proto i cena, při níž ke směně dochází, by podle něho měla být cenou spravedlivou. A proto se v 77. kvestii *Sumy teologické* nejprve zaobírá tím, „zda někdo může dovoleně prodati věc dražší, než

42 Již Aristoteles vymezil dvojí druh směny, tedy směnu dobrovolnou a nedobrovolnou, když pod směnu dobrovolnou spadaly „prodej, koupě, půjčka, zástava, užívání, uschování, nájem“ (Aristoteles 2013, 5. 5. 1131a2–5, 116).

43 Blíže o této kvestii bude pojednáno v oddíle 4.3. *Soukromoprávní aspekty – ochrana spotřebitele, újma a náhrada škody* tohoto článku.

44 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 pr., 531–532).

45 „Jsou mnohé jiné dobrovolné směny mimo kup a prodej“ (Akvinský 1940, II-II q. 100 a. 1 arg. 5, 700–701) neboli „*multae aliae sunt voluntariae commutationes praeter emptiorem et venditionem*“ (tamtéž, 701). Akvinský tedy použil výrazy „*emptio*“ (koupě) a „*venditio*“ (prodej). O obou těchto pojmech bude pojednáno dále v této části článku.

stojí⁴⁶ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1., 532). Nad rámec toho, co bude o klamavém konání uvedeno v části 4.3 tohoto článku, podle Akvinského dochází ke vzájemnému klamání kupujícího a prodávajícího ve dvou případech – a to tehdy, „když prodáváč dráže prodává věc, než stojí“, a když „kupec (...) kupuje laciněji, než stojí“ (obě citace viz Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 arg. 1, 532). Co však znamená ono „kolik věc stojí“ a kým (čím) je to utvářeno? Akvinský bohužel v *Sumě teologické* neposkytuje jasnou definici *spravedlivé ceny*, ani žádnou informaci o tom, jak a případně kým byla tato cena utvářena. Proto zde bude tento výraz podroben vlastní výzkumné činnosti a s využitím jazykových slovníků bude zjišťován možný význam spojení *iustum pretium*. Slovo *pretium* může mít význam „kupní cena“ či „cena“ vůbec (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 988), když stejný pramen poukazuje na předpokládaný původ slova od výrazů „*pretios*“ a „*preti*“, a dodává, že ve speciálním užití mohou mít tyto výrazy význam „něco dávané za něco“⁴⁷ (tamtéž, při tomto citování byl využit „*Seznam zkratků*“ – Pražák, Novotný a Sedláček 1925, V, X a XI). Také se

z tohoto pramenu lze dozvědět, že výraz *pretium* může znamenat „peníze za něco dávané i vůbec“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 988). Takovýto význam latinského slova *pretium* dává, vzhledem k Akvinského pojmu *iustum pretium*, poměrně dobrý smysl.

Situaci by však, z hlediska dnešní ekonomické teorie, mohly komplikovat další významy slova *pretium*, které nabízejí slovníky. *Pretium* totiž může být také přeloženo slovem „hodnota“ (Quitt a Kucharský 2017, 134), ale i slovy „zisk, (...) výdělek“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 988). Jak je však uvedeno dále, v oddíle 4.4 tohoto článku, když Tomáš Akvinský hovořil o *zisku*, používal k tomu latinského výrazu *lucrum*. Výraz *hodnota* se také nejeví jako adekvátní, jelikož na jiném místě Akvinský hovoří o hodnotě věci a používá pro ni latinského pojmu „*valor*“⁴⁸. Ze slovníků však lze vyčíst i určitá konkrétní slovní spojení, jako např. „*pretium affectionis*“, které je citovanými autory přeloženo jako „cena zvláštní záliby (koupěčtivého)“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 409), či výraz „(ná)kupní cena“, který je přeložen jako „*pretium emptionis*“ (Quitt a Kucharský 2017, 43), a konečně i výraz, který nás zajímá nejvíce: „*pretium iustum*“, který dle Quitta a Kucharského (2017, 529 a srov. tamtéž, 43) znamená „*přiměřená cena*“.

Tím se dostáváme k výrazu *iustum*, jenž, coby adjektivum, bývá tradičně překládán jako „spravedlivé“, nese však i další významy: „*po právu (jsouci), (...) odůvodněný, správný, slušný, (...)*

46 V latinské verzi text zní: „*Utrum liceat aliquid vendere plus quam valeat*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1, 532). Zde použité slovo *valere* může být přeloženo jako „o *mincích platit*“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 1270).

47 Je-li v tomto oddíle text označen menší velikostí písma, je to tím, že je takto text uveden v citovaném pramenu. Jedná se o obvyklou praxi v jazykových slovnících, jejíž zdůvodnění nabízejí např. Poldauf, Caha, Kopecká a Krámský (1994, předmluva, 5): „*Menším typem jsou tištěny údaje o významové stránce ekvivalentů (...). Tyto údaje buď do vlastního překladu nepatří, nebo sice při překladu použitelné jsou, ale jsou nadbytečné*“.

48 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533).

zasloužený, (...) řádný, právoplatný“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Witichová a Zelinka 2016, 303). Lze nalézt také substantivum *iusta*, který je autory slovníku přeložen jako „věc slušná, náležitá, spravedlivá, (...) starobylé zvyklosti, obyčeje“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 709). A nyní je, myslím, dostatečně ozřejmáno, co se patrně skrývá pod Akvinského výrazem *iustum pretium*, který je často v souvislosti s ním uváděn v ekonomických učebnicích, ale jehož konkretizace a obsahové vysvětlení v nich poněkud absentují.

Na základě výše uvedeného rozboru lze tedy vytvořit určité hypotetické vysvětlení pojmu *iustum pretium*. Je však nutné dodat, že co *iustum pretium* skutečně, konkrétně a v tehdejší obchodnické praxi znamenalo, věděl přesně sám Tomáš Akvinský, avšak popsat a definovat toto *iustum pretium* slovy dnešní ekonomické teorie je poněkud obtížné. V rámci tohoto hypotetického vysvětlení se tedy zdá, že za spravedlivou cenu (*iustum pretium*) Tomáš Akvinský skutečně považoval cenu, nikoliv hodnotu ve smyslu, jak ji zná a popisuje současná ekonomická teorie⁴⁹, i když hodnota věci se tehdy pravděpodobně do značné míry odrážela v její tehdejší ceně, na což je usuzováno z toho, že slova *cena* i *hodnota* se vyskytují u latinského, v českém překladu mnohovýznamového, pojmu *pretium* (viz výše). *Pretium* ve výrazu *iustum pretium* tedy s největší pravděpodobností byla cena vyjádřená

v penězích, za níž bylo tehdy zboží obchodováno. Pokud bychom se snažili využít vícero výše citovaných významů slova *iustum*, bylo by *iustum pretium* cenou, která by byla řádná, náležitá a po právu (a v tomto smyslu by tedy opravdu mohla být i spravedlivá), dále slušná, přiměřená, a do jisté míry možná také vycházející z určité zvyklosti. Takovýto vývod přivádí k závěru, že pokud by byla cena, za níž bylo zboží obchodováno, označena za spravedlivou (*iustum pretium*), pravděpodobně by se nejednalo o cenu přemrštěnou, hrubě neodpovídající hodnotě věci a vymykající se tehdejší zvyklosti, resp. tomu, za kolik bylo dané zboží obvykle obchodováno. Tento závěr směřuje k pojmům, které se vyskytují v současné české legislativě: prvním je *cena obvyklá* a druhým *cena odporující dobrým mravům*.

Nejprve tedy k *ceně obvyklé*. Pasáže o ceně obvyklé obsahuje například zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění. V něm je uvedeno toto: „Obvyklou cenou pro účely tohoto zákona se rozumí cena shodného nebo z hlediska užití porovnatelného nebo vzájemně zastupitelného zboží volně sjednávaná mezi prodávajícími a kupujícími, kteří jsou na sobě navzájem ekonomicky, kapitálově nebo personálně nezávislí na daném trhu, který není ohrožen účinky omezení hospodářské soutěže“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 6). Je důležité, že i zde zákon klade důraz na to, aby nebyla omezena hospodářská soutěž, která podle ekonomické teorie tvoří podstatu kapitalismu a zajišťuje volné působení tržního mechanismu, interakci nabídky s poptávkou a tím

49 Hovoří-li se v tomto článku o současné ekonomické teorii, je tím myšlena tzv. ekonomie hlavního proudu (viz např. Volejníková 2005, 14).

i stanovování rovnovážné ceny, za niž se na trhu transakce uskutečňují. Vystává však otázka – co když obvyklou cenu není možné zjistit? I na takovýto případ zákonodárce pamatoval, a tak v § 2 odst. 6 citovaného zákona o cenách dále stojí: „Nelze-li zjistit cenu obvyklou na trhu, určí se cena pro posouzení, zda nedochází ke zneužití výhodnějšího hospodářského postavení, kalkulačním propočtem ekonomicky oprávněných nákladů a přiměřeného zisku“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 6). Z právě uvedeného však vyvstává nutnost zodpovědět dvě následující otázky. Jak a kým se stanovuje nynější cena obvyklá? A jakým způsobem a kým se stanovovala Akvinského spravedlivá cena (*iustum pretium*)? Odpovědi na tyto otázky se pokusí přinést následující odstavce.

Pro zkoumání těchto otázek zde bude vycházeno z následujících dvou citací ze *Sumy teologické* Tomáše Akvinského: „spravedlivá cena věcí mnohdy není přesně určena, nýbrž záleží v nějakém odhadu“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533, onomu „odhadu“ zde odpovídá latinské slovo „aestimatio“). Tomáš Akvinský však v této souvislosti neuvedl, kdo by měl tento odhad provádět. Na jiném místě *Sumy teologické* Akvinský poukazoval na „rozhodnutí dobrého muže“, tedy tzv. „arbitrium probi viri“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446). Akvinský bohužel opět nedefinuje, kdo by měl být tento „vir probus“; slovo *probus* však podle slovníku znamená „řádný, poctivý, počestný“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 411).

Stanovení dnešní ceny obvyklé spadá do kompetence soudních znalců,

kteří přitom postupují podle zákona č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku a o změně některých zákonů, v platném znění (dále jen zákon o oceňování majetku). V tomto zákoně stojí: „pokud tento zákon nestanoví jiný způsob oceňování, oceňují se majetek a služba obvyklou cenou“⁵⁰. Tato cena obvyklá tedy tvoří určitou bázi, na které citovaný zákon staví. Tuto cenu samozřejmě následně definuje: „Obvyklou cenou se pro účely tohoto zákona rozumí cena, která by byla dosažena při prodejích stejného, popřípadě obdobného majetku nebo při poskytování stejné nebo obdobné služby v obvyklém obchodním styku v tuzemsku ke dni ocenění“ (zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 2 odst. 2). Text však ještě pokračuje neméně důležitým sdělením: „Přitom se zvažují všechny okolnosti, které mají na cenu vliv, avšak do její výše se nepromítají vlivy mimořádných okolností trhu, osobních poměrů prodávajícího nebo kupujícího ani vliv zvláštní obliby“ (zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 2 odst. 2). Tyto vlivy pak jsou dále definovány: „Mimořádnými okolnostmi trhu se rozumějí například stav tísně prodávajícího nebo kupujícího, důsledky přírodních či jiných kalamit. Osobními poměry se rozumějí zejména vztahy majetkové, rodinné nebo jiné osobní vztahy mezi prodávajícím a kupujícím. Zvláštní oblibou se rozumí zvláštní hodnota přikládáná majetku nebo službě vyplývající z osobního vztahu k nim“

50 Zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 2 odst. 1. Jiná cena než obvyklá je definována v § 2 odst. 7 a jiný způsob oceňování je uveden v § 2 odst. 9 zákona č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění.

(tamtéž). Odstavec pak končí touto větou: „Obvyklá cena vyjadřuje hodnotu majetku nebo služby a určí se ze sjednaných cen porovnáním“ (tamtéž). V této souvislosti vzpomeňme na Akvinského slova: „Jestliže však někdo velmi získává věci druhého, kterou dostal, ten však, jenž prodal, není poškozen postrádáním oné věci, nesmí ji zdrazit“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533) – domnívám se, že tato část Akvinského textu v sobě obsahuje právě význam určité ochrany před tím, aby nebyl zneužit určitý stav nouze kupujícího, jenž by kupovanou věc velmi potřeboval, a tudíž by koupí této věci „velmi získal“. Na takovýto případ by, dle mého názoru, mohlo být nahlíženo právě jako na *stav tísně kupujícího*. Zde tedy lze spatřovat další analogii mezi Akvinského myšlením a současnou právní úpravou řešené problematiky.

Co se týče pojmu druhého, tedy *ceny odporující dobrým mravům*, je zcela klíčové, co jsou to ony dobré mravy. Dobré mravy jsou jedním z nejstarších a zároveň nejstálejších institutů v právu (zejm. v právu soukromém) a opět jsou termínem, který znalo již právo římské (v latině jsou označovány jako *boni mores*). Zajímavé je, že obsah dobrých mravů, jak uvádí Miklušičák (2011), nebyl nikdy přesně definován. Nebo je možné říci, že je naopak „různě definován“ (Madar a kol. 1995a, 239). Pojem dobrých mravů zjevně vychází z latinského *more maiorum*, což je „podle mravu (právní) zvyklosti předků (není-li ius a lex)“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 342). Odporuje-li něco dobrým mravům, používá se spojení *contra bonos mores* (*maiorum*), tedy „proti dobrým

mravům (předků) (když je jedinou právní autoritou tradice)“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, tamtéž). I přes absenci zcela jednoznačné a obecně platné definice je důležité, že právní jednání, které bylo proti dobrým mravům, bylo jedním z důvodů zakládajících neplatnost právního jednání již ve starém Římě (Kincl a Urfus 1990, 143) a má obdobné účinky i dnes⁵¹. Může ale mít i jiné důsledky⁵², nejenom ty, uvedené v právě uvedené poznámce pouze pro příklad. Explicitně jsou pak v zákoně uvedeny tyto formulace: „Právní jednání musí obsahem a účelem odpovídat dobrým mravům i zákonu“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 547) a „neplatné je právní jednání, které se přičí dobrým mravům“ (tamtéž, § 580). Vzhledem k výše uvedeným souvislostem stran definice dobrých mravů pak jistě nepřekvapí, že o tom, co jsou v daném případě dobré mravy, jakož i o tom, zda bylo dané právní jednání proti dobrým mravům, musí zpravidla rozhodovat k tomu příslušný soud⁵³. Důležité pro zde zkoumanou

51 Např. přičí-li se usnesení členské schůze (či jiného orgánu) spolku dobrým mravům, hledí se na něho tak, jako kdyby vůbec nebylo přijato (dle § 245 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění).

52 Například takové, že dárce může odstoupit od darovací smlouvy, kterou v minulosti uzavřel, jestliže obdarovaný dárce ublížil tím způsobem, že porušil dobré mravy (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2072).

53 Detailněji tuto zásadu rozpracovává např. Madar a kol. (1995a, 239): „Ocít-li se (...) výkon určitého práva či povinnosti v občanskoprávních vztazích v rozporu s dobrými mravy, přičí-li se určitý právní úkon zejména smlouva dobrým mravům anebo byla-li škoda způsobena úmyslným úkonem proti dobrým

materii však je to, že institut dobrých mravů má několik tisíc let dlouhou kontinuitu, na jejímž počátku se nacházelo římské právo a na jejímž dosavadním konci se nyní nalézáme my.

V obecné rovině Akvinský dovozoval, že není dovoleno, aby bylo obchodováno za cenu odlišnou od ceny spravedlivé: „*dráže prodávati nebo laciněji kupovati věc, než stojí, je o sobě nespravedlivé a nedovolené*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533; v latinské verzi výrazu „*o sobě*“ v citovaném textu odpovídá výraz „*secundum se*“). Avšak je důležité zmínit, že Tomáš Akvinský připouštěl jeden případ, kdy podle něho bylo naopak dovolené, aby byla věc prodána o něco draže. Hovoří o „*kupu a prodeji, pokud případkově přispívá k prospěchu jednoho a škodě druhého*“⁵⁴ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533), když i pro takový případ Akvinský stanovuje, co vlastně bude onou „*spravedlivou cenou*“ (viz dále). Děje se tak tehdy, když kupující „*velmi potřebuje míti nějakou věc*“ a prodávající ji jejím prodejem bude velmi postrádat – bude tak „*poškozen postrádáním oné věci*“ (tamtéž). Tím dojde k tomu, že kupující *velmi získává* (nynějším jazykem ekonomické teorie bychom mohli říci, že tím *získává značný užitek*) a prodávající bude ztrácet nějakou subjektivní hodnotu, kterou má věc speciálně pro něho;

mravům atd., musí být vždy posuzováno v daném čase a na daném místě s přihlédnutím ke všem okolnostem a povaze konkrétního případu (tzv. objektivní kritérium)“.

54 Slovo „*případkově*“ odpovídá výrazu „*per accidens*“ v latinské verzi textu (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533). *Akcidens* neboli *případek* ve filosofii označuje „*to, co nepatří k podstatě, co se mění, je jen nahodilé*“ (Kratochvíl a Černocký 1932, 8).

nejedná se zde *a priori* o hodnotu peněžní. Zvýšením ceny, která ale v tomto případě stále ještě bude považována za cenu spravedlivou, bude přihlíženo „*ke škodě, kterou z prodeje utrpí prodávající*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533). K tomu Akvinský formuluje následující závěr: „*A tak dovoleně lze něco draže prodati, než stojí o sobě, ačkoli se neprodává draže, než platí majiteli*“ (tamtéž). Je však z kontextu zřejmé, že se jedná pouze o specifický, výjimečný případ, nikoliv o obecně platnou formulaci.

Mimo tento specifický případ však Tomáš Akvinský formuloval jednoznačné pravidlo: „*Jestliže (...) někdo velmi získává věci druhého, kterou dostal, ten však, jenž prodal, není poškozen postrádáním oné věci, nesmí ji zdražiti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533). Jiný důvod pro zvýšení ceny věci nežli důvod uvedený v předchozím odstavci, nebyl považován ani za dovolený, ani za spravedlivý. Proávající pak nesmí věc zdražit, jelikož „*prospěch, který druhému vzejde, není od prodávajícího, nýbrž z postavení kupujícího*“ (tamtéž) a „*nikdo (...) nesmí prodávati druhému, co není jeho*“ (tamtéž). Dovoleno však podle Tomáše Akvinského bylo, aby kupující v takovémto případě, na bázi vlastní dobrovolnosti, mohl „*prodávajícímu něco přidati*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533) s poukázáním, že to „*náleží k jeho počestnosti*“ (tamtéž). Je tedy patrné, že výše prodejní ceny nesměla odrážet velikost potřeby kupujícího, čímž bylo zajištěno, aby nemohlo být zneužito tíživého postavení kupujícího, např. jeho nouze či jiných nepříznivých podmínek. Naprosto jednoznačně pak Akvinský zapovídal, aby

se prodávalo za cenu vyšší, nežli je cena spravedlivá („*plus iusto pretio*“) v tomto případě: „*užívati podvodu k tomu, aby se něco prodalo nad spravedlivou cenu, je vždycky hřích, pokud někdo klame bližního k jeho škodě*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532).

Nyní k tomu, co Tomáš Akvinský napsal o hodnotě věci v souvislosti s cenou: „*přesahuje-li buď cena velikost hodnoty věci, nebo naopak věc přesahuje cenu, zrušuje se rovnost spravedlnosti. A proto dříve prodávati nebo lacině kupovati věc, než stojí, je o sobě nespravedlivé a nedovoleno*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533), z čehož je možné dovodit, že spravedlnost ve směně podle Tomáše Akvinského byla zcela jednoznačně dodržena tehdy, když se cena rovnala hodnotě věci. A obdobný vztah mezi hodnotou věci a cenou lze nalézt i dnes, což je patrné při nahlédnutí do občanského zákoníku: „*Hodnota věci, lze-li ji vyjádřit v penězích, je její cena*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 492 odst. 1), když text dále pokračuje: „*Cena věci se určí jako cena obvyklá, ledaže je něco jiného ujednáno nebo stanoveno zákonem*“⁵⁵ (tamtéž). Také ekonomická teorie uvádí, že cena je „*formou směnné*

hodnoty“, a postuluje, že cena je vlastně „*směnná hodnota vyjádřená v penězích*“ (Macáková a kol. 2007, 26).

Nyní bude pozornost přesunuta k dalšímu ekonomickému pojmu, jímž je *užitek*. Užitek se v současné ekonomické teorii označuje anglicky slovem *utility*, tudíž souvislost s latinským pojmem *utilis*, který používal Tomáš Akvinský, je více než zřejmá. Akvinský se totiž dotkl otázky toho, co je užitečné (*utilis*) a taktéž užitečnosti (*utilitas*)⁵⁶. Učinil tak, když se zabýval Aristotelovým tvrzením týkajícím se užitečného přátelství: „*podle Filosofova, v VIII. Ethic., v přátelství užitečném musí býti odměna podle užitku, jakého dosáhl ten, kdo přijal dobrodiní*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 arg. 3, 532). Dále napsal: „*u spravedlnosti směnné se uvažuje především rovnost věci. Ale v přátelství užitečném se uvažuje rovnost užitečnosti; a proto náhrada se musí dít podle nabytého užitku. Při kupu však podle rovnosti věci*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 3, 533–534). Z toho vyplývá, že spravedlnost ve směně Tomáš Akvinský jednoznačně zakládal na tzv. rovnosti věci, nikoliv na užitečnosti, byť si byl vědom toho, že cena produktu se může odvíjet od jeho užitečnosti: „*zlato a stříbro je drahé nejen pro užitečnost nádob, které se z nich vyrábějí, (...) nýbrž i pro hodnotu a ryze jejich podstaty*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 ad 1, 535). A s využitím díla *O městě Božím* svatého Augustina napsal: „*cena prodejných věcí se neběří od stupně přirozenosti, protože mnohdy se*

55 Nutno dodat, že občanský zákoník v dotčeném paragrafu obsahuje ještě odstavec 2, který hovoří o ceně mimořádné: „*Mimořádná cena věci se stanoví, má-li se její hodnota nahradit, s přihlédnutím ke zvláštním poměrům nebo ke zvláštní oblibě vyvolané náhodnými vlastnostmi věci*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 492 odst. 2). Tento odstavec tak postihuje např. hodnotu věci zvláštní obliby. Zvláštní oblibu pak definuje zákon o oceňování majetku doslova takto: „*zvláštní oblibou se rozumí zvláštní hodnota přikládána majetku nebo službě vyplývající z osobního vztahu k nim*“

(zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku, v platném znění, § 1 odst. 2).

56 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 ad 3, 533–534).

prodává dražší jeden kůň než jeden otrok, nýbrž se uvažuje podle toho, jak přicházejí věci v užívání člověka“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 ad 3, 535). A nejenže toto tvrzení nijak nerozporoval, dokonce jej ještě rozvinul vlastním dovozením: *„A proto není třeba, aby prodáváč nebo kupec znal skryté vlastnosti věci, nýbrž pouze ty, jimiž se stává vhodnou k lidskému užívání, třebaže kůň je silný a dobře běží a podobně u ostatních. Tyto pak vlastnosti snadno může kupující i prodáváč poznati“* (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 ad 3, 535). Z uvedeného vyplývá, že Akvinský si uvědomoval, že existuje určitý vztah mezi cenou výrobku a jeho užitečností pro člověka. Dnes je známo, že vztah užitečnosti a ceny není zcela přímočarý, jelikož existuje řada ekonomických statků, které se vymykají obecným poučkám, o čemž svědčí i tzv. *paradox hodnoty*⁵⁷. Je tomu tak i proto, že na ceně produktu se podílí ještě další faktory, např. vzácnost v ekonomickém smyslu.

Tomáš Akvinský dále uvedl, stran osoby kupujícího a prodávajícího, že *„musí býti stanovena mezi nimi smlouva podle rovnosti věci“* neboli *„secundum aequalitatem rei“* (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532–533). Smlouva, o které Tomáš Akvinský hovoří v souvislosti s koupí a prodejem, by dnes asi mohla být nazvána smlouvou kupní, jelikož Akvinský použil slova *contractus*. Tento pojem byl znám již právu římskému, neboť podle Kincla a Urfuse (1990, 271)

byl v římském právu *contractus* smlouvou obligační, k níž se řadila i smlouva tržová, nazývaná tehdy *„emptio venditio“* neboli *„koupě–prodej“* (tamtéž, 272). Ona smlouva, o které psal Tomáš Akvinský, přece musela být, jak výslovně uvedl, podle rovnosti věci (viz výše), a tedy lze říci, že stran věci musela existovat rovnost na straně kupujícího i prodávajícího. Jinými slovy by možná bylo možné říci, že závazek se rovnal pohledávce, tedy prodávaná věc měla mít stejnou hodnotu jako peníze, které od kupujícího obdržel prodávající. Zde se nabízí souvislost s tzv. „hrubým nepoměrem“ u vzájemného plnění, o němž dnes hovoří zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, při úpravě lichvy v § 1796, který obsahuje tento text: *„Neplatná je smlouva, při jejímž uzavírání někdo zneužije tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti, rozrušení nebo lehkomyšlnosti druhé strany a dá sobě nebo jinému slíbit či poskytnout plnění, jehož majetková hodnota je k vzájemnému plnění v hrubém nepoměru“*⁵⁸. Nejen, že jsou zde vyjmenovány jednotlivé okolnosti, které takovouto neplatnost zakládají, ale je zde explicitně zmíněn *hrubý nepoměr* na jednotlivých stranách – tedy na straně toho, kdo na základě smlouvy získává majetkovou hodnotu, a na straně toho, kdo je na základě smlouvy povinován k určitému plnění. S hrubým nepoměrem však zákon pracuje i v úpravě věnující se tzv. *neúměrnému zkrácení*, kde v textu zákona stojí toto: *„Zavázá-li se*

57 Řeší např., proč je cena vody velmi nízká a cena diamantů velmi vysoká, když voda je pro život užitečná, zatímco diamanty nikoliv (viz Samuelson a Nordhaus 1995, 455).

58 Tohoto ustanovení se nemůže dovolávat podnikatel, který by smlouvu uzavřel v rámci své podnikatelské činnosti – viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1797.

strany k vzájemnému plnění a je-li plnění jedné ze stran v hrubém nepoměru k tomu, co poskytla druhá strana, může zkrácená strana požadovat zrušení smlouvy a navrácení všeho do původního stavu, ledaže jí druhá strana doplní, oč byla zkrácena, se zřetelem k ceně obvyklé a místě uzavření smlouvy. To neplatí, pokud se nepoměr vzájemných plnění zakládá na skutečnosti, o které druhá strana nevěděla ani vědět nemusela⁵⁹ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1793 odst. 1). Jak vidno, také zde se vyskytuje již zmíněná cena obvyklá.

Nyní je nutné říci několik slov o tzv. teorii nabídky a poptávky, která tvoří páteř současné ekonomické teorie. K uskutečnění směny na trhu dojde tehdy, když se protne křivka nabídky s křivkou poptávky. Bod, ve kterém dochází k průniku těchto dvou křivek, se označuje písmenem *E*, z latinského slova *equilibrium*⁶⁰, a nazývá se termínem *tržní rovnováha*, neboť zde dochází ke směně (určitého množství) produktu při tzv. rovnovážné ceně⁶¹ (tržní ceně).

Vzhledem k charakteru obou křivek je pak dané, že takovýto bod *E* je právě jeden. O rovnovážné ceně se v učebnici mikroekonomie praví následující: „Je to taková cena, za kterou jsou výrobci ochotni prodat právě tolik, kolik kupující chtějí koupit nebo naopak cena, za jakou chtějí kupující koupit právě tolik zboží, kolik jsou výrobci při této ceně ochotni prodat“ (Macáková 2007, 36). Ve známé učebnici *Ekonomie* Samuelsona a Nordhause stojí: „Tržní rovnováha nastává při té ceně a při tom množství, kdy jsou síly nabídky a poptávky vyrovnané. Při této ceně a množství se objem, který kupující chtějí kupovat, přesně rovná objemu, který prodávající chtějí prodávat“ (Samuelson a Nordhaus 1995, 62). Je tedy zřejmé, že díky průniku nabídky a poptávky dochází tomu, že při rovnovážné ceně se nabízené množství produktu rovná poptávanému množství produktu, a cena, za kterou je toto množství nabízeno se rovná ceně, za kterou je toto zboží poptáváno. Jinými slovy: nejen, že se cena na straně nabídky rovná ceně na straně poptávky, ale zároveň množství na straně nabídky se rovná množství na straně poptávky. Takováto formulace se ale nápadně blíží výše citované pasáži ze *Sumy teologické* Tomáše Akvinského, směřující k osobám, mezi nimiž dochází ke vzniku smlouvy, týkající se kupu a prodeje: „musí býti stanovena mezi nimi smlouva podle rovnosti věci“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532–533). Právě tento požadavek rovnosti věci, na němž v záležitosti prodávajícího a kupujícího trval Akvinský, se zdá být značně souladný s právě popsanou rovností množství na straně nabídky a množství na

59 Pro úplnost nutno podotknout, že zde citovaný zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, rovněž stanovuje, kdy se ustanovení § 1793, odst. 1 nepoužije, např. při „nabytí na komoditní burze“ či „v dražbě“ (tamtéž, § 1793 odst. 2), a také, že právo požadovat zrušení smlouvy, uvedené v § 1793 odst. 1 zanikne, není-li uplatněno ve lhůtě „do jednoho roku od uzavření smlouvy“ (tamtéž, § 1795). Citované ustanovení § 1793 odst. 1 se pak nevztahuje na podnikatele, který smlouvu uzavřel v rámci svého podnikání (viz § 1797 téhož zákona).

60 Slovo *equilibrium* je odvozeninou z latinského slova *aequi-libritas*, které lze přeložit jako „rovnováha, zákon rovnováhy“ (Pražák, Novotný a Sedláček 1925, 40).

61 Ekonomové tuto cenu také označují termínem *cena vyčisťující trh*.

straně poptávky při ekonomické směně (neboli při průniku křivky nabídky s křivkou poptávky). Tedy snad nebude příliš smělé formulovat závěr, že spravedlivá cena Tomáše Akvinského by mohla v uvedeném ohledu vykazovat určitou podobnost k rovnovážné ceně, kterou definuje teorie nabídky a poptávky v současné ekonomii hlavního proudu. Tomáš Akvinský ve své *Sumě teologické* neřeší, jakým mechanismem se spravedlivá cena utváří. Bere ji jaksi za danou, pouze apeluje na kupující i prodávající, aby dbali jejího sjednání a zaplacení.

Nutno dodat, že vznik rovnovážné ceny představuje situaci, kdy vznikne na jinak dynamickém trhu rovnováha. Co se týče stálosti tržní rovnováhy, uvádějí Samuelson a Nordhaus (1995, 62) toto: „V této rovnováze mají cena i množství setrvalou tendenci, pokud se nezmění ostatní podmínky, tedy pokud něco nezmění nabídku a poptávku“. Právě proto, že trh je dynamický, dochází v určitých intervalech i ke změně výše rovnovážné ceny. Při pozorném čtení si lze povšimnout, že i Tomáš Akvinský si byl vědom toho, že spravedlivá cena se může pohybovat v určitém rozmezí, jelikož uvedl: „spravedlivá cena věcí mnohdy není přesně určena, nýbrž spíše záleží v nějakém odhadu, takže malé přidání nebo zmenšení se nezdá porušovati rovnost spravedlnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533). Z tohoto výroku je ale jasné, že Akvinského *spravedlivá cena* nemohla být v žádném případě cenou fixní. Daleko spíše se zdá být pravděpodobné, že spravedlivá cena, o které psal, mohla mít blízko k dnešní rovnovážné ceně, a ono „malé přidání

nebo zmenšení“⁶² by mohlo znamenat určitou oscilaci kolem této hodnoty.

4.3. SOUKROMOPRÁVNÍ ASPEKTY – OCHRANA SPOTŘEBITELE, ÚJMA A NÁHRADA ŠKODY

V této části bude pozornost zaměřena na otázky týkající se prodeje a jeho (ne) spravedlnosti, které Tomáš Akvinský rozvíjel v souvislosti s vadou⁶³ věci. Jde tedy o oblast, která spadá do oblasti soukromého práva a dnes by ji bylo možné zařadit pod tzv. ochranu spotřebitele. Současně zde bude pojednáno též o náhradě škody, neboť obě problematiky spolu částečně souvisí. Zcela logicky je zde přitom abstrahováno od odlišností obchodního práva vzhledem k rozdílům tehdejšího a současného trhu.

Již v úvodu je nutné zdůraznit, že Tomáš Akvinský tuto problematiku neřešil z pohledu právní disciplíny, ale z pohledu morálního – když tedy hovoří o tom, že v některých případech je prodej možné považovat za nespravedlivý a nedovolený, nemá zde na mysli, že by takový obchod byl *contra legem*, tedy nezákonný a zákonem nedovolený, ale posuzuje jej z hlediska křesťanské víry

62 Viz citace výše – Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533).

63 Používám označení „vada věci“, přestože autor českého překladu použil označení „chyba věci“ (viz Akvinský 1940, 534 a násl.). Činím tak z toho důvodu, že Akvinský použil výrazu „defectus rei“ (tamtéž) a slovo „defectus“ lze přeložit jako „chybění, vada, defekt“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 154), též slovy „vada; defekt“ (Klang 1992, 34). Nadále ve vlastním textu tedy používám spojení „vada věci“, neboť lépe vyhovuje dnešní, zejm. právní terminologii; v textu citovaném pak musím uvést překlad, jak je v pramenu (nejčastěji „chyba věci“).

a toho, co je podle ní dovolené, či naopak nedovolené. Zaměřuje se zejména na narušení spravedlnosti a zabývá se tím, čím k tomuto narušení dochází.

Předně diskutoval podvodné konání – hned v úvodu svého *Respondeo* v citované kvestii uvedl, že „*užívati podvodu k tomu, aby se něco prodalo nad spravedlivou cenu, je vždycky hřích, pokud někdo klame bližního k jeho škodě*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532). Navíc v analyzovaném textu *Sumy teologické* rozlišuje tři druhy vady věci. Nejprve uvádí tzv. vadu „*podle druhu věci*“ („*secundum speciem rei*“ – Akvinský II-II q. 77 a. 2 co., 534), kdy došlo k tomu, že věc byla smísená s jinou věcí, což Akvinský demonstruje na příkladu smísení vína s vodou (cit. tamtéž). Druhým typem vady je vada věci „*podle velikosti*“ („*defectus (...) secundum quantitatem*“ – cit. tamtéž) a typem třetím pak je vada „*se strany jakosti*“⁶⁴ (tedy „*defectus (...) ex parte qualitatis*“ – cit. tamtéž), kdy šlo např. o prodání zvířete nemocného za cenu zvířete zdravého. Důležité však je neopomenout, že Akvinský vždy výslovně uvádí, že k tomu, aby mohl být prodej označen za nespravedlivý a nedovolený z důvodu každé této uvedené vady, bylo nutné, aby prodávající o oné vadě věděl a kupujícímu ji zatajil⁶⁵.

64 Dnes by jazykově správně znělo „ze strany jakosti“.

65 Tomáš Akvinský pamatoval i na případ, kdy by prodávající o vadě jím prodávané věci nevěděl, výrobek by ale kupujícímu způsobil škodu, jak plyne z kontextu – k tomuto uvedl, že v takovémto případě je [prodávající] „*povinen, když mu vejde ve známost, nahraditi škodu kupujícímu*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 co., 534).

Zde se vyskytuje důležitý aspekt, který se nachází i v české legislativě, a tím je problematika klamání spotřebitele, resp. klamavá konání. Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele obsahoval v době svého vyhlášení v roce 1992 pojem *klamání spotřebitele*, když v § 8 odst. 1 výslovně uváděl: „*Nikdo nesmí klamat spotřebitele, zejména uvádět nepravdivé, nedoložené, neúplné, nepřesné, nejasné, dvojsmyslné nebo přehnané údaje anebo zamlčet údaje o skutečných vlastnostech výrobků nebo služeb či úrovni nákupních podmínek*“ (zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, ve znění k 31. 12. 1992). Postupem času byl tento zákon několikrát novelizován, čímž došlo k tomu, že pojem *klamání spotřebitele* byl odstraněn a namísto něho byly zavedeny pojmy nové, jako jsou: klamavá konání, klamavá opomenutí, nekalá obchodní praktika a agresivní obchodní praktika. O klamavém konání tedy § 5 zákona č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění praví toto: „*Obchodní praktika se považuje za klamavou, pokud obsahuje věcně nesprávnou informaci a je tedy nepravdivá, což vede nebo může vést spotřebitele k rozhodnutí ohledně koupě, které by jinak neučinil*“. Ovšem ke klamavému konání může vést i obchodní praktika, která využívá informaci pravdivou, a to v případech, jež specifikuje § 5 odst. 2 téhož zákona, a to tehdy, „*pokud jakýmkoliv způsobem uvádí nebo je schopna uvést spotřebitele v omyl*“ (§ 5 odst. 2 zákona č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění), za dále specifikovaných okolností. Analogie mezi přístupem Tomáše Akvinského a současnou českou

legislativou je v tomto ohledu, myslím, dobře patrná.

Nyní k druhé zmíněné záležitosti, tedy k náhradě škody. Problematiku náhrady škody Akvinský rozvinul zejména v 62. kvestii, která nese česky stručný název „O náhradě“ (Akvinský 1940, II-II q. 62, 443), přičemž pro tuto náhradu Akvinský používá latinského výrazu „*restitutio*“. Podle Akvinského je náhrada „*úkon spravedlnosti směnné*“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 co., 444), což ostatně stojí i v samotném latinském názvu citované kvestie⁶⁶. Při definování náhrady uvádí Tomáš Akvinský toto: „*nahraditi nezdá se býti nic jiného, než znovu někoho uvést v držení nebo ve vládu jeho věci*“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 co., 444), když v latinské verzi textu použil výraz „*restituere*“, jemuž odpovídá v citovaném českém překladu slovo „*nahradit*“, dále výraz „*possessio*“, jemuž odpovídá v citovaném překladu slovo „*držení*“ a výrazu „*dominium*“, jemuž v citovaném překladu odpovídá slovo „*vláda*“ [věci]. Troufnu si tvrdit, že zde Tomáš Akvinský opět vychází z tradice římského práva, kdy *dominium* bylo stěžejním výrazem v právní úpravě vlastnictví, představovalo tzv. panství práva (nebo též právní panství), tedy skutečnost, že vlastník je pánem určité (své) věci (i Akvinský použil v citované pasáži spojení „*dominium rei suae*“ – viz Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 co., 444). Ostatně i Kincl a Urfus (1990, 198) uvádějí, že „*vlastnictví je právní panství*“ a výraz *dominium* „*zdůrazňuje, že vlastník je ‚pánem‘ (dominus) věci, že jeho vztah*

k věci je ‚panstvím‘ nad ní“. Oproti tomu výraz *possessio* znamená držbu (věci) a jako takový je „*panstvím faktickým*“, kdy musí být přítomno jak „*fyzické ovládnutí věci*“, tzv. *corporalis possessio*, tak i vůle „*ovládat věc jako vlastní*“, tedy tzv. *animus possidendi* (Kincl a Urfus 1990, 208). Citovaní autoři dále specifikují, že „*animus possidendi je určitým stavem vůle, která se projevuje držitelovým působením na věc*“ (Kincl a Urfus 1990, 208). Je totiž možné, aby věc po právu držela i jiná osoba než vlastník⁶⁷.

Zatajením vady věci při jejím prodeji se tedy podle Akvinského prodávající nejenom dopustil spáchání podvodu („*fraudem committit in venditione*“ – Akvinský 1940 II-II q. 77 a. 2 co., 534), ale byl rovněž povinován k náhradě takto způsobené škody („*ad restitutionem tenetur*“ – cit. tamtéž). Obdobnou povinnost náhrady však Akvinský kladl i na kupujícího, pokud by nespravedlivě kupoval (např. tehdy, zmýlil-li se prodávající a prodával své zboží v důsledku toho levněji), neboť „*pozná-li to kupující, nespravedlivě kupuje a je povinen k náhradě. A důvod je pro chybu jakosti a velikosti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 co., 535). Jak je patrné, i zde Akvinský dbal na spravedlnost v dobrovolné směně, když obdobný požadavek kladl jak na kupujícího, tak i na prodávajícího – tedy na obě strany vstupující do ekonomické směny.

Předně je nutno říci, že hlavním kritériem, podle něhož Tomáš Akvinský posuzoval nutnost a oprávněnost náhrady, byla skutečnost, zda bylo vzato

66 „*De restitutione quae est actus commutative iustitiae*“ (Akvinský 1940, II-II q. 62, 443).

67 Tato problematika zde však z důvodu zaměření tohoto článku i jeho rozsahu nemůže být dále rozvíjena.

nespravedlivě. Bylo-li vzato spravedlivě, například musel-li delikvent zaplatit pokutu jako trest za nějaký nezákonný čin, který dříve spáchal, bylo by podle Akvinského naopak nespravedlivé poskytovat delikventovi náhradu za tuto pokutu, neboť jak uvedl: „Jestliže (...) bylo vzato spravedlivě, bude nerovnost, jestliže je mu nahrazeno, protože spravedlnost spočívá v rovnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 co., 445). Onen trest totiž sloužil k narovnání, tedy k obnovení rovnosti (a tím i spravedlnosti), a pokud by někdo chtěl dávat náhradu za spravedlivý trest, vychýlil by tuto rovnost opět do stavu nerovnováhy, nerovnosti, a tím i nespravedlnosti. Bylo-li však někomu něco vzato nespravedlivě, bylo nutno vykonat nápravu, aby mohl být stav uveden do rovnosti.

Předně Akvinský zmiňuje, že „náhrada má místo zvláště ve věcech vnějších, které, zůstávající tytéž i podle podstaty i podle práva vlastnictví, mohou přejít od jednoho k druhému“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 1 ad 2, 444). Je si však také velice dobře vědom, že náhrada se nemusí týkat pouze hmotných věcí, které mohou být dle své podstaty směňovány, ale rozšiřuje ji i na „skutky nebo utrpení, které patří k poctě nebo bezpráví nějaké osoby, buď ke škodě nebo k prospěchu“ (tamtéž). A konečně uvádí i „ta, která, ač věcně nezůstávají, přece zůstávají účinkem buď tělesným, třebaž když uhozením se poraní tělo, nebo který je v mínění lidí, jako když hanlivým slovem zůstává člověk bezectným nebo také omezeným ve své cti“ (tamtéž). Z výše uvedené citace, ale i z dalších míst analyzovaného textu je velmi dobře patrné, že si Akvinský byl vědom toho, že člověku

může vzniknout nejen újma materiální, ale i nemateriální (řečeno dnešními pojmy), a že i tuto je nutno nějakým způsobem nahradit. V této souvislosti Akvinský uvedl: „kdykoliv to, co bylo vzato, není nahraditelné něčím rovným, musí se státi náhrada, jaká je možná. Tak, když někdo někomu odňal úd, musí mu nahraditi buď v penězích nebo v nějaké poctě, s uvážením stavu obojí osoby, podle rozhodnutí dobrého muže“⁶⁸ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446). Slovu „úd“ v právě citované pasáži odpovídá v latinské verzi textu výraz *membrum*, který lze, kromě slova úd, také přeložit jako „část těla“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 332).

Dále se Akvinský dotkl i záležitosti, která by mohla být označena pojmem „nactiutrhaní“ či poškození pověsti, tedy situace, kdy „někdo může někomu vzít pověst“, jak doslova uvedl Akvinský (1940 II-II q. 62 a. 2 ad 2, 446). Stran nactiutrhaní pak Akvinský doslova napsal, že „nactiutrhač“ „usiluje očerniti pověst bližního“ (Akvinský 1940, II-II q. 74 a. 1 co., 523). Ve stanovených případech⁶⁹ pak Akvinský hovořil o povinnosti náhrady. Došlo-li k situaci, že někdo mluvil „klamně a nespravedlivě“, byl pak „povinen nahraditi pověst vyznáním, že mluvil klamně“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 co., 446). Akvinský však zmínil ještě jiný

68 Na tomto místě Akvinský opět užil obratu „*arbitrium probi viri*“ neboli „rozhodnutí dobrého muže“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446).

69 V případě, že někdo někomu „vzal pověst“, a to způsobem „pověděním pravdy, a spravedlivě“, nebyl „povinen k náhradě pověsti“ (viz Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 2 ad 2).

případ: „nemůže-li nahraditi pověst, musí mu dáti jinou náhradu“ (tamtéž).

A konečně rozvíjel Akvinský ve svém pojednání o náhradě záležitost, která by dnes mohla být označena jako náhrada ušlého zisku. Věnoval se jí ve čtvrté části 62. kvestie, nazvané „Zda někdo musí nahraditi, co nevzal“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 arg. 2, 447), v níž se zabíral argumentem, že „kdo drží peníze věřitelovy přes stanovený čas, ten se zdá ho poškozovati v tom celém, co by mohl z peněz vytěžiti, ač přece sám neodnímá“ (tamtéž). Je zřejmé, že se zde míní ušlý zisk, neboť věřitel, pokud by mu peníze byly vráceny včas, je mohl nějakým způsobem investovat, a získat tak z nich určitý výnos – ten mu však byl nevčasným dlužníkovým vrácením znemožněn. Zde je Akvinský toho názoru, že i v tomto případě věřiteli náležela náhrada, neboť píše: „Jiným způsobem poškozuje někdo někoho zabraňováním, aby nezískal, k čemu byl na cestě“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448), čímž se jasně příklání k tomu, že byl věřitel takovýmto konáním dlužníka poškozen.

Co se týče náhrady takového poškození, domníval se však Akvinský, že by se neměla rovnat onomu očekávanému zisku, nýbrž že by měla být nižší, neboť nebylo jisté, že by k takové výši zisku skutečně došlo: „takovou škodu není třeba nahraditi rovně. Neboť méně jest míti něco v možnosti, než míti v skutečnění. Kdo však je na cestě získati něco, má to pouze podle mohoucnosti nebo možnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). Ušlý zisk se dnes objevuje např. v § 1080 či § 1083 zákona č. 89/2012 Sb., občanském zákoníku, v platném znění.

Pojem ušlého zisku opět znalo již právo římské, které jej označovalo termínem *lucrum cessans* (viz např. Kincel a Urfus 1990, 280). Přestože Akvinský nepoužil přesně tohoto termínu, o zisku (*lucrum*) v této souvislosti hovoří a z kontextu je jasné, že jej měl na mysli.

I přes značnou různorodost uváděných příkladů však Tomáš Akvinský akcentoval, aby byla dodržena rovnost škody a její náhrady. Pokud bylo člověku „odňato to, co měl ve skutečnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448), tvrdil Akvinský, že „taková škoda musí býti vždy nahrazena podle hodnoty rovného. Třebas, když poškodí někdo někoho rozbořiv jeho dům, je povinen tolik, kolik je cena domu“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). Samotný princip vzniku škody tak podle Akvinského odporuje požadavku rovnosti, který je stěžejní pro jeho pojetí spravedlnosti. Tento princip lze dovodit z jeho vyjádření o škodě, v nichž sám přiznává, že vychází z Aristotela: „kdo-koliv někoho poškodí, zdá se mu odnímati to, v čem ho poškozují; škoda se totiž říká odsud, že někdo má méně, než má míti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). A proto i náprava škody podle Akvinského spočívá v její náhradě: „náhradou nastává uvedení do rovnosti spravedlnosti směnné, která spočívá ve vyrovnání věcí“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 5 co., 449).

V otázce náhrady škody tedy Tomáš Akvinský projevil, že byl dobře znalý právního pojmu pocházejícího opět již z dob antického Říma – tedy pojmu *restitutio*, který v českém právním řádu přežil do dnešní doby. Z latinského *restitutio* vzniklo slovo „restituce“, které je dnes pevně ukotveno v českém právním

řádu. Pro zpracovávanou materii je pak důležitý pojem „*restitutio in integrum*“ (který v obecné rovině znamená nápravu spočívající v navrácení do předešlého stavu); konkrétně pod něho nyní spadají v oblasti občanského práva hmotného dva soukromoprávní instituty: náhrada škody a bezdůvodné obohacení.

Škodě i náhradě újmy, a to majetkové i nemajetkové, věnuje zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, nemálo pasáží. Rozlišuje „*újmu na jmění*“, kterou také označuje slovem „*škoda*“ (viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2894 odst. 1), a hovoří pak o „*povinnosti nahradit škodu*“ (tamtéž, § 2894, odst. 2). Dále vymezuje tzv. „*nemajetkovou újmu*“, u níž hovoří o náhradě prostřednictvím „*poskytnutí zadostiučinění*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2894 odst. 2). Tento zákon v obecné rovině stanovuje dvojí způsob náhrady, kdy „*Škoda se nahrazuje uvedením do předešlého stavu. Není-li to dobře možné, anebo žádá-li to poškozený, hradí se škoda v penězích*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2951, odst. 1)⁷⁰. Zákonem je dáno, že v penězích se náhrada poskytuje při omezení vlastnického práva a při vyvlastnění – i zde je však možné, aby si strany ujednaly jiný způsob poskytnutí náhrady⁷¹.

Co se týče poskytnutí zadostiučinění u nemajetkové újmy, pak zákon jasně stanovuje, že „*Nemajetková újma se odčiní přiměřeným zadostiučiněním*“

s dovětkem, že „*Zadostiučinění musí být poskytnuto v penězích, nezajistí-li jeho jiný způsob skutečné a dostatečně účinné odčinění způsobené újmy*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 2951 odst. 2). Je zajímavé, že předchozí platná právní úprava, tedy dnes již zrušený občanský zákoník, upřednostňovala peněžní náhradu, tedy restituci relutární, před restitucí naturální, byť i zde ponechávala účastníkům určitou dispozitivní svobodu: „*škoda se hradí v penězích; požádá-li však o to poškozený a je-li to možné a účelné, hradí se škoda uvedením do předešlého stavu*“ (zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění platném do 31. 12. 2013, § 442 odst. 2).

O bezdůvodném obohacení pak občanský zákoník uvádí: „*Kdo se na úkor jiného bez spravedlivého důvodu obohatí, musí ochuzenému vydat, oč se obohatil*“ (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 2991 odst. 1). Možnou paralelu současné úpravy lze spatřovat ve výše uvedeném příkladu, na kterém Akvinský demonstroval situaci, kdy by se prodávající mýlil a drahé zboží prodával za cenu levnějšího – „*jako kdyby někdo prodával zlato místo mosazi*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 2 co., 535). Pro takový případ uvedl, že „*pozná-li to kupující, nespravedlivě kupuje a je povinen k náhradě*“ (cit. tamtéž).

Při pozorném náhledu na výše citovaný text Tomáše Akvinského je možné vyslovit (s pomocí dnešní terminologie) závěr, že v otázce náhrady škody považoval Tomáš Akvinský za adekvátní uplatnit naturální restituci (tedy uvedení do původního stavu), v otázce nemajetkové újmy pak restituci relutární

70 Blíže viz Madar a kol. (1995b, 923).

71 Viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1039 odst. 2.

(tedy náhrada újmy v penězích). Také by bylo možné dedukovat závěr, že restituci naturální považoval za jakýsi základní způsob náhrady, a teprve nebylo-li možné jej uplatnit, hovořil o restituci relutární. Tím se tedy ve zkoumaném ohledu velmi blíží podstatě současně právní úpravy v otázce náhrady škody, samozřejmě při odhlédnutí od specifických dobových okolností. Rovněž je velmi významné, že Akvinský nezapomněl pojednat o pověsti. Případný zásah do pověsti podnikající fyzické či právnické osoby a náhrada takovéto újmy jsou oblasti, které mají i dnes svébytné místo v českém právním řádu a pro podnikatele působící na trzích představují důležitý ochranný prvek.

4.4 OBCHODOVÁNÍ A ZISK

Předně je potřeba říci, že Tomáš Akvinský si uvědomoval potřebnost ekonomické směny pro lidskou společnost, což lze dovozovat z následujícího textu: „*kupování a prodávání bylo zavedeno pro obecnou užitečnost obojího, že totiž jeden potřebuje věci druhého a naopak*“⁷². Akvinský si tedy byl vědom toho, že lidé mají své potřeby, což je v souladu s dnešní ekonomickou teorií⁷³.

Samotnou koupi a prodej však nelze považovat za synonymum obchodu⁷⁴

v pojetí Tomáše Akvinského, jak bude nyní vysvětleno. Akvinský tvrdil, že: „*obchodníkům náleží zabývat se výměnami věcí*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 537). V této záležitosti vycházel z Aristotela, konkrétně z jeho *Politiky I*, a souhlasně s ním tvrdil, že existuje dvojí výměna věcí: „*jedna jaksi přirozená a nutná, při níž se (...) děje výměna věci za věc, nebo věcí a peněz pro potřebu životní*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). O této skupině výměn věcí Akvinský uvedl, že „*taková výměna nenáleží vlastně obchodníkům, nýbrž spíše ekonomům a politikům, kteří mají opatřovati domu nebo obci věci nutné k životu*“⁷⁵ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Zde jsou velmi důležitá Akvinského slova „věci nutné k životu“ a „životní potřeba“, neboť z pozdějšího rozdělení bude patrné, že právě ona jsou kruciólní pro rozlišení toho, zda bylo obchodování podle Tomáše Akvinského dovolené, či nikoliv.

Nyní ke druhé skupině výměny věcí, kterou Tomáš Akvinský opět vymezil shodně s Aristotelem a do které patří „*výměna peněz za peníze, nebo jakýchkoliv věcí za peníze, nikoli na věci nutné k životu, nýbrž na nějaký zisk. Toto pak obchodování zdá se vlastně náležeti obchodníkům*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Takováto výměna totiž neprobíhala za účelem opatřování věcí

72 Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 co., 532) v této souvislosti Akvinský odkazoval na Aristotela *Politiku I*.

73 Jak uvádí Macáková a kol. (2007, 16), ekonomická teorie „*Zkoumá člověka s jeho neomezenými potřebami (...) ve světě omezených zdrojů*“.

74 Vyloženo o obchodu hovořil Akvinský v souvislosti s koupí a prodejem v názvu čtvrté části citované kvestie, která zní „*Zda je dovoleno obchodnícky dříve prodávati než*

kupovati“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4, 537). V této části Akvinský pro „obchodování“ použil slovo „*negotiatio*“ (viz např. Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 arg. 1, 537).

75 Slovo „ekonomický“, případně zde „ekonom“, mělo v dobách Tomáše Akvinského jiný význam než dnes. Vycházelo z řeckých slov *oikos* a *nomos*, podle Xenofontova spisu *Oikonomikos*, a týkalo se vedení a správy domácnosti (viz Volejníková 2005, 22).

nutných k životu, ale za účelem dosažení zisku. A právě takovou výměnu Akvinský nazýval obchodováním a stavěl se k ní poměrně kriticky. Dokonce o ní napsal, že je (Aristotelem) „*spravedlivě haněna, protože, pokud na ní jest, slouží chtivosti zisku, který nezná meze, nýbrž tíhne do nekonečna*“ (tamtéž). O tom, že je zde míněn zisk v pravém slova smyslu, svědčí Akvinským použité slovo *lucrum*, což znamená „zisk, (...) *zištnost; bohatství*“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 321). Ještě výstižnější je celé výše citované slovní spojení „*slouží chtivosti zisku*“, které v latinské verzi textu zní „*deservit cupiditati lucri*“ (Akvinský 1940, q. 77 a. 4 co., 538), jelikož slovo *cupiditas* je skutečně „*žádostivost, chtivost, touha*“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vránek, Wittichová a Zelinka 2016, 145), ale může to být i „*lakota*“ (tamtéž, 146), a podle Pražáka, Novotného a Sedláčka (1925, 325) toto slovo může dokonce mít i následující významy: „*nezřízená žádost, (...) chtivost peněz (majetku), lakomství, lakota*“. Je více než zřejmé, že toto nejsou lidské vlastnosti, jichž by bylo žádoucí nabývat nejen podle Tomáše Akvinského, ale ani podle nauky katolické církve. Podle Akvinského se pak zmíněné druhé výměně zboží, tedy obchodování za účelem zisku, měli zcela vyhnout duchovní, zatímco první výměna věcí jim zůstala povolena: „*je však dovoleno duchovním užívatí prvního druhu výměny, která je zařízena na nezbytnosti životní, kupováním nebo prodáváním*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 3., 538).

Samotný cíl výměny věci, který prodávající sledoval, pak byl stěžejní pro

posouzení toho, zda byly koupě a prodej v daném případě podle Akvinského dovolené, či zda byly považovány za obchodování, a tudíž odsuzovány, neboť uvedl: „*ne každý, něco prodávající dráže, než koupil, obchoduje, nýbrž pouze ten, kdo proto kupuje, aby dráže prodal*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 2, 538). Zdá se, že slovo „*proto*“ je v citované větě tím nejdůležitějším, jelikož jasně odkazuje na důvod či účel dané činnosti. Přitom Akvinský jasně uvedl, že cílem obchodování je zisk⁷⁶. Z jeho vyjádření přitom lze usuzovat, že zisk sám o sobě považoval za poněkud indiferentní: „*Zisk však, který je cílem obchodování, ač ve svém pojmu neobnáší nic počestného, nebo nutného, přece ve svém pojmu neobnáší nic neřestného nebo protivného ctnosti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Spíše než vznik zisku jako takový Akvinský sledoval cíl, pro který bylo zisku dosahováno. O obchodování se totiž podle Akvinského jednalo, pokud mělo „*zisk za poslední cíl*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 ad 1, 538), navíc také uvedl, že „*obchodování, vzato o sobě, má jakousi ohyždnost, pokud (...) neobnáší ve svém pojmu cíl počestný nebo nutný*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). Proto dále uvedl i případ, kdy považoval obchodování za dovolené: „*jako když někdo mírný zisk, který hledá obchodováním, zařizuje k udržování svého domu nebo také ku podpoře nuzných; nebo také když někdo se zabývá obchodováním pro veřejný užitek, aby totiž nechyběli vlasti věci nutné k životu, a zisk vymáhá ne jako*

76 „*Zisk však, který je cílem obchodování*“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538).

*cíl, nýbrž jako odměnu práce*⁷⁷ (Akviský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538). V latin-
ské verzi právě citované pasáže spojení
„mírný zisk“ odpovídá výraz „*lucrum*
moderatum“ (cit. tamtéž), tedy je zjevné,
že měl na mysli skutečně zisk umírněný,
nepřerůstající v onu výše zmíněnou *cupi-*
ditas lucri, což dokládají další významy
slova *moderatum*, tedy „míru zachováva-
jící, (...) ne přílišný“ (Pražák, Novotný
a Sedláček 1925, 800).

Kromě zisku je zde velmi důležité
zmínit ještě další charakteristický rys
obchodování, který lze vyvodit z Akvin-
ského textu, tedy že „*někdo věc nezměně-*
nou dráže prodává“ (Akviský 1940, II-II
q. 77 a. 4 ad 1, 538). To je patrné i z jeho
následujícího textu: „*Jestliže totiž věc,*
změněnou v lepší, prodává dráže, zdá se
dostávat odměnu své práce“ (Akviský
1940, II-II q. 77 a. 4 ad 1, 538). Zde se
Akviský dotkl pojmu, který současná
ekonomická teorie označuje slovy *přida-*
ná hodnota, případně *nadhodnota*.

V současně ekonomické teorii jsou
oba druhy výměn věci, tedy výměna věci
za věc (tzv. naturální směna či také bar-
terový obchod) i výměna věcí za peníze
považovány za součást ekonomické smě-
ny. Dále je zřejmé, že pojetí zisku u To-
máše Akvinského bylo značně odlišné
od pojetí zisku v současně ekonomické
teorii⁷⁸. Také Akvinského podmínka,

aby nebyl zisk cílem⁷⁹ při koupi a pro-
deji, se jeví jako diametrálně odlišná od
současného pojetí. Požadavek dosaho-
vání zisku se totiž naopak výslovně ob-
jevuje v současné legislativě, například
v definici podnikatele, kterou obsahuje
občanský zákoník: „*kdo samostatně vyko-*
nává na vlastní účet a odpovědnost výděleč-
nou činnost živnostenským nebo obdobným
způsobem se záměrem činit tak soustavně
za účelem dosažení zisku, je považován se
zřetelem k této činnosti za podnikatele“
(zákon č. 89/2012 Sb., občanský záko-
ník, v platném znění, v § 420 odst. 1).
Citovaná současná zákonná úprava tedy
„dosažení zisku“ považuje přímo za
„účel podnikání“.

Co se týče výše zisku, lze se v sou-
časné účinné legislativě setkat se zmí-
něným termínem *přiměřený zisk* (a pří-
padně též s jeho opakem, tedy se ziskem
nepřiměřeným). Zákon o cenách obsa-
huje tuto formulaci: „*Nelze-li zjistit cenu*
obvyklou na trhu, určí se cena pro posou-
zení, zda nedochází ke zneužití výhodněj-
šího hospodářského postavení, kalkulač-
ním propočtem ekonomicky oprávněných
nákladů a přiměřeného zisku“ (zákon
č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném
znění, § 2 odst. 6). Pojem přiměřeného
zisku přitom definuje tak, že za „*přimě-*
řený zisk považuje zisk spojený s výrobou
a prodejem daného zboží odpovídající ob-
vyklému zisku dlouhodobě dosahovanému
při srovnatelných ekonomických činnostech,
který zajišťuje přiměřenou návratnost po-
užitého kapitálu v přiměřeném časovém

77 Text cituji tak, jak je uveden v pramenu, byť
je zřejmé, že podle současných pravidel čes-
kého pravopisu by ve slově „*nechyběli*“ (věci)
mělo být, díky shodě podmětu s přísudkem,
písmeno y, tedy „*nechyběly*“.

78 Zisk v současně ekonomické teorii znamená
„*rozdíl mezi příjmy z prodejů a úplnými ná-*
klady příležitosti zdrojů, jichž bylo použito
při výrobě statků“ (Samuelson a Nordhaus
1995, 984).

79 Jedná se o Akvinským použité slovo „*finis*“
(Akviský 1940, II-II q. 77 a. 4 co., 538), kte-
ré má význam „*cíl, účel*“ (Pražák, Novotný
a Sedláček 1925, 535).

období“ (zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění, § 2 odst. 7 b)). Z dikce zákona se přitom lze dozvědět i to, že v určitém případě může prodávající dokonce získat tzv. nepřiměřený majetkový prospěch, prodá-li zboží za cenu, která v sobě zahrnuje nepřiměřený zisk (viz § 2 odst. 5 a) bod 1. zákona č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění).

Současná ekonomická teorie přitom nehovoří o dosahování přiměřeného zisku, ale dokonce o maximalizaci zisku. Kupříkladu v modelu tzv. dokonalé konkurence⁸⁰, na které ekonomická teorie konstruuje své modely fungování ekonomiky, je známa i konkrétní poučka, podle níž firma maximalizuje svůj zisk tehdy, rovnají-li se její mezní příjmy mezním nákladům. Samuelson a Nordhaus (1995, 540) poskytují jasnou definici, jaké podoby takováto maximalizace zisku nabývá: „předpokládáme, že naše dokonale konkurenční firma maximalizuje zisky. To znamená, že firma bude kupovat vstupy, vybírat výrobní technologie, řídit své aktivity, volit statky, jež bude vyrábět, stanovovat úroveň svého výstupu a činit veškerá hospodářská rozhodnutí tak, aby zisky (aritmetický rozdíl mezi příjmy a náklady) byly na nejvyšší dosažitelné úrovni“. Z takto obsáhlé definice je více než jasné, že požadavek maximalizace zisku zasahuje do všech důležitých oblastí fungování a chování „firmy“. Ekonomové zdůvodňují oprávněnost požadavku maximalizace zisků tím, že v konkurenčním prostředí musí firma udělat vše

nejlepší pro to, aby v této konkurenci obstála a nezbankrotovala.

A tak je z uvedeného zjevné, že Akvinského požadavek *mírného zisku* (*lucrum moderatum*) má mnohem blíže k současnému *přiměřenému zisku*, zakotvenému současnou českou legislativou, nežli k *maximalizaci zisku*, o které hovoří současná ekonomická teorie.

4.5. LICHVA

Tomáš Akvinský problematiku lichvy rozpracoval v kvestii č. 78 *Sumy teologické*, která nese název „O hříchu úrokování“ neboli „*De usura*“⁸¹ (Akvinský 1940, II-II q. 78, 539).

Předně je potřeba říci, že Tomáš Akvinský nebyl zaujat proti existenci a používání peněz, jak lze usuzovat z jeho textu: „Velikost pak věcí, které přicházejí v užívání člověka, měří se podle dávané ceny, a byla na to vynalezena mince, jak se praví v V. *Ethic*.“ (Akvinský 1940, II-II q. 77 a. 1 co., 533), kdy slovu mince odpovídá latinský výraz „*numisma*“ (tamtéž). Akvinský zde odkazuje na Knihu pátou Aristotelovy *Etiky Nikomachovy*, v níž stojí: „Proto jest nutno, aby všechno, při čem jest výměna, bylo nějak vyrovnatelné. K tomu přispěly peníze“ (Aristoteles 2013, 5. 8. 1133a19–20, 121). Akvinský si tedy uvědomoval jednu z podstatných

80 Ekonomická teorie pracuje i s dalšími modely tržních struktur, jimiž jsou monopol, oligopol a monopolistická konkurence.

81 Latinské slovo *usura* je možné kromě dalších významů přeložit jako: „půjčka, výpůjčka; úrok“ (Kábrt, Kucharský, Schmans, Vrānek, Wittichová a Zelinka 2016, 545). Slovo *usura* však bylo také používáno jak pro označení zápůjčky peněz na úrok, tak i pro lichvu (tyto dva pojmy dnes nejsou totožné, o čemž bude pojednáno v tomto oddíle později). Českým pojmem „lichva“ bylo přeloženo latinské slovo „*usura*“ např. v 87. kvestii Akvinského textu (viz Akvinský 1940, II-II q. 87 a. 2 ad 2, 611).

funkcí peněz, kterou uznává i současná ekonomie, tedy to, že peníze jsou prostředkem směny⁸².

Zcela jednoznačný postoj však Akvinský zaujímal proti půjčování peněz na úrok: „*brátí úrok za půjčené peníze jest o sobě nespravedlivé: protože se prodává to, co není, čímž se zjevně působí nerovnost, která odporuje spravedlnosti*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540). Jádro tohoto postoje spočívá v tom, že Akvinský považoval peníze za věc, která neplodí⁸³ (viz Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 442). Postavil je tak na roveň jiným hmotným věcem, jež jsou půjčovány či zapůjčovány (v textu konkrétně je zařadil do stejné kategorie jako nádoby (cit. tamtéž), což bude upřesněno níže). Výslovně je tím odlišil od „věcí, které něco plodí“ („*rebus quae aliquid fructificant*“ – Akvinský 1940, II-II q. 61 a. 3 co., 441–442) – k takovému věcem již od dob antického Říma bylo možné nabývat práva požívacího, označovaného slovem *ususfructus*. Tohoto pojmu použil i Tomáš Akvinský ve svém textu na právě citovaném místě. V této otázce byl tedy zajedno s tradicí práva římského, které považovalo peníze za věc zužitelnou (viz níže). Jejich odlišení od *ususfructu* v citované pasáži *Sumy teologické* tedy Akvinský provedl zcela logicky a v souladu s širší tradicí římského práva.

Zařadil-li Akvinský peníze do jedné skupiny s nádobami, učinil tak pouze

s ohledem na to, mohou-li být uvedené věci předmětem půjčky či zápůjčky. Na jiném místě své *Sumy teologické* však peníze od nádob důsledně rozlišil, a to z hlediska, zda náleží k věcem zužitelným či nikoliv, jelikož uvedl: „*hlavní užívání stříbrných nádob není spotřebování jich, a proto užívání jich lze dovoleně prodávati, při podržení vlastnictví věci*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 6, 541). Narážel tím na skutečnost, že lze platit za pouhé užívání věci, aniž by přecházelo její vlastnictví z jedné osoby na jinou, a pak tuto věc zpět vrátit vlastníkov, a to bez narušení podstaty této věci. Peníze však podle Akvinského spadaly do jiné kategorie věcí, neboť o nich uvedl toto: „*Hlavní (...) užití stříbrných peněz je vydání jich na směny. Proto není dovoleno prodávati užívání jich, a ještě chtíti vrácení toho, co kdo půjčil*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad 6, 541). Z tohoto i dalšího jeho textu plyne, že peníze řadil mezi tzv. věci zužitelné neboli věci, které jsou samotným jejich užitím „spotřebovány“, neboť uvedl: „*jsou některé věci, jichž užívání je spotřebování věcí samých*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540). V latinské verzi právě citované větě odpovídá text „*quaedam res sunt quarum usus est ipsarum rerum consumptio*“ (cit. tamtéž). Tato jeho formulace jasně koreluje s latinským výrazem „*res quae usu consumuntur*“, který označuje věci zužitelné – viz Kincl a Urfus (1990, 118). Je tedy zřejmé, že i když překladatelé v českém jazyce použili výrazu „spotřebování“ věcí, domnívám se, že by bylo s ohledem na římskoprávní terminologii v tomto případě vhodnější použít výrazu „zužívání“ věcí.

82 Kromě této funkce peníze také fungují jako „*zúčtovací jednotka*“ a slouží rovněž k „*užívání hodnoty*“ (viz Samuelson a Nordhaus 1995, 230).

83 Blíže viz oddíl 4. 1 *Spravedlnost v dobrovolné směně* tohoto článku.

Otázkou, zda jsou peníze věcí využitelnou, či nikoliv, se zabývali i Kincl a Urfus, kteří vyjádřili, že peníze jsou věc „nepochybně využitelná, protože typickou formou jejího užití je výměna peněz za jinou věc, tedy koupě“ (Kincl a Urfus 1990, 118). Akvinský pak uvedl s odkazem na Aristotela, že peníze „byly především vynalezeny na konání směn, a proto vlastní a hlavní užívání peněz je spotřeba jejich či vydání, pokud jsou vynaloženy na směny“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540; v latinské verzi textu slovu „spotřeba“ opět odpovídá Akvinským použitý výraz „consumptio“). I přesto ale Kincl připouští, že peníze by (v určitém specifickém případě) mohly být považovány za věc nevyužitelnou⁸⁴ a v této souvislosti zmiňuje případ, kdy by peníze byly zapůjčeny dlužníkovi, který by je však nespotřeboval a po určitém období by je vrátil zpět věřiteli. Doslova uvedl tento hypotetický případ: „půjčím peníze, aby druhý mohl ukazovat plnou peněženku, potom mi bankovky či mince zase vrátí“ (Kincl a Urfus 1990, 118). Podobný poznatek uvádí i Tomáš Akvinský: „může být nějaké jiné druhotné užití peněz stříbrných, jako na příklad, kdyby někdo ražené peníze půjčil na honosění, nebo na složení, jako zástavu. A takové užití peněz může člověk dovolně prodati“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 ad. 6, 541). Tedy je zřejmé, že zákaz úroku Tomáš Akvinský posuzoval podle toho, zda byly peníze užity jakožto věc využitelná, či nikoliv. Totéž platilo i v případě zápůjčky jiné využitelné věci než peněz (např.

vína či obilí⁸⁵), neboť i v tomto případě bylo zakázáno požadovat vrátit více věci, než kolik jí bylo zapůjčeno. Obdobně Akvinský považoval za zakázané i to, aby věřitel za zapůjčení využitelné věci požadoval zaplatit úrok, a to nejen v penězích, ale i v nějaké jiné naturálii, což vyjádřil slovy: „když někdo za půjčené peníze nebo za jakoukoliv jinou věc, která se samým užíváním spotřebovuje, bere peníze z výslovné nebo tiché smlouvy, hřeší proti spravedlnosti“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 co., 542). Ovšem jiná situace byla, když věřitel žádný úrok za zápůjčku nevyžadoval, ale dlužník mu chtěl něco dát nad rámec jistiny, např. aby vyjádřil svou vděčnost – takováto věc pak měla charakter daru, nikoliv úroku, a věřitel ji směl přijmout (viz Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 co., 542–543).

Důležité však je, že Akvinský, v souladu s výše uvedeným rozlišením, jednoznačně tvrdil, že peníze neplodí (odlišil je přece od *ususfructu*). Jestliže totiž peníze neplodí, nemohou přinášet výnos v podobě úroků. Svůj zákaz úroku uvedl i v následující pasáži: „jest o sobě nedovolené brát plat za užívání půjčených peněz, což se nazývá úrok“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540)⁸⁶, a výslovně uvedl i to, že „peníze nelze prodávat za více peněz, než je částka peněz půjčených, která se má vrátit“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 4, 543). Avšak i zde Akvinský sledoval svou ideu spravedlnosti v dobrovolné směně, a proto uvádí i druhou stranu

85 Viz Akvinský (1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540).

86 Srov. Kincl a Urfus (1990, 118), kteří uvedli: „věci využitelné nemohou být objektem některých smluv, zejména žádných smluv, kterými se zajišťují práva užívání“.

84 Ponechávám zde nyní zcela stranou problematiku tzv. *quasiususfructu* (viz Kincl a Urfus 1990, 248).

mince, tedy že dlužník má povinnost peníze vrátit „neztenčeně“⁸⁷ (viz Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 5, 543).

Proto jistě nepřekvapí, že požadoval restituci (napravení) takového činu: „jako je povinen člověk vrátiti jiná nespravedlivě získaná, tak i peníze, které přijal jako úrok“⁸⁸ (Akvinský, 1940, II-II q. 78 a. 1 co., 540)⁸⁹. Navíc, v další části textu se Akvinský zabýval i případem, kdy si věřitel za získaný úrok pořídil nějaký majetek. Pro tento případ Akvinský poněkud imperativně uvedl: „přikazuje se, aby prodal majetek a peníze z něho byly vráceny, totiž podle velikosti přijatého úroku“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 3 ad 2, 545).

Častým argumentem vznášeným obecně na obhajobu úročení půjčky je skutečnost, že věřitel nemohl s penězi disponovat, investovat je a mít z nich nějaký užitek po dobu, kdy je půjčil dlužníkovi. K tomu Akvinský napsal: „Náhradu (...) škody, která se uvažuje z toho, že nezískává z peněz, nemůže pojmouti do smlouvy, protože nemůže prodávati to, co dosud nemá“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 1, 543). Věc zřejmě souvisí s tím, že při zápůjčce zužitelných věcí (tedy i peněz) vlastnictví věci přechází na dlužníka (samozřejmě jen do doby, než dlužník věc zase vrátí), a proto věřitel prozatím věc jaksi „nemá“. Toho si byl

Akvinský vědom, neboť napsal: „kdo půjčuje peníze, přenáší vlastnictví peněz na toho, komu půjčuje“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 2 ad 5, 543).

Akvinský se také vyjádřil k případu, kdy peníze nebyly vráceny během doby splatnosti, ale až po ní. Učinil tak, když se vypořádával s tímto argumentem: „kdo drží peníze věřitelovy přes stanovený čas, ten se zdá ho poškozovati v tom celém, co by mohl z peněz vytěžiti“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 arg. 2, 447). K tomu Akvinský uvedl, že „kdo má peníze, nemá ještě zisk v uskutečnění, nýbrž pouze v síle. A obojí může býti mnoha způsoby překáženo“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 ad 1, 448). Hovoří však v této souvislosti o závazku „učiniti nějakou náhradu, podle stavu osob a záležitostí“ (Akvinský 1940, II-II q. 62 a. 4 co., 448). Nespecifikuje zde bohužel žádné další okolnosti, jakých konkrétních rysů by tato „nějaká“ náhrada mohla nabývat.

Závěrem je nutné uvést, že oproti tomu, že bylo zakázané úroky vyžadovat, nebylo zakázané úroky dávat (platit). Naopak, požadování úroků bylo považováno k tíži věřitele (bylo to jeho hříchem), zatímco poskytovaná půjčka byla nahlížena jako dobro pro dlužníka (pomohla mu vyhnout se životní nouzi). K tomu Akvinský doslova uvedl: „žádným způsobem není dovoleno naváděti někoho k půjčování na úroky; je však dovoleno od toho, kdo jest ochoten to učiniti, a bere úroky, přijmouti půjčku na úroky, pro nějaké dobro, jímž je pomůženi v nouzi své nebo druhého“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 4 co., 546), což v obecné rovině Akvinský odůvodnil takto: „užívati (...) hříchu druhého k dobrému je dovoleno: protože i Bůh

87 Akvinský zde použil slova *integre*, které podle Pražáka, Novotného a Sedláčka (1925, 680) nese i význam „počtem plný, co do velikosti (...) nezmenšený“.

88 Také zde se v latinské verzi vyskytuje sloveso „*restituere*“ (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 1 co.).

89 Srov. Akvinského text v 87. kvestii: „...samo nabytí jest nespravedlivé, třebaš, že se nabývá lupem nebo lichvou; a to je člověk povinen vrátiti“ (Akvinský 1940, II-II q. 87 a. 2 ad 2, 611).

užívá všech hříchů k nějakému dobru“ (tamtéž). Dlužník navíc tím, že si peníze vypůjčil, dal věřiteli možnost půjčit a pomoci tím svému bližnímu – „*ten, kdo přijal peníze půjčkou na úroky, nedává beroucímu úrok příležitost brát úroky, nýbrž půjčiti“* (Akvinský 1940, II-II q. 78 a. 4 ad 2, 546).

Tímto byl představen postoj Tomáše Akvinského k půjčování peněz na úrok. Na první pohled by se mohlo jevit, že tato problematika je v naší současné společnosti upravena odlišně, neboť úrok tvoří nedílnou část ekonomické teorie, platné legislativy i bankovní praxe (a bohužel i praxe dalších subjektů, které se živí na lidském neštěstí). Přestože je úrok skutečně neoddelitelně spjat jak se současnou teorií, tak i praxí, je třeba dodat, že se v žádném případě nejedná o úrok neomezené výše. V této souvislosti je také nutné poukázat na existenci zákona č. 257/2016 Sb., o spotřebitelském úvěru, v platném znění, který mj. stanovuje zápůjční úrokové sazby, jakož i další náklady spotřebitelského úvěru. A byl-li v části 4.2 tohoto článku kladen důraz na nynější pojem „cena obvyklá“, který se vyskytuje v aktuálně platné české legislativě, bude zde důraz kladen na pojem „obvyklé úroky“, jenž je zakotven ve dnes platném a účinném občanském zákoníku, kde stojí: „*Mají-li být plněny úroky a není-li jejich výše ujednána, platí dlužník úroky ve výši stanovené právním předpisem. Nejsou-li úroky takto stanoveny, platí dlužník obvyklé úroky požadované za úvěry, které poskytují banky v místě bydliště nebo sídla dlužníka v době uzavření smlouvy“* (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, § 1802,

zvýraznění podtržením autorka tohoto textu). Dokonce tento zákon v následujícím paragrafu uvádí, že: „*má se za to, že se ujednaná výše úroků týká ročního období“* (tamtéž, § 1803), tedy *per anum* (p. a.), zřejmě proto, aby nemohlo být pochyb o nominální výši úroků, neboť pokud by se věřitel domníval, že se jedná o procentní výši kupříkladu *per monat* (p. m), tedy o měsíční období, ale dlužník by měl za to, že se jedná o období p. a., činilo by to dramatický rozdíl v nominální výši požadovaných úroků.

Když ekonomická literatura hovoří v souvislosti s Tomášem Akvinským o půjčování peněz na úrok, označuje jej pojmem *lichva*⁹⁰. Tento pojem zná i v současné době účinná česká legislativa, pojem lichvy však není synonymem pro pouhé půjčování peněz na úrok. Definice lichvy se nachází v trestním zákoníku: „*Kdo zneužije něčí rozumové slabosti, tísně, nezkušenosti, lehkomyšlnosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti“* (zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění, § 218 odst. 1)⁹¹. Navíc občanský zákoník stanovuje neplatnost smlouvy v případě, že se jedná o lichvu (viz zákon č. 89/2012 Sb., občanský

90 Viz např. Volejníková (2005, 27).

91 Zákon však stanovuje i vyšší trestní sazby, z nichž nejvyšší je 8 let, případně peněžitý trest – viz zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění, § 218.

zákoník, v platném znění, § 1796 tohoto zákona).

Existence lichvy přitom má v tuzemském právním řádu delší kontinuitu. Například lze zmínit *Zákon ze dne 17. října 1919 č. 567 sb. z. a n. o lidových soudech pro trestání válečné lichvy*, který upravoval i vznik tzv. lichevních soudů, a *Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy*. Druhý zmiňovaný zákon dokonce stanovoval řadu trestů značné délky odnětí svobody (např. dvacet let těžkého žaláře se vyskytuje v § 7, který se zabývá předražováním⁹²) i značné výše peněžitých trestů (hovoří až o dvou milionech tehdejších korun v § 7, § 8 a § 11)⁹³.

Vrátíme-li se k Tomáši Akvinskému a zamyslíme-li se nad jeho slovy, zjistíme, že jádro výše citované současné definice lichvy, tedy „*plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru*“ (§ 218 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění), při odhlédnutí od subjektivní stránky trestného činu lichvy, vyznívá analogicky s jím vyžadovanou zásadou „*rovnosti spravedlnosti*“ ve směně. Definovaný delikt lichvy se pak jeví být s touto jeho zásadou v příkrém rozporu. Jak totiž bylo řečeno, podle Akvinského spravedlnost „*má zachovávat rovnost spravedlnosti jednoho k druhému*“ (Akvinský 1940, II-II q. 33 a. 1 co., 259).

92 *Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy*. In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán, 17.

93 *Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy*. In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán, 17, 18 a 20.

5. VÝSTUPY, JEJICH SHRNUTÍ A DISKUSE

Z výše uvedené analýzy zkoumané problematiky je zjevné, že přesah určitých částí díla Tomáše Akvinského do současné teorie, ale i praxe, je patrný nejen v oblasti ekonomie, ale i na poli práva, jelikož souvisí s právní úpravou hospodářského života. Svědčí o tom řada poznatků, které byly vyvozeny v jednotlivých oddílech 4. části tohoto článku a které zde budou shrnuty tak, aby utvořily ucelené výstupy provedené výzkumné práce. Tyto výstupy pak budou rovněž diskutovány se současnou odbornou literaturou.

Je však nutné a myslím, že i spravedlivé, podotknout, že v dnešní době je velice obtížné, ne-li nemožné, rozlišit a přesně vymezit, kdy se jedná o originální myšlenky Tomáše Akvinského, a kdy o recepci zásad římského práva, k níž během vývoje křesťanské evropské civilizace prokazatelně docházelo. Je totiž známo ze studia historických pramenů, že některé zásady byly známy a uznávány již starořeckými filosofy, posléze byly součástí římského práva a dále přecházely do středověkých právních předpisů církevních či světských (viz např. zmíněný Gratiánův dekret). Ať již se však jedná o kteroukoliv z právě zmíněných variant, je na základě analýzy provedené v tomto článku jednoznačné, že Tomáš Akvinský se předmětným zásadám nijak neprotivil, ba naopak je zapracovával do svých úvah i textů a případně je i sám dále rozvíjel.

Na základě právě uvedeného tedy formuluji poznatek, že Tomáš Akvinský byl velmi dobře znalý římského práva,

souvisejícího s ekonomickými oblastmi, jimž jsem se v tomto článku věnovala. Svědčí o tom řada latinských právních termínů, kterých použil při psaní své *Sumy teologické*, např. *dominium*, *restitutio*, *emptio* a *venditio*, *ususfructus*, *lucrum* a dalších, jež jsou uvedeny ve 4. části tohoto článku. V analyzovaných částech tohoto Akvinského díla bylo navíc možné vysledovat i zásady a teoretické poznatky římského práva, konkrétně úprava náhrady škody uvedením do předešlého stavu, tedy restituce naturální neboli *restitutio in integrum*, či prostřednictvím zaplacení peněz (relutární restituce), ale také zařazení peněz mezi využitelné věci. Tyto Akvinského znalosti se pak zajisté promítaly i do jeho ekonomického myšlení, jak bylo podrobně analyzováno ve 4. části tohoto článku. V odborné literatuře lze nalézt informaci o tom, že Akvinského *Suma teologická* „má navíc k aristotelské inspiraci důkladný základ v kanonickém a římském právu“⁹⁴ (Cendejas Bueno 2021, 1, překlad vlastní), když se o vlivu římského práva na středověké myšlení zmiňuje i De Roover⁹⁵ (1955, 163). Konkrétní příklady mající vztah k ekonomii či ekonomice jako takové se mi však v odborné literatuře nepodařilo dohledat.

Je tak možné formulovat poznatek další, tedy že ekonomické myšlení rozvíjené Tomášem Akvinským, ať již stálo na zásadách jím přejatých a přijatých,

nebo bylo jeho originální, tvoří jednu ze spojníc mezi minulostí a současností, přičemž je nutné zdůraznit, že se v některých případech jedná o minulost starou několik staletí a tisíciletí. Přínos Tomáše Akvinského pro rozvoj ekonomického myšlení jeho následovníků byl velmi patrný u scholastických autorů ve středověku i raném novověku (zejména tzv. Salamanské školy), je neoddiskutovatelný, značný, a lze o něm dokonce říci, že tvořil pevný pilíř, o který se opírali další autoři, jimž ekonomické myšlení, tehdy inkorporované především do myšlení o problematice právní, nebylo cizí. Především je v souvislosti se zde zkoumanou materií důležité zmínit Francisca De Vitoriu a jeho proslulý komentář k Akvinského *Sumě teologické*, v němž autor komentoval i dotčenou a výše v textu podrobně analyzovanou 77. kvestii (blíže viz např. Cendejas Bueno 2021). Nelze pak opomenout ani význam, který mělo myšlení Tomáše Akvinského na dění v 19. a 20. století, jelikož vydání encykliky *Aeterni patris* papeže Lva XIII. mělo významný vliv na rozkvět českého novotomismu. Pikhart (2000, 14) dokonce vydání této encykliky Lvem XIII. označil za „zásadní a mohutný impuls pro opětovné studium Tomášova díla“.

Na základě výše provedeného rozboru je tak formulován i další poznatek, že některé aspekty ekonomického myšlení Tomáše Akvinského mají jednoznačné přesahy do současnosti, přestože jiné byly v průběhu historického vývoje poněkud modifikovány či zcela opuštěny. Předně je nutné zmínit, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského je

94 „having a sound foundation on Canonical and Roman law in addition to its Aristotelian inspiration“ (Cendejas Bueno 2021, 1).

95 „The medieval mind was legalistic and, under the influence of Roman law, a great deal of importance was attached to the form of contracts“ (De Roover 1955, 163).

nerozlučně spjata s etikou. Toto je však věc, která současné ekonomii jakožto vědě naprosto chybí, a dlužno říci, že etika v současné ekonomii hlavního proudu chybí zcela záměrně. Stalo se tak rozhodnutím ekonomů přistupovat k ekonomii s pozitivním, nikoliv normativním přístupem. A tak byla vymezena pozitivní ekonomie, která si klade za cíl objektivně zkoumat a popisovat ekonomickou realitu, a ekonomie normativní, která v sobě obsahuje hodnotící soudy (k metodologii právě zmíněné pozitivní ekonomie přispěl ve 20. století i Milton Friedman⁹⁶). Absence etiky tak stojí v samých metodologických základech současné ekonomické teorie hlavního proudu, zatímco v souladu s v tomto článku zkoumanou částí *Sumy teologické* by bylo možné říci, že etika tvořila samotný základ ekonomického myšlení Tomáše Akvinského, což se zdá být největším kontrastem při vzájemném porovnání těchto dvou systémů. Souladně s tímto tvrzením uvádí Cendejas Bueno (2017, 7, překlad vlastní), že „aristotelické ekonomické myšlení a jeho scholastické rozšíření připisují hospodaření zvláštní místo koherentně začleněné do společenského celku“⁹⁷.

Jak bylo uvedeno ve 4. části tohoto článku, zde analyzované oblasti Akvinský rozvíjel v rámci svého pojednání o spravedlnosti. Přitom je nutné vzít v úvahu, že spravedlnost považoval

za ctnost⁹⁸, podle Machuly (2020, 13) se jednalo o ctnost morální. A proto i Akvinského ekonomické myšlení bylo poznamenáno jeho pojetím ctností. Dnešní ekonomická teorie se však ctnostným životem principiálně vůbec nezabývá a namísto něho postuluje maximalizaci užitku, příp. maximalizaci zisku. Díky provedené komparaci tak je zřejmé, jak ostře tyto dva přístupy mezi sebou kontrastují. Přitom absence etiky v ekonomii je záležitostí, která je mnohými kritizována. Kupříkladu Amartya Sen (2002, 18) hovořil o tom, že existuje „propast, která se mezi ekonomikou a etikou otevřela“.

I přes právě uvedené výstupy se podařilo nalézt i oblasti ekonomického myšlení Tomáše Akvinského, které až překvapivě korelují se současnou úpravou řady ekonomických oblastí. Předně je to spravedlivá cena Tomáše Akvinského, tzv. *iustum pretium*, která vykazuje určitou analogii s tzv. *cenou obvyklou*, jež se objevuje v zákoně č. 89/2012 Sb. (občanský zákoník, v platném znění), v zákoně č. 151/1997 Sb. (o oceňování majetku, v platném znění) a v zákoně č. 526/1990 Sb. (zákon o cenách, v platném znění). Tato analogie se zakládá na skutečnosti, že spravedlivá cena se podle Tomáše Akvinského stanovuje odhadem⁹⁹, a současná *cena obvyklá* je stanovována oceňováním, samozřejmě osobou k tomu pověřenou – zde se nabízí určitá analogie s „rozhodnutím dobrého muže“ („*arbitrium*

96 Viz Friedman (1997).

97 „Aristotelian economic thought and its scholastic extension assign to the economy a specific place in the ‚social whole““ (Cendejas Bueno 2017, 7).

98 Viz Akvinský (1940, II-II q. 58 a. 3., 413–414), část, jež nese název „Zda spravedlnost je ctnost“.

99 Viz Akvinský (1940, II-II q. 77 a. 1 ad 1, 533).

probi viri“)¹⁰⁰, o níž bylo pojednáno v části 4.2 tohoto článku. Škoda jen, že Tomáš Akvinský v této souvislosti nijak blíže nespecifikoval, kdo by takovouto osobou měl být – jisté je pouze to, že ji pravděpodobně neztotožňoval s osobou soudce, jelikož hovořil-li ve své *Sumě teologické* o soudcích, používal k tomu výrazu *iudex* (soudce)¹⁰¹.

S ohledem na současnou ekonomickou teorii bylo v tomto článku vlastní výzkumnou prací také zjištěno, že Tomáš Akvinský si byl vědom toho, že cena se nějakým způsobem odvíjí od užitečnosti věci (dnes by bylo vhodnější použít výraz „produkt“ nežli „věc“, ale používám zde Akvinského výrazu). Tento poznatek je souladný s tím, co napsal Tomáš Sedláček: „v díle Tomáše Akvinského se objevují náznaky individuálního užitku, který může mít vliv na určení ceny“ (Sedláček 2001, 445). Provedenou analýzou bylo také zjištěno, že spravedlivá cena Tomáše Akvinského by mohla ve specifickém ohledu vykazovat určitou podobnost s rovnovážnou cenou, která je stěžejním prvkem teorie nabídky a poptávky v současné ekonomii hlavního proudu.

Další důležitá paralela byla nalezena v oblasti úpravy ochrany spotřebitele a náhrady škody. Tomáš Akvinský se věnoval uvedeným oblastem poměrně důkladně, tudíž bylo možné vysledovat celou řadu podobností mezi jeho postoji a současnou právní úpravou. Slovy dnešní právní terminologie by se jednalo o klamání spotřebitele (klamavá jednání a klamavá opomenutí) a o úpravu

náhrady škody a ušlého zisku, v rámci které byla shledána podobnost ve zdůrazňování naturální restituce u náhrady škody a u provádění restituce relutární v otázce nemajetkové újmy.

V oblasti obchodování a zisku se rovněž podařilo nalézt určitou podobnost se současnou právní úpravou. Otázka přiměřenosti zisku prodejců, související s výší jejich obchodních marží, jakož i otázka regulace cen se stala v České republice v posledních cca dvou letech vysoce aktuální, zejména v souvislosti s prudkým nárůstem spotřebitelských cen a se skokovým zvýšením inflace, když v této souvislosti jsou zmiňovány nejen faktory dané nákladovou stránkou výroby, ale i faktor zisku na straně producentů a prodejců. A proto je velmi zajímavé, že již před mnoha staletími se Tomáš Akvinský zabíral problematikou mírného zisku (*lucrum moderatum*), v němž shledávám analogii se současným *přiměřeným ziskem*, o němž hovoří zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění.

Zcela jednoznačným přesahem Akvinského myšlení až do dnešní doby je pak skutečnost, že současná právní praxe stále ještě zná pojem *lichva*, přestože od doby Tomáše Akvinského do určité míry pozměnil svůj obsah a význam. Zatímco lichva, o které psal Tomáš Akvinský, byla pojmem označujícím jakékoliv půjčování peněz, ale i naturálií, na úrok, dnes je definice lichvy o poznání širší, přestože je stále silně spojována s problematikou půjčování peněz (jako lichvářský se označuje úrok, který je nepřiměřeně vysoký). Tato skutečnost však má pro fyzické osoby svůj

100 Viz Akvinský (1940, II-II q. 62 a. 2 ad 1, 445–446).

101 Viz např. Akvinský (1940, II-II q. 62 a. 3 co., 447).

nedocenitelný význam – pomáhá je chránit od rychlého pádu na dno dluhové pasti, nebo tento pád alespoň významně zpomaluje, a to právě tím, že výši úroků, jež mohou věřitelé požadovat, pomáhá držet v určitých mezích. Také zde lze spatřovat určitou paralelu mezi narušením Akvinského požadavku rovnosti obou stran, vstupujících do směny, a deliktem lichvy, v jejíž definici současná legislativa hovoří o tzv. hrubém nepoměru.

Neméně důležité pak je, že se pojem lichvy během staletí nevytratil z lidského povědomí ani z právního řádu, na čemž má Tomáš Akvinský svou nepopiratelnou zásluhu. Spravedlivá cena a lichva jsou dokonce stěžejními pojmy, které v souvislosti s Tomášem Akvinským zaznívají v učebnicích ekonomie (viz např. Sojka 2010, 23–24).

Bude-li nyní ponechána stranou možná podobnost Akvinského spravedlivé ceny se současnou rovnovážnou cenou teorie nabídky a poptávky, lze souhrnně vyvodit závěr, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského se současnou ekonomii jakožto vědou nemá mnoho společného, což lze vysvětlit výše uvedenými metodologickými aspekty současné pozitivní ekonomie. Avšak dále je nutné říci, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského naopak má až překvapivě mnoho společného se současnou ekonomikou (jak vyplynulo z analýzy ve 4. části tohoto článku), neboť ekonomika, jsouc hospodářským životem společnosti, je nutně determinována platnou legislativou, která upravuje jednotlivé aspekty hospodářského života. I tato skutečnost však může být

velmi významná vzhledem k ekonomické teorii, neboť jak uvádí Adamec (2001, 275), „vývoj ekonomické teorie je vlečen praxí hospodářské politiky, jejími praktickými účely a aktuálními cíli“. Stejný autor pak dále formuloval tento závěr: „Prováděná hospodářská politika je v konečném důsledku definována normativně, a proto zůstane Friedmanův požadavek pozitivní ekonomie (1953) jen normativním metodologickým doporučením bez větších šancí na své uskutečnění“ (Adamec 2001, 276). Jak totiž vyplývá ze samotné podstaty práva, právní normy jsou neoddělitelně spjaty s normativní a hodnotovou bází a ekonomické jednání na ekonomickém životě participujících jedinců je již z principu dáno legislativní úpravou. K tomuto poznatku lze navíc poznamenat, že podle Sedláčka Tomáš Akvinský „nerozlišoval pozitivní a normativní výroky“ (Sedláček 2001, 445).

Závěrem tohoto oddílu je ještě namísto přičinit poznámku o tom, že ekonomické myšlení Tomáše Akvinského je velice konzistentní. Je součástí uceleného systému, který Akvinský rozpracoval do nejrůznějších podrobností, nahlížel na jeho rozličné aspekty a přitom dokázal zachovat jeho ucelenou propojenost. Jak uvádí Machulová a Machula (2025, 31): „Je třeba zdůraznit, že Tomášovo promyšlení ctností nezůstává u rozlišení kardinálních a teologických ctností, ale jde mnohem dále. Předpokládá promyšlený výklad etiky zahrnující jak ctnosti, tak i přirozený zákon nebo dary Ducha svatého“.

Ekonomické myšlení středověké scholastiky bylo zcela pochopitelně myšlením lidí tehdejší doby, tak jako je dnešní ekonomické myšlení poznamenané

naší aktuální současností. Je nutné brát na zřetel skutečnost, že ve středověké scholastice za života Tomáše Akvinského panovalo zcela jiné filosofické paradigma, než jaké panovalo v Evropě v osmnáctém století, kdy byly položeny základy ekonomie jakožto vědy, a samozřejmě se lišilo i od paradigmatu současné společnosti. Jistě tak není překvapivé, že vývoj v ekonomii do jisté míry reflektoval vývoj celospolečenský a byl poplatný i tehdejší úrovni poznání, což samozřejmě platilo také o otázkách ekonomických (vrcholně středověká společnost měla např. ještě velmi daleko k tomu, aby chápala peníze jako kapitál).

Je více než dobře patrné, že v ekonomickém myšlení Tomáše Akvinského se zrcadlila křesťanská víra, z níž vycházel při řešení celé řady témat. Je však pozoruhodné, že etický rozměr v ekonomickém životě člověka byl takto akcentován v díle napsaném před osmi stoletími, zatímco v dnešní společnosti, vyznačující se mnohonásobně vyšší mírou rozvoje a uspořádání v mnoha technických, technologických i jiných oblastech, jsou někteří autoři (navzdory přijaté legislativě oblast upravující) přesvědčeni o tom, že etický rozměr se z ekonomického života poněkud vytrácí. A tak v naznačené perspektivě bude zcela jistě zajímavé sledovat, kam se vývoj ekonomického myšlení bude posouvat v budoucnosti.

6. ZÁVĚR

V tomto článku byla provedena analýza vybraných částí *Sumy teologické* Tomáše Akvinského, se zaměřením na jeho ekonomické myšlení. Této analýze byly

podrobeny vybrané kwestie druhého dílu druhé části (*Secunda secundae*) Akvinského *Sumy teologické*, v nichž její autor řešil vybraná témata, mající vztah k ekonomicko-právní oblasti. Pozornost byla zaměřena na možné přesahy ekonomického myšlení Tomáše Akvinského do současnosti, a to jak do oblasti ekonomie jakožto vědy ve smyslu ekonomické teorie hlavního proudu, tak do ekonomiky, tedy do hospodářského života, determinovaného v současné době účinnou tuzemskou právní úpravou.

Na základě provedené analýzy bylo zformulováno pět oblastí, přičemž všechny tyto oblasti vycházejí z Akvinského pojetí spravedlnosti (*iustitia*) v dobrovolné směně a byly nazvány tak, aby konvenovaly s ekonomicko-právními oblastmi současnosti. První oblastí je spravedlnost v dobrovolné směně, druhou oblastí je spravedlivá cena, hodnota a užitek, oblast třetí pak tvoří soukromoprávní aspekty – ochrana spotřebitele, újma a náhrada škody. Oblastí čtvrtou je obchodování a zisk, oblastí pátou je lichva. Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského týkající se těchto oblastí bylo podrobeno analýze a následné komparaci s vybranými souvztažnými oblastmi současné ekonomické teorie, případně s vybranými současnými zákonnými normami, upravujícími tuzemskou hospodářskou oblast. Provedená analýza i komparace přinesly celou řadu poznatků a výstupů, které jsou uvedeny a diskutovány v páté části tohoto článku. Původní hypotéza o možných přesazích ekonomického myšlení Tomáše Akvinského do současnosti se potvrdila.

Úplně závěrem je nutno konstatovat, že dlouhodobá práce zabývající se v tomto článku uvedenými prameny ukázala, že i starověké a středověké prameny v kontextu dnešní doby mají mnoho co nabídnout a mohou sloužit jako cenný zdroj inspirace při řešení aktuálních problémů. Nelze než vzpomenout starý známý výrok *Historia magistra vitae*¹⁰².

102 Výrok je připisován Ciceronovi a do českého jazyka bývá překládán jako „*Historie je učitelkou života*“ – viz Kuťáková, Marek a Zachová (1988, 229).

LITERATURA

- ADAMEC, Radek. 2001. „Ekonomická věda a hospodářská politika“. *Politická ekonomie* 49 (2): 270–279. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 2020. *O prozíravosti v Teologické sumě. STh II-II, q. 47–56*. Překlad, úvodní studie a poznámky Tomáš Machula. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 2022a. *O starém zákoně v Teologické sumě. STh I-II, q. 98–105*. Překlad, úvodní studie a poznámky Tomáš Machula. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 2022b. *O zákonech v Teologické sumě. STh I-II, q. 90–97*. Překlad, úvodní studie a poznámky Karel Šprunk. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- AKVINSKÝ, Tomáš. 1940. *Theologická summa. Druhé části druhý díl*. Redigoval SOUKUP, Emilián, překlad DACÍK, Reginald M., DITTL, Tomáš, a Pavel ŠKRABAL. Vydali profesori Bohovědného učiliště řádu dominikánského v Olomouci [online] [cit. 5. 11. 2024] dostupné z: <http://librinostri.catholica.cz/kniha/755-theologicka-summa-summa-theologiae>; <http://librinostri.catholica.cz/download/SvTomasThSumma22-texttri.pdf>
- AQUINAS, Thomas. 2007. *Commentary on Aristotle's Politics*. Překlad Richard J. REGAN. USA, Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- ARISTOTELÉS. 2013. *Etika Nikomachova*. Překlad a poznámky Antonín Kříž. Praha: Petr Rezek.
- BIBLE. 2006. *Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost. 12. vydání, 3. opravené vydání.
- BRIDBURY, Anthony Randolph. 1985. „Thirteenth-century prices and the Money Supply“. *The Agricultural History Review*, 33 (1): 1–21. [online] [cit. 6. 7. 2025] dostupné z: <https://www.bahs.org.uk/AGHR/ARTICLES/33n1a1.pdf>
- CENDEJAS BUENO, José Luis. 2017. „Economics, chrematistics, oikos and polis in Aristotle and St. Thomas Aquinas“. *The Journal of Philosophical Economics. Reflections on Economic and Social Issues*, X (2): 5–46, Spring 2017. ISSN 1843-2298. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://hal.science/hal-03710721>
- CENDEJAS BUENO, José Luis. 2021. „Justice and just price in Francisco de Vitoria's Commentary on Summa Theologica II-II q. 77“. *The Journal of Philosophical Economics. Reflections on Economic and Social Issues*, XIV (1–2): 1–32. Spring–Autumn 2021, 20. November 2021. ISSN 1843-2298, EISSN 1844-8208. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://hal.science/hal-03374854v3>
- CRIF – Czech Credit Bureau, a. s. 2024. „CRIF: Do konce listopadu letos zbankrotovalo 12,5 tisíce lidí, o 5 % více než loni“. 5. 12. 2024. [online] [cit. 6. 12. 2024] dostupné z: <https://www.informaceofirmach.cz/crif-do-konce->

- [listopadu-letos-zbankrovalo-125-tisice-li-di-o-5-vice-nez-loni/](#)
- DE ROOVER, Raymond. 1955. „Scholastic Economics: Survival and Lasting Influence from the Sixteenth Century to Adam Smith“. *The Quarterly Journal of Economics*, 69 (2): 161–190. May 1955. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1882146>, <https://doi.org/10.2307/1882146>
- Dokumenty II. vatikánského koncilu. 1995. Překlad pracovní skupina pod vedením Oto Mádra. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, spol. s r. o. 1. vydání.
- FIALOVÁ, Kamila, a Martina MYSLÍKOVÁ. 2023. „Půjčky, úvěry a zadluženost v českých domácnostech“. Výzkumná zpráva pro Českou spořitelnu, a. s., Sociologický ústav AV ČR, 7. 9. 2023. [online] [cit. 18. 12. 2024] dostupné z: https://www.soc.cas.cz/images/drupal/publikace/pujcky_230907.pdf
- FRIEDMAN, Milton. 1997. *Metodologie pozitivní ekonomie*. Praha: GRADA Publishing, spol. s r. o., ve spolupráci s Nadací Friedricha Naumanna, Liberálním institutem a Centrem liberálních studií. 1. vydání. ISBN 80-7169-521-1. [online] [cit. 26. 12. 2024] dostupné z: <https://inlist.cz/wp-content/uploads/2017/02/Friedman-Metodologie-pozitivni-ekonomie.pdf>
- GREDT, Joseph. 2009. *Základy aristotelsko-tomistické filosofie*. Překlad FREI, Václav, HEIDER, Daniel, NOVÁK, Lukáš, SOUSEDÍK, Prokop, SOUSEDÍK, Stanislav, SVOBODA, David, a Karel ŠPRUNK. Praha: Krystal OP s.r.o.
- GROH, Vladimír. 1937. *Život ve starém Římě*. Praha: Jednota českých filologů. 2. upravené vydání.
- HEIDER, Daniel. 2009. *Kdo byl František Suárez? Život a dílo „Vynikajícího doktora“*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s.r.o.
- HRDINA, Antonín. 2007. *Prameny ke studiu kano-nického práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství ALEŠ Čeněk, s.r.o.
- JANUARD, Pierre. 2020. „At the Boundaries of the Trading Sphere: The Appearance of the ‚Just Price‘ in Thomas Aquinas’s Commentary on the Sentences“. May 2022. [online] [cit. 20. 11. 2024] dostupné z: <https://shs.hal.science/halshs-03658417v1>
- KÁBRT, Jan, KUCHARSKÝ, Pavel, SCHMANS, Rudolf, VRÁNEK, Čestmír, WITTICHOVÁ, Drahomíra, a Vojtěch ZELINKA. 2016. *Latinsko/český slovník*. Praha: LEDA spol. s r. o. 2. vydání.
- KINCL, Jaromír. 1990. *Dicta et regulae IURIS aneb právníké mudrosloví latinské*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum. 1. vydání.
- KINCL, Jaromír, a Valentin URFUS. 1990. *Římské právo*. Praha: Panorama. 1. vydání. ISBN 80-7038-134-5.
- KLANG, Miloš. 1992. *Slova, slovní obraty a úsloví z latiny pro právníky*. Praha: Právníké a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Linde Praha a. s.
- KLIMEŠ, Lumír. 2002. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, a. s. 6., přepracované a doplněné vydání, dotisk.
- KODEROVÁ, Jitka, SOJKA, Milan, a Jan HAVEL. 2008. *Teorie peněz*. Praha: Aspi, a. s.
- KRATOCHVÍL, Josef, a Karel ČERNOCKÝ. 1932. *Filosofický slovník*. Brno: Občanská tiskárna v Brně.
- KREEFT, Peter. 1990. *A Summa of the Summa. The Essential Philosophical Passages of St. Thomas Aquinas’ Summa Theologica*. San Francisco: Ignatius Press.
- KUŤÁKOVÁ, Eva, MAREK, Václav, a Jana ZACHOVÁ. 1988. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Praha: Nakladatelství Svoboda. 1. vydání.
- LEA, Henry Charles. 1894. *The Ecclesiastical Treatment of Usury*. Yale Review, February 1894. [online] [cit. 27. 12. 2024] dostupné z: https://books.google.cz/books?id=0i-qeyQEACAAJ&printsec=frontcover&output=html_text
- MACÁKOVÁ, Libuše a kol. 2007. *Mikroekonomie. Základní kurs*. Slaný: MELANDRIUM. 10. vydání.
- MACÁKOVÁ, Libuše a kol. 2009. *Mikroekonomie. Repetitorium. (středně pokročilý kurs)*. Slaný: MELANDRIUM. 6. vydání.
- MADAR, Zdeněk a kol. 1995a. *Slovník českého práva. I. díl A–O*. Praha: LINDE Praha a. s. Právníké a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Bohumily Hořínkové a Jana Tuláčka. ISBN 80-85647-62-1.

- MADAR, Zdeněk a kol. 1995b. *Slovník českého práva. II. díl P–Z*. Praha: LINDE Praha a. s. Právnícké a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Bohumily Hořínkové a Jana Tuláčka.
- MACHULA, Tomáš. 2020. „Morálka vycházející z rozumu“. In AKVINSKÝ, Tomáš. *O prozíravosti v Teologické sumě. Sth II-II, q. 47–56*. Překlad, úvodní studie a poznámky Tomáš Machula, 5–28. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- MACHULOVÁ, Helena a Tomáš MACHULA. 2025. „Síla ctností“. In AKVINSKÝ, Tomáš. *O ctnostech v Teologické sumě. Sth I-II, q. 55–67*. Překlad, úvodní studie a poznámky Helena Machulová a Tomáš Machula, 5–38. Praha: Krystal OP s.r.o. 1. vydání.
- MIKLUŠIČÁK, Peter. 2011. „Dobré mravy v historickom kontexte (Dobré mravy u nás do roku 1918)“. COFOLA 2011: the Conference Proceedings. Brno: Masarykova univerzita. 1. vydání. [online] [cit. 29. 12. 2024] dostupné z: https://www.law.muni.cz/sborniky/cofola2011/files/mravy/Miklusicak_Peter_5993.pdf
- MONSALVE, Fabio. 2014. „Scholastic just price versus current market price: Is it merely a matter of labelling?“. *European Journal of History of Economic Thought*, 21 (1): 4–20. [online] [cit. 8. 3. 2024] dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09672567.2012.683019>, <https://doi.org/10.1080/09672567.2012.683019>
- PIKHART, Marcel. 2000. *Český novotomismus od vydání encykliky Aeterni patris do 50. let XX. století*. Hradec Králové: Gaudeamus. Edice Prométheus, sv. 38. Ústav filosofie a společenských věd Univerzity Hradec Králové. 1. vydání.
- POLDAUF, Ivan, CAHA, Jan, KOPECKÁ, Alena, a Jiří KRÁMSKÝ. 1994. *Anglicko-český, česko-anglický slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 9., zcela přepracované vydání.
- PRAŽÁK, Josef M., NOVOTNÝ, František, a Josef SEDLÁČEK. 1925. *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Praha: Česká grafická unie a. s. 3., opravené a doplněné vydání.
- QUITT, Zdeněk, a Pavel KUCHARSKÝ. 2017. *Česko-latinský slovník starověké i současné latiny*. Praha: LEDA spol. s r. o. 3., upravené vydání, v nakl. LEDA spol. s r. o. 2. vydání.
- SEN, Amartya. 2002. *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad, spol. s r. o. Překlad Jitka ŠTEFKOVÁ. 1. vydání.
- SAMUELSON, Paul A., a William D. NORDHAUS. 1995. *Ekonomie*. Praha: Nakladatelství Svoboda. Překlad MEJSTŘÍK, Michal, SOJKA, Milan, KOTULÁN Antonín a kol. 2. vydání.
- SEDLÁČEK, Tomáš. 2001. „Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského“. *Politická ekonomie* 49 (3): 437–448. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze.
- SOJKA, Milan. 2010. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: JUDr. Karel Havlíček, Havlíček Brain Team. 1. vydání.
- THALER, Richard, H. 2000. „From Homo Economicus to Homo Sapiens“. *Journal of Economic Perspectives*, 14 (1): 133–141. Winter 2000. [online] [cit. 22. 12. 2024] dostupné z: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257%2Fjep.14.1.133>
- VOLEJNÍKOVÁ, Jolana. 2005. *Moderní kompendium ekonomických teorií. Od antických zdrojů až po třetí tisíciletí*. Praha: Profess Consulting s.r.o.
- Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění platném k 31. 12. 2013.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, v platném znění.
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění.
- Zákon č. 151/1997 Sb., o oceňování majetku a o změně některých zákonů, v platném znění.
- Zákon č. 257/2016 Sb., o spotřebitelském úvěru, v platném znění.
- Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění platném k 31. 12. 2013.
- Zákon č. 526/1990 Sb., o cenách, v platném znění.
- Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, v platném znění.
- Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, ve znění platném k 31. 12. 1992.

Zákon ze dne 17. října 1919 č. 567 sb. z. a n. o lidových soudech pro trestání válečné lichvy (soudech lichevních). In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán. Str. 3–13.

Zákon ze dne 17. října 1919 č. 568 sb. z. a n. o trestání válečné lichvy. In *Nové zákony proti lichvě*. Sestavil Dr. Václav Štorkán. Str. 14–26.

Neostoicismus v českých zemích: možnosti zkoumání recepce Justa Lipsia

VOJTĚCH PELC

Kabinet pro klasická studia

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i

Na Florenci 3

110 00 Praha

pelc@ics.cas.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2025.007>

ABSTRACT*

The article summarises the current state of knowledge concerning the reception of the neo-Stoic philosophy of the Flemish humanist Justus Lipsius in the Czech lands during the sixteenth and seventeenth centuries. It identifies previously unused sources and outlines guidelines for future in-depth research into this phenomenon. The study offers a theoretical reflection on different modes of reception and evaluates the potential of various types of evidence, including correspondence, annotated copies of Lipsius's seminal dialogue *De constantia* (1584) found in bourgeois, ecclesiastical, and aristocratic libraries, the Czech translation of Lipsius's work by Kryštof Mathebaeus Bohdanecký, the use of Lipsian theses in disputations at the University of Prague, and the direct inspiration drawn from Lipsius by Mikuláš Troilus, Caspar Ambrosius, Jan Amos Comenius, and Bohuslav Balbín. The principal aim of the article is to review existing knowledge about Lipsius's reception in the Czech milieu and to propose methodological approaches for its further investigation.

* Tato studie je výstupem výzkumného projektu GAČR 22-00477S *Raněnovověká Bohemia litteraria. Žánrová diferenciacie novo-latinské literatury v českých zemích*, řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR. Rád bych poděkoval oběma anonymním recenzentům za postřehy, jichž jsem využil při přípravě finální verze textu. Při jeho psaní jsem měl možnost konzultovat některé závěry se svými milými kolegy z Filosofického ústavu AV ČR, jmenovitě dr. Martinem Svatošem a dr. Vladimírem Urbánkem – také jim patří můj dík.

— Za neostoicismus je označován filozofický směr, jenž na konci 16. století přišel s oživením zájmu o antickou stoickou doktrínu a pokusil se ji skloubit s křesťanskou vírou. Přestože samotné označení vzniklo pravděpodobně již ve 30. letech 16. století, kdy s ním operuje Jan Kalvín ve své *Institutio Religionis Christianae* (1536), a zájem o stoicismus projevovali i někteří středověcí autoři či italští humanisté Francesco Petrarca a Angelo Poliziano, obecně bývá role zakladatele a hlavního představitele směru prisuzována až Justu Lipsiovi (1547–1606),¹ konkrétně jeho dialogu *De constantia* (1584) a dalším spisům pojednávajícím o stoické etice, fyzice a logice.

Jelikož se nejednalo o organizovanou

školu nebo skupinu autorů, není možné přesně vymezit množinu přívrženců neostoicismu. Jak píše John Sellars, *stricto sensu* lze za neostoika považovat např. jen samotného Lipsia, případně ještě několik vybraných následovníků, jako byli Guillaume du Vair, autor vlastního pojednání *De la Constance* (1594) a překladatel Epiktétovy *Rukojeti* do francouzštiny, či Pierre Charron a Francisco de Quevedo, kteří oba sepsali původní pojednání věnovaná dílčím aspektům stoicismu. Ze širší perspektivy ale lze podle Sellarse toto označení aplikovat na téměř kteréhokoliv autora 16. a 17. století, jehož dílo vykazuje známky vlivu původního stoicismu nebo jeho raně novověké adaptace.² Toto tvrzení

1 Sellars (on-line) [cit. 9. 11. 2025], k Lipsiově neostoicismu viz alespoň Saunders (1955).

2 Sellars (on-line) [cit. 9. 11. 2025]: „Neostoicism was never an organized intellectual movement.

je poněkud problematické, chceme-li se zaměřit na konkrétní, doložitelné případy recepce. Proto svůj záběr v prvním kroku omezíme právě na Lipsia, na nějž většina následovníků tím či oním způsobem navazuje a jehož dílo mělo oproti jiným také tu výhodu, že bylo přístupné v latině nadnárodnímu publiku (a otevřené různým překladům).

Jedním z klíčových aspektů Lipsiovy filozofie bylo její praktické zaměření. Studium autoritativních textů mělo přinášet konkrétní užitek v každodenním životě, ať už pro jednotlivce, nebo pro celé společenství. Na celospolečenské úrovni se pak neosticismus jakožto osobní návod k životu propojoval s širším záběrem disciplín vycházejících ze znalosti antiky a mířících k efektivní veřejné správě – někdy se hovoří o *politickém humanismu* (Oestreich 1982, 7). Filologické vzdělání, schopnost číst originální prameny a vědomosti z oblasti historie a antických „starožitností“ neměly být hodnotou samy o sobě, ale měly vést ke zlepšení či zefektivnění života. Ve veřejné sféře se studium římské administrativy nebo armády postupem času projevilo v reformách fungování raně novověkých států, zejména v Severním Nizozemí nebo hohenzollernském Prusku (Oestreich 1982, 76–86).

V této práci se však zaměřím hlavně na recepci Lipsiovy neostoické filozofie

na individuální úrovni. Pokusím se nastínit, jakými směry by se mohl ubírat výzkum sledující stopy, které Lipsiovo dílo zanechalo v písemných (a potenciálně i v jiných) pramenech pocházejících z českých zemí raného novověku. U některých zdrojů je možné opřít se o již existující výzkum – který v takovém případě stručně rekapituluji –, zatímco u jiných je základní heuristiku v širším měřítku teprve nutno provést. Následující odstavce tak nemají ambici sloužit jako závěrečné shrnutí a celkové zhodnocení Lipsiovy tuzemské recepce, ale spíše sestavit jakýsi itinerář, po němž by se budoucí bádání mohlo vydat.

— ÚVODEM: VYMEZENÍ POJMU RECEPCE

Dříve však, než se posuneme ke konkrétním pramenům a jejich potenciálu pro výzkum, je potřeba vymezit, co vůbec chápeme samotným pojmem *recepce*, jenž je klíčový pro výběr materiálu i pro stanovení analytických otázek, které mu následně budeme klást.

Na základní úrovni se lze přidržet vymezení, které pojem *recepce* chápe ve třech hlavních rovinách: 1) recepčních studií, zkoumajících konkrétní způsoby, jimiž publikum přijímá a interpretuje konkrétní obsah (v našem případě především texty); 2) recepční historie, zabírající se „druhým životem“ (*afterlife*) textů a historií čtenářství a šíření knih, a konečně 3) recepční teorie, pokrývající otázky přejímání významů (např. klíčových termínů), jazykového překladu a celkově přenesení textu a jeho myšlenek do nového kontextu: dobového, kulturního apod. (Willis 2018, 1–2).

Thus modern scholars do not always agree upon a fixed list of 'Neostoics'. When used in its most restricted sense, the term is reserved only for Justus Lipsius and Guillaume du Vair. When used in its widest sense, it is applied to almost any sixteenth or seventeenth century author whose works display the influence of Stoic ideas."

Takto vymezené pojetí recepce tudíž zahrnuje širokou škálu přístupů a zčásti se překrývá s příbuznými pojetími jako hermeneutika či historie čtenářství – výhody, které skýtá užití tohoto termínu ve vymezeném smyslu, jsou dvojího druhu: jednak praktické, neboť označení *recepce* pro akt přejímání informace na ose text–čtenář (resp. artefakt–příjemce) je obecně srozumitelné a uplatnitelné napříč obory, a jednak teoretické, protože postihuje širší škálu reakcí nežli pojmy *čtení*, *interpretace* či *adaptace* (Willis 2018, 5). Pro účel této práce, jímž je ohledání různých typů pramenů, se proto jeví takto definovaný pojem recepce jako ideální, neboť předem neomezuje náš záběr ani na specifické médium (byť je zřejmé, že primární roli bude hrát kniha), ani na projevy vykazující určitou míru tvořivé aktivity (typicky překlady/adaptace). Tím samozřejmě netvrdím, že jsou všechny způsoby recepce rovnocenné a že mezi nimi neexistuje rozdíl co do produktivity a rozsahu: aktivní práce na překladu je rozhodně znamením výraznějšího promyšlení výchozí látky nežli pasivní držení výtisku v knihovně či pořízení izolovaného excerpta.

Pro skutečně hloubkové posouzení vlivu, jež Lipsiovy texty měly na produkci tuzemských autorů, případně na jejich aktivní veřejnou činnost, bude dle mého mínění potřeba provést analýzu různých pramenů a celkovou diskurzivní analýzu vybraného okruhu osob (např. abychom zhodnotili, nakolik proniká Lipsiova terminologie do jejich vlastního psaní, a to nikoliv pouze formou přímých citací) a teprve následně dílčí závěry syntetizovat. To však může být provedeno

jen na významně rozsáhlejší ploše, než poskytuje tento článek – příkladem takového přístupu je monografie Adriany McCrea, která se pouští do rekonstrukce celistvého „lipsiovského paradigmatu“, jež spojovalo výrazné osobnosti veřejného života v Anglii v letech 1584–1650 a spoluutvářelo jak jejich literární tvorbu, tak politickou činnost v duchu aktivní participace (*vita activa*, viz McCrea 1997, 206). V rovině rozkrývání vlivu neostoické myšlenkové tradice na politické myšlení raného novověku a předmoderní éry se pohybuje např. i knižní studie Christophera Brookea (Brooke 2012).

— HLEDÁNÍ STOP A VLIVŮ

V první řadě je však potřeba shromáždit doklady různých typů Lipsiovy recepce. Jakým způsobem ale prokázat převzetí určitého souboru myšlenek? Jaké možnosti se nabízejí, chceme-li vystopovat různé podoby přijímání konkrétní filozofie? Bez ohledu na specifický kontext se obvykle lze vydat třemi směry. Zaprvé je potřeba se zaměřit na recepci kanonických textů, ať už ve formě překladů, přímých citací či parafrází. Dále lze sledovat kontakty s hlavními představiteli daného myšlenkového směru, ať už osobní (např. ve formě návštěv), či zprostředkované formou korespondence. A konečně můžeme pátrat po projevech symbolického přihlášení se k danému směru a rituálech, jimiž se stvrzuje jeho přijetí. Uměleckého znázornění se těmito třem způsobům recepce dostalo na obraze Petera Paula Rubense s názvem *Čtyři filozofové* (1612).³

3 Viz Momford (1991, 3–13); Papy (1999, 190–198). K Rubensovu obrazu, jeho kořenům v Lipsiově

Peter Paul Rubens, *Čtyři filozofové*, 1612, Palazzo Pitti

Slavná olejomalba, v současnosti umístěná ve sbírkách florentského Palazzo Pitti, zachycuje čtyři muže, které spojuje vztah ke stoické filosofii. Ústřední postavou výjevu je Justus Lipsius obklopený třemi žáky: Janem van de Wouwerem, Peterem Paulem Rubensem a jeho starším bratrem Philippem Rubensem.

Lipsius je zachycen jako učitel, provázející ostatní četbou: zatímco levou rukou upozorňuje na konkrétní pasáž v knize, pravicí gestikuluje a doprovází tak svůj výklad. Sdílená recepce textu je stěžejním námětem Rubensova obrazu. Autor, kterého Lipsius svým žákům a přátelům předčítá, je nepochybně stoik Seneca, jehož busta (mimočodem

neostoickém kroužku a vlivu na malířství 17. století srov. též Prinz (1973) a Zurawski (1992).

mylně atribuovaná)⁴ zaujímá důležité postavení v pozadí celé scény. Lipsiovu autoritu v oblasti díla tohoto římského filozofa dokládá skutečnost, že na sklonku života vydal kritickou edici kompletních Senekových spisů (*L. Annaei Senecae Philosophi Opera, quae exstant omnia*, 1605). Členové jeho kroužku tak byli doslova u zřídla stoické moudrosti: předával jim ji přímo Lipsius svým výkladem, vlastními spisy nebo tím, že jim zpřístupnil jeden z nejdůležitějších pramenů.

Jaké možnosti se však nabízely těm, kteří neměli k tomuto zřídlu přístup? Jinými slovy, jak probíhala sekundární recepce Lipsiem šířených myšlenek?

Z hlediska metod, jimiž lze takovou recepci zkoumat, se jeví velmi inspirativní přístup Kristi Viiding, která se v nedávno publikované studii zaměřila na pronikání Lipsiova díla na území raně novověkého Pobaltí (Viiding 2023). Její analýza je rozdělena do několika oblastí a zkoumá následující zdroje: osobní kontakty, zahrnující výměnu dopisů a knih; zastoupení Lipsian – ať už jeho vlastních spisů (především nejrozšířenějších *Politica*, *De constantia* a *Monita et exempla*), či spisů pojednávajících o něm – v soukromých a veřejných knihovnách; tištěná i soukromá rukopisná florilegia obsahující Lipsiovy citáty; cestovní alba studentů zahrnující úryvky z Lipsia; programy

4 Rubens si přivezl kopii busty, o níž se domníval, že zpodobuje Seneku, z cest po Itálii. Využil ji jako podklad pro několik svých obrazů, mj. pro rytinu uvozující Lipsiem vydané Senekovy sebrané spisy. Ve skutečnosti však busta nemá zachycovat Seneku, nýbrž řeckého básníka Hésioda či Aristofana, viz Vickers (1977, 643–644); Prinz (1973, 412).

přednášek na univerzitě v Tartu, témata absolventských disputací a katalog výpůjček univerzitní knihovny Academiae Dorpatensis. Některými z těchto směrů se lze vydat i při hledání v prostředí českých zemí, jinými nikoliv.

Dvě kategorie pramenů, *alba amicorum* a seznamy přednášek na pražské univerzitě, jsou pro české prostředí poměrně dobře probádány, ale z dosavadních výzkumů buďto nevyplývá, že by v nich Lipsius zanechal výraznější stopu, anebo nejsou dostatečně lokalizované. Takový je případ *alb amicorum*. Obsahovou analýzu památníků (neboli štambuchů) osob žijících za Lipsiova života pokrývá monografie Marie Ryantové, která jednoznačně konstatuje, že Lipsius byl nejpopulárnější ze soudobých autorů, jejichž citáty se na stránkách štambuchů objevovaly (Ryantová 2007a, 285). Potíž je v tom, že její závěry se vztahují na štambuchy coby celoevropský fenomén, a přestože jádro jejích analýz tvoří „české, respektive bohemikální“ památníky,⁵ právě statistiky frekvence citovaných autorit, na nichž je založeno tvrzení o Lipsiově popularitě, vycházejí z rejstříku katalogu štambuchů uchovaných v Norimberku (Ryantová 2007a, 281–282).⁶ Nelze je tedy vztáhnout konkrétně k českým zemím. Naproti tomu studie Antonína Kostlána (Kostlán 2008), věnovaná přímo památníkům osob pocházejících z českých zemí, Lipsia vůbec nezmiňuje.

Seznamy přednášek (*ordo lectionum*, *programmata*) na pražské jednofakultní akademii se pro předbělohorské období dochovaly z let 1570–1619,⁷ žádné přímé doklady o probírání Lipsiových děl ve výuce v nich však nenalzáme,⁸ byť historici upozorňují na nutné rezervy těchto zápisů, zejména časové mezery a jejich povšechnost po roce 1611 související s plánovanou univerzitní reformou (Pešková 1990, 12–14). Právě zhruba od 10. let je ovšem v náplni pražské univerzitní výuky patrný odklon od starších, formálnějších předmětů (logika, gramatika, poetika) k novějším, praktičtějším odvětvím jako přírodní filozofie, aritmetika, astronomie, právo, lékařství ad. (Pešková 1990, 27; Holá – Holý 2022, 114). Mezi tyto nově více akcentované oblasti patřila i morální filozofie, tradičně sice vyučovaná zejména prostřednictvím Aristotelovy *Etiky Níkomachovy*, ale otevírající potenciální prostor i k recepci Lipsiovy verze stoicismu. Jak uvidíme níže, jeho *Constantia* se objevuje právě vedle Aristotela coby autorita v podkladech univerzitní disputace.

V tuzemském kontextu nalezneme navíc další typy pramenů nad rámec toho, co mohla využít ve své studii Kristi Viiding: např. novolatinská pojednání, která by přímo vycházela z Lipsia, se podle zjištění Viiding v Pobaltí nedochovala, kdežto u nás ano. Stejně tak se u nás lze setkat s využitím Lipsiových

5 K vymezení tohoto pojmu a univerzálnímu, kosmopolitnímu charakteru těchto památek viz Ryantová (2007a, 15–16).

6 Autorka se zároveň zmiňuje o připravovaném katalogu českých sbírek štambuchů, jež se mi však bohužel nepodařilo (byl-li již publikován) dohledat.

7 Pešková (1990, 9); Šmahel (2016, 420) (ten však uvádí pouze rozmezí 1577–1609 na základě Z. Wintera).

8 Viz Winter (1899, 361–370). Týž autor Lipsia neuvádí ani v oddíle speciálně věnovaném univerzitní výuce morální filozofie.

námětů ve vernakulární tvorbě (tu Viiding ponechala stranou).⁹ Jako na první v pořadí se nyní zaměříme na Lipsiovy korespondenční kontakty s českými zeměmi.

— KORESPONDENCE

Lipsiovy korespondenční styky s českými zeměmi byly sporadické, jak konstatoval již Josef Hejnic (1974, 231, pozn. 44), který vypočítává celkem osm dopisů adresovaných do Čech: Jakubu Pontanovi (23. 1. 1598), Adamu Havlu Popelovi z Lobkovic (30. 6. 1601), Janu Barvitiovi (27. 7. 1597), Ludvíku Schwartzmaierovi (27. 7. 1597),¹⁰ Janu ab Holland (3. 1. 1599 a 7. 2. 1602), Janu Osleviovi de Lewenheim (2. 3. 1596) a Janu Dyenbergiovi (29. 6. 1601). Tento výčet vypovídá o tom, že většinu Lipsiových kontaktů tvořili členové pražského rudolfinského dvora. K nim je třeba připočíst ještě bratrského šlechtice Karla st. ze Žerotína, jenž se na belgického učenice obrátil dopisem z 1. května 1587, v němž více než cokoliv jiného vyjádřil svůj obdiv a vděčnou vzpomínku na osobní setkání.¹¹

Nízký počet tuzemských adresátů Lipsiových dopisů někdy bývá kladen do

kontrastu s čilými kontakty, jež Lipsius udržoval s Uhrami. Příčinou tohoto rozdílu mohla být odlišná politická situace: zatímco v českých zemích před Bílou horou panoval relativní mír a náboženská tolerance, Uhry, čelící neustálému tlaku tureckých vojsk, byly v podobné krizi, z níž vzešla i Lipsiova snaha po nalezení vnitřního klidu a stálosti.¹² Jakmile se poměry v českých zemích zhoršily, Lipsiova díla se po roce 1620, jak uvidíme níže, rázem dočkala náležité pozornosti. Jejich autor už však v té době nebyl mezi živými.

— VÝTISKY ORIGINÁLNÍCH SPISŮ VE SBÍRKÁCH KNIHOVEN A ARCHIVŮ

Jednou z metod posouzení míry recepce neostoicismu v českých zemích může být analýza tiskem vydaných knih. V českých a moravských knihovnách a archivech se nachází (předběžným odhadem) několik desítek individuálních kopií různých vydání Lipsiových neostoických děl, zejména dialogu *De constantia*, ale také spisů *Manuductio ad Stoicam Philosophiam* či *Physiologiae Stoicorum* – tato díla bývají často svázána v konvolutu a tvoří tak jakýsi „neostoický svazek“, případně jsou ve

9 Viiding (2023, 207): „Zur verlegerischen oder Übersetzungstätigkeit hat Lipsius im Nordbaltikum niemanden inspiriert; ganz zu schweigen von neustoischen Abhandlungen am Beispiel von Lipsius. Seine Wirkung auf die nichtlateinische literarische Produktion bleibt ein Forschungsdesiderat.“

10 Schwartzmaierův původní dopis i Lipsiovu odpověď vydala Vaculínová (2019, 255–257).

11 ILE 87 05 01: *Abripuit nihilominus id verecundiae vinculum et haec paucula expressit amor meus erga te, qui etsi semper antea fuit maximus, tamen abs quo te vidi et cognovi propius, tantus illi accessit cumulus, iam nihil vel addi vel adiici possit amplius.*

12 Mout (1996, 256): „Im Vergleich zu Ungarn, Polen, Frankreich oder den Niederlanden wurde Böhmen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts nicht von Krieg, Bürgerkrieg oder ständigen politischen Konflikten heimgesucht. Es ist nicht unmöglich, dass darum De Constantia, das von Lipsius als Trostschrift in Krisenzeiten konzipiert und von den Lesern auch so verstanden wurde, dort nicht dem glühenden Beifall und andauernden Wiederhall fand, der dem Buch in dem genannten anderen Ländern zuteil wurde.“ Srov. Evans (1997, 96). K recepci Lipsia v Uhrách viz Vargha (1942).

svazku s jinými Lipsiovými texty, např. korespondencí.

Některé z těchto exemplářů vykazují známky aktivního použití ve formě podtržení, interlineárních či marginálních poznámek a různých vpisků. Zároveň se dochovaly výtisky obsahující vlastnické přípisky. Jejich analýzou lze získat cenné indicie o prostředí, v němž docházelo k recepci neostoicismu, a o způsobu, jakým byly Lipsiovy knihy čteny, případně o tom, která témata vyvolávala ve čtenářích největší odezvu.

Důkladný průzkum sbírek všech relevantních institucí by vyžadoval čas a úsilí, které poněkud přesahují rámec tohoto předběžného metodologického zamyšlení. Abych však přeci jen nastínil možnosti a potenciál takového průzkumu, rozhodl jsem se pro ilustraci zařadit analýzu exemplářů Lipsiova nejznámějšího dialogu *De constantia* dochovaných ve sbírce starých tisků pražské Národní knihovny. Důvodem pro tuto volbu je mj. skutečnost, že příslušný fond NK je z velké části zdigitalizován, což umožňuje čtenáři prohlédnout si popisované tisky na vlastní oči (s vědomím toho, že digitální kopie nikdy nedokáže plně nahradit fyzický artikl). Ještě než se posuneme ke knihám z Národní knihovny, sluší se poznamenat, že exempláře *De constantia* nejsou uloženy pouze v pražské NK – např. katalog Moravské zemské knihovny jich eviduje nejméně dalších šest,¹³ deset exemplářů uchovává

knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově¹⁴ atd.

Na poznámku o vlastnictví Lipsiových knih lze narazit také v některých městských inventářích neboli soupisech hmotného majetku měšťanů, zahrnujících mj. knižní svazky, považované ve své době za finančně cenný artikl – takto např. víme o držení Lipsiových knih pražským měšťanem Ludvíkem Korálkem z Těšínu (zemř. 1599), jenž patřil k nejbohatším členům staroměstské honorace a byl sběratelem nejrozličnější multikonfesijní literatury.¹⁵ Z hlediska čtenářské recepce nás však právě takové případy, jako je Korálkův, musí varovat před přeceňováním knižního vlastnictví, které mohlo sloužit především jako statusová sebeprezentace.

Podle databáze starých tisků se ve sbírkách Národní knihovny ČR nachází celkem 16 exemplářů *De constantia*: 1x vydání z roku 1585; 3x vydání z roku 1586; 1x vydání z roku 1594; 1x vydání z roku 1596; 2–3x vydání z roku 1599; 1x vydání z roku 1605; 2x vydání z roku 1615; 1x vydání z roku 1621; 1x vydání z roku 1652; 2x vydání z roku 1680. Veškeré podstatné informace o nich uvádím v následujícím chronologicky řazeném seznamu:

13 Vyd. 1586 (sign. ST1-0583.150); vyd. 1599 (sign. ST2-0782.442); vyd. 1605a (sine sign.); vyd. 1605b (sign. ST2-0870.705); vyd. 1621 (sine sign.); 1652 (sign. STS-0050.539).

14 Vyd. 1590 (sign. CM II 55/b); vyd. 1591 (sign. BV IV 68/a); vyd. 1594 (sign. AC VII 79); vyd. 1599a (sign. EO II 9/a); vyd. 1599b (sign. CM II 13/d); vyd. 1599c (sign. EF I 26/c); vyd. 1602 (sign. CK IX 86).

15 V jeho sbírce se nacházela díla Mornaye, Bezy, Kalvína, Luthera, Ignáce z Loyoly ad., viz Pešek (1993, 87); o rozsahu Korálkova hmotného majetku se zmiňuje také Winter (1911, 365, 382).

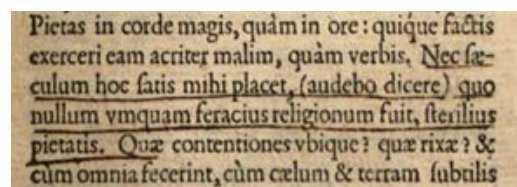
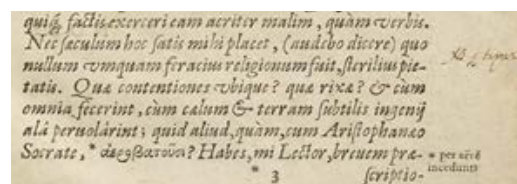
1) **vyd. 1585**¹⁶ Je spojeno v konvolutu s Lipsiovým pojednáním o římských festivitatích a gladiátorských hrách *Saturnaliū sermonum libri duo* (1585). Samotný tisk *De constantia* provenienční záznam nemá, ale titulní list *Saturnaliū* je opatřen (obtížně čitelným) vlastnickým přípisem „ex libris jos(efi??) hub(erti??) Bodller/Bosller/Modller/Mosller (?) sacerdotis“. To ovšem neznamená, že oba tisky nemohly být svázány až v pozdější fázi – majitel neostoického dialogu je tak nejasný. Nic nám o něm neprozradí ani rukopisné poznámky, neboť se v tomto exempláři nevyskytují.

2) **vyd. 1586a**¹⁷ Tento exemplář je zajímavý z různých důvodů. V první řadě obsahuje přesný provenienční přípis, díky němuž víme, že byl nejprve majetkem mistra Adama Cholossia (Chocho louše), pelhřimovského rodáka, jenž po studiích na pražské univerzitě přesídlil do Loun, kde se stal městským písařem, členem rady a roku 1585 dokonce primátorem.¹⁸ Cholossius jej podle údaje na titulním listě roku 1589 daroval svému příbuznému, načež mu byla po roce kniha opět vrácena.¹⁹ O půl století později, v roce 1656, se kniha dostala do držení jezuitské koleje v Chomutově.²⁰

Další zajímavostí tohoto exempláře jsou některé podtržené pasáže, které zaujaly čtenářovu pozornost. Bohužel nelze určit, zda si je poznačil už Cholossius, či některý z pozdějších vlastníků. Každopádně je díky nim možné posoudit, které Lipsiovy myšlenky s dobovými recipienty rezonovaly. Podtržená je v tomto exempláři např. věta z Lipsiovy předmluvy ke čtenáři (*Ad lectorem pro Constantia mea praescriptio*), vyjadřující kritiku poměrů, kdy sice existovalo více církví a vyznání než kdy dřív, ale o to méně bylo ve světě skutečné zbožnosti:

*Nec saeculum hoc satis mihi placet (au-
debo dicere), quo nullum umquam fera-
cius religionum fuit, sterilius pietatis.*

Je určitě pozoruhodné, že tutéž větu si poznačil „nota bene“ také anonymní čtenář exempláře *De constantia* z roku 1599 (vyd. 1599c, viz níže).

Shodně zvýrazněné pasáže ve vydání *De constantia* 1586 (nahoře) a 1599 (dole)

V Cholossiově exempláři je kromě dalších pasáží podtržen také citát z Terulliana, jímž se Lipsiova předmluva uzavírá:

16 NKP, sign. G 035147, viz digitalizát [De constantia \(1585\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

17 NKP, sign. 12 H 000105, viz digitalizát [De constantia \(1586a\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

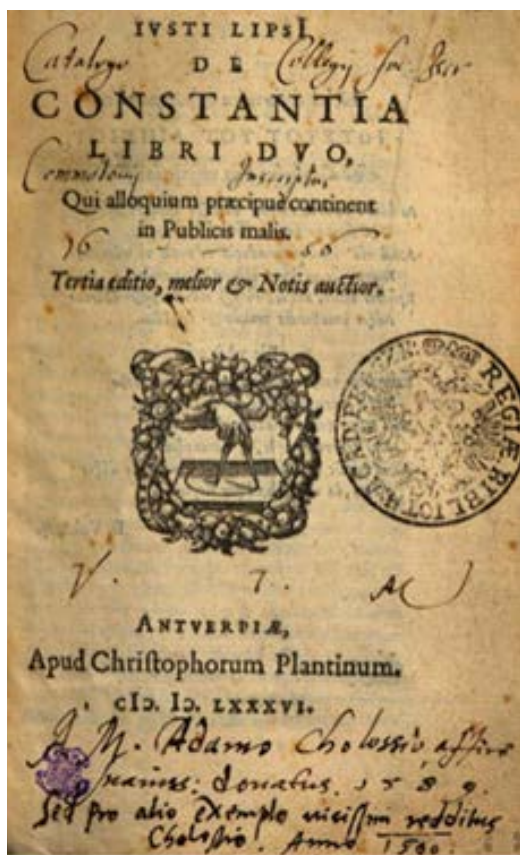
18 Viz RHB (2, 388–389).

19 *A M[agistro] Adamo Cholossio affini (?) suavis. donatus 1589. Sed pro alio exemplo viciissim redditus Cholossio Anno 1590.*

20 *Catalogo Collegii Soc. Jesu Commotovii Inscriptus 1656.*

Bene Tertullianus: Cui veritas cognita, sine deo? cui deus, sine Christo? In qua sententia finio et serio conquiesco. Velim tu mecum!

Z tohoto hlediska je snad možné konstatovat, že čtenáře zaujala především křesťanská složka neostoicismu – pravdu a jistotu lze nalézt v Bohu, jímž je Kristus.

Titulní list vydání *De constantia* z r. 1586 ze sbírky rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze (NKP, sign. 12 H 000105)

3) vyd. 1586b²¹ V konvolutu s první centurií Lipsiových dopisů *Epistolarum selectarum centuria prima* (1586) a dalším

21 NKP, sign. 12 H 000104, viz digitalizát [De constantia \(1586b\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

tiskem z dílny antverpského nakladatele Christophera Plantina, *Pietri Apollonii Collatii, presbyteri Novariensis, Excidii Ierosolymitani Libri III* (1586). Titulní list *De constantia* obsahuje provenienční záznam: *Caesarei Coll[egii] Soc[ietatis] Jesu Pragae inscriptus catalogo* svědčící o uložení tohoto exempláře u klementinských jezuitů. Kniha neobsahuje žádné další poznámky nebo vpisky.

4) vyd. 1586c²² Svázáno se spisem *Descriptio Germaniae utriusque* Willibalda Pirckheimera, vytištěným r. 1585 v antverpské Plantinově tiskárně. Neobsahuje žádné přípisky ani provenienční údaje.

5) vyd. 1594²³ V konvolutu s dalšími Lipsiovými díly, konkrétně prvními dvěma centuriemi jeho korespondence a příručkou o psaní dopisů *Epistolica institutio*. Na předním přideštní svazku se objevuje vlastnický zápis prozrazující, že kniha od 20. ledna 1620 patřila Tomáši Benifriovi.²⁴ Tento výtisk dialogu *De constantia* nese stopy po nejpečlivějším studiu ze všech exemplářů ve sbírce Národní knihovny. Bohužel nelze určit, kdo přesně jej studoval: podle dvou barev inkoustu (červená a černá), jimiž jsou vyvedena podtržení a různé marginální či interlineární vpisky nejen v *De constantia*, ale napříč celým konvolutem, lze navíc soudit, že čtenářů tohoto výtisku mohlo být více.

22 NKP, sign. 19 H 000072, viz digitalizát [De constantia \(1586c\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

23 NKP, sign. 10 G 000095, viz digitalizát [De constantia \(1594\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

24 *Me possidet Thomas Benifrius ab Anno 1620 die 20 Januarii*. Žádné bližší informace o Benifriovi se bohužel nepodařilo dohledat.

Narozdíl od ostatních exemplářů z NK, v nichž se podtrhávání omezuje v zásadě na několik málo pasáží (zejména z předmluvy), jsou zde označena místa napříč oběma knihami dialogu. Podtrženy jsou jak citáty,²⁵ tak různé Lipsiem navrhované definice²⁶ či přirovnání oživující výklad.²⁷ Zvláště formulace z poslední zmiňované kategorie, tedy nejružnější paralely vysvětlující, jak může filozofie prakticky pomoci, neznámého čtenáře (soudě dle četnosti podtržení) zaujaly. O pečlivé četbě svědčí i podtržení výrazů strukturujících výklad do několika částí: jako by čtenář lineárně postupoval textem a podtrhával si místa signalizující novou kategorii nebo její člen.²⁸

Čtenář/i dokonce vlastní rukou doplnil/i marginální poznámky, např. *Miseratio* (s. 37), *Misericordia* (s. 38), *Providentiae duae cognatae facultates* (s. 58), čímž rozšířil/i již tak bohatou řadu původních tištěných marginálií, které po straně hlavního textu sumarizují jeho obsah a pomáhají najít konkrétní pasáže podle témat. In margine se objevují také dodatečná určení citátů

(s. 82: „Livius Dec[as] 1, Lib[er] 1, p. 49“; s. 154: „Reg[um] 2, c[aput] 24“).

Velice výmluvná je korektura na s. 68, která Lipsiův text „pokřesťanštíje“ tím, že opravuje malé písmeno ve slově „deus“ na honorifikační „Deus“, čímž potvrzuje chápání Boha v celém pojednání coby křesťanského (na ostatních místech tisku je užito běžně velké písmeno).

O tom, že tento výtisk *De constantia* byl pečlivě studován kritickými čtenáři, svědčí také to, že různá podtržení a marginální poznámky se neobjevují pouze v tomto dialogu, ale ve všech Lipsiových textech v konvolutu. Tak například v jednom z Lipsiových dopisů z první centurie, vydané roku 1591 ve Frankfurtu, nalezneme pasáž, se kterou neznámý čtenář očividně nesouhlasil. Lipsius zde píše, že hříchy se dějí z Božího zřízení (*Nec temere dixerim. Peccata evenire Dei praefinitione*), což je v marginálii okomentováno lakonickým „Lžeš“.²⁹

Podobná osobně mířená kritika se objevuje také v marginálii dopisu Gerhardu Falkenburgovi z roku 1575, kde se Lipsius vyznává, že ač je dosud mladý (bylo mu 28 let), následuje příkladu Sókrata a stoiků Seneky, Helvidia Prisca a Thrasey Paeta, kteří se vnějšími okolnostmi nenechali přinutit ke změně postoje, a podobně jako oni také ctí především Boha (chápaného jako daimón), ctnost a vlastní integritu:

Sic Socrates adfectus, qui Athenas non deseruit, infestas non uno, sed triginta tyrannis: sic Seneca, qui sub Nerone,

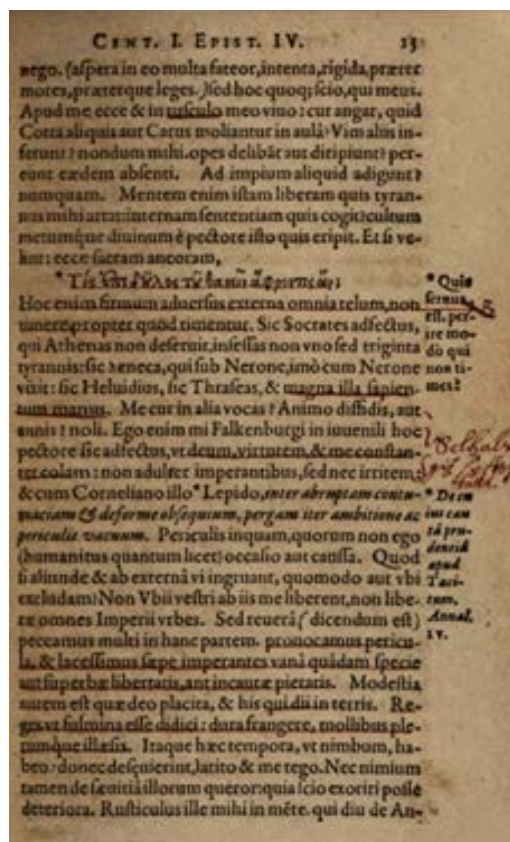
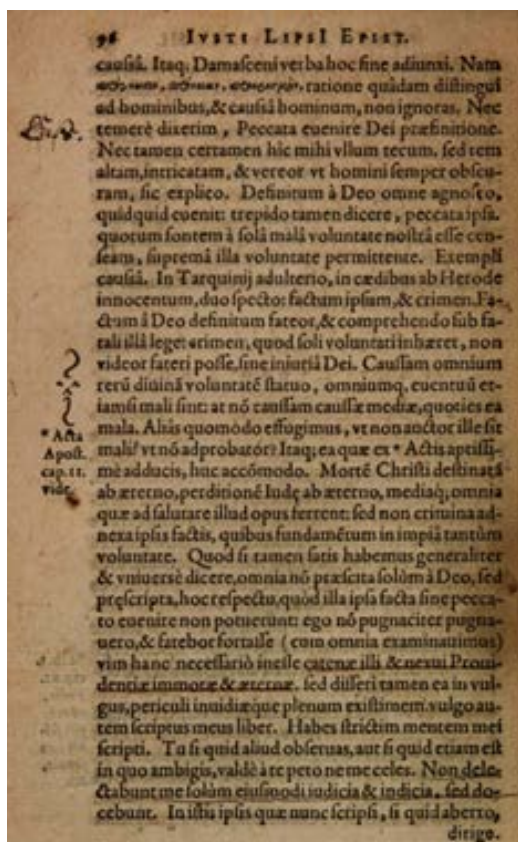
25 Např. na s. 36: *Dulce et decorum est pro patria mori*. Jedná se o výrok z Horatievých Ód (3.2.13.).

26 Např. na s. 38: *Misericordiam apello INCLINATIONEM ANIMI AD ALIENAM INOPIAM AUT LUCTUM SUBLEVANDUM*.

27 Např. na s. 88: *Ut pictores longa intentione hebetatos oculos ad specula quaedam et vires colligunt: sic nobis hic animum defessum aut aberrantem*.

28 Např. na s. 124: [...] *hoc sciendum, triplices divinas esse poenas. Internas, Postumas, Externas. Illas apello, [...] Alteras, [...] At tertias [...]*.

29 Viz digitalizát [Iusti Lipsi Epistolarum Centuria Prima, \(1591, 96\)](#) [cit. 10. 11. 2025].

Čtenářův nesouhlas s tvrzením v Lipsiově dopisu Martinu Lydiovi (*Iusti Lipsi Epistolarum Centuria Prima*, Frankfurt 1591)

Marginální poznámka „selhals“ připojená k Lipsiovu dopisu z roku 1575

imo cum Nerone vixit: sic Helvidius, sic Thraeseas, et magna illa sapientum manus. Me cur in alia vocas? Animo diffidis, aut annis? noli. Ego enim, mi Falkenburgi, in iuveni hoc pectore sic adfectus, ut deum, virtutem et me constanter colam: non adulter imperantibus, sed nec irriter [...].³⁰

Poslední věta tohoto vyznání vyvolala ve čtenáři nesouhlasnou poznámku: „selhals již ???“ (poslední slovo se mi bohužel nepodařilo bezpečně přečíst,

možná by mohlo jít o zkratku [filo]sofus,³¹ viz obrázek), narážející pravděpodobně na rozšířenou diskuzi o Lipsiově konfesijní a politické přelétavosti, které se rozhořely už za jeho života a po jeho smrti daly vzniknout jak apologiím (spis *Defensio postuma* vlámského jezuita Carola Scribaniho z r. 1608),³² tak těžkým obžalobám, především v díle Pietra Burmana, který v souboru nazvaném *Sylloge* (1725) vydal dosud neznámou

30 Viz digitalizát *Iusti Lipsi Epistolarum Centuria Prima*, (1591, 15) [cit. 10. 11. 2025].

31 Za tento návrh čtení velmi děkuji dr. Martinu Svatošovi.

32 Viz De Bom (2011); srov. též De Landtsheer (2011).

korespondenční pozůstalost svého leidského předchůdce Lipsia, z níž vyplývaly jeho ústupky mocným, zejména jezuitům (Momford 1991, 78–85).

6) **vyd. 1596**³³ Tvoří konvolut s Lipsiovými *Politicorum libri sex*, na jehož titulním listě nalezneme vlastnický přípisek jindřichohradecké jezuitské koleje: *Collegii Novodomensis Societatis Jesu 1625*. Samotný tisk *De constantia* však nenese žádné stopy aktivní četby.

7) **vyd. 1599a**³⁴ Neobsahuje poznámky ani žádné provenienční znaky. Knihovní katalog však uvádí, že pochází z pražské lobkovické knihovny. V konvolutu s Lipsiovým spisem *Politicorum libri sex*.

Zájem o Lipsiovu politickou vědu a neostoickou filozofii v rodu Lobkoviců se datuje již do doby aktivního působení nejvyššího kancléře Českého království Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic (1568–1628) a jeho manželky Polyxeny (1566–1642), což dokládá jednak četný výskyt Lipsiových děl v jimi zbudované a soudobými teoretickými spisy bohatě zásobené knihovně na roudnickém zámku a jednak zmínky o Lipsiovi v soukromé korespondenci obou manželů (Marek 2006, 111; 122–123). Bohdan Chudoba (1932, 182–183), jenž počátkem 30. let minulého století zkoumal obsah roudnického fondu, vypočítává, že tamní lobkovická knihovna byla vybavena těmito Lipsiovými tisky: „*Iusti Lipsi Politicorum Libri, De constantia, Monita*

politica, Dissertatiuncula apud principes a. j. v různých vydáních: Lugduni Batav. 1589 a 1590, Paříž 1594, Antverpieae 1600, Verona 1601, Paříž 1606, Nissae 1616, kromě toho vyd. z let 1599–1606 ve zlacené pergamenové vazbě Zdeň. Voj. z Lobkowicz.“ Nadto se kancléřova knihovna mohla pyšnit také exemplářem Lipsiovy sebrané korespondence (*Iusti Lipsi Epistolae Selectae*, Antverpy 1605), jenž byl pro potřeby pánů opatřen cenzurními zásahy španělské inkvizice.

8) **vyd. 1599b**³⁵ Je svázáno s Lipsiovým spisem *Physiologiae Stoicorum* (1604) a podle údajů katalogu pochází z pražské lobkovické knihovny. Není digitalizováno a není jasné, zda nejde o stejný výtisk jako výše zmíněné vyd. 1599a (v katalogu NK má však jinou signaturu).

9) **vyd. 1599c**³⁶ Titulní list obsahuje provenienční údaje, v digitální podobě bohužel hůře čitelné, neboť papír je porušený a jedna z vlastnických poznámek přeškrtnutá. Konzultace fyzického originálu snad prozradí více, alespoň částečné čtení poznámek zní: *Ex libris seminarii, Bibliotheca Leopretienzis(???) Anno Domini 1720 Compensat(a??) a Ex libris Stani(slai?) Dolejš...*

Ať už byl vlastníkem knihy v průběhu věků kdokoliv, zanechal v ní pouhé dvě stopy po aktivní četbě. První se týká již zmíněné kritiky sektářství a absence zbožnosti, kterou Lipsius vyjadřuje v úvodu a již zvýraznil i čtenář

33 NKP, sign. 13 H 000032, viz digitalizát *De constantia* (1596) [cit. 10. 11. 2025].

34 NKP, sign. 65 D 003391, viz digitalizát *De constantia* (1599a) [cit. 10. 11. 2025].

35 NKP, sign. 65 D 002361, nedigitalizováno.

36 NKP, sign. 12 C 002524, viz digitalizát *De constantia* (1599c) [cit. 10. 11. 2025].

exempláře 1586a.³⁷ Druhé rukopisné doplnění najdeme na s. 83, kde je marginálním „NB“ zvýrazněná a podtržená pasáž, v níž Lipsius Langiovými ústy vyjadřuje myšlenku, že lidem k páchání zla obvykle chybí spíše schopnosti, a nikoliv vůle. Čtenář si zde podtrhl přirovnání, jímž Lipsius tento názor dokládá: *Serpens cum frigore torpet, venenum nihilominus habet, sed non exerit: simile in nobis, quos sola imbecillitas arcet a nocendo et Fortunae quoddam frigus*. Obě zvýrazněné pasáže tak můžeme označit za káravé a skeptické vůči lidem: při vědomí toho, že daný výtisk patřil do sbírky kněžského semináře, si lze poměrně snadno představit, že mohly zaujmout např. nějakého začínajícího kazatele, hledajícího působivá exempla pro své řeči.

10) **vyd. 1605**³⁸ Je součástí konvolutu společně s Lipsiovým spisem *Admiranda sive de Magnitudine Romana* (1599), jehož titulní stranu doplňuje provenienční přípisek *Collegii Caesarei Societatis Jesu Pragae* a *Ex liberalitate M. D. Johannis Prussowsky*. Také v tomto případě tedy kniha sloužila ke studiu jezuitům. Výtisk *De constantia* však nenese žádné stopy aktivního užití.

11) **vyd. 1615a**³⁹ Jedná se o konvolut, který obsahuje vedle dialogu *De constantia* také další Lipsiovy neostoické

spisy, jmenovitě *Manuductio ad Stoicam Philosophiam* a *Physiologiae Stoicorum* (oba vyd. 1610).

Velmi lákavou domněnku pak nabízí provenienční přípisky na titulním listě. Vedle informace, že se tento exemplář v určitém okamžiku ocitl v knihovně pražského Arcibiskupského semináře,⁴⁰ zde totiž můžeme číst také poznámku *Ex libris R. P. Matthaei Appiani a Milezo 1630*, podle níž byl držitelem knihy v roce 1630 Matouš Appián Stolička z Milesu. O Appiánovi existuje hned několik historických záznamů. V roce 1622 se stal prvním katolickým arciděkanem v Kutné Hoře (Martinek 2020, 33), po několika letech však přestoupil na místo děkana do nedaleké Chrudimi (Novotný 2009, 327). Přestože se lze v literatuře setkat s údajem, že Matouš Appián zemřel v roce 1626 (Martinek 2020, 33), chybí pro tuto dataci zdroj. Časová posloupnost Appiánova života je vůbec v různých zdrojích líčena odlišně – tak např. *Česká divadelní encyklopedie* (Jakubcová 2007, 24) uvádí, že v roce 1626 byl teprve přeložen do Chrudimi. Patrně nejpresnější informace podává David Novotný, jenž čerpal z chrudimských archivních materiálů, podle nichž nebyl Appián v Chrudimi příliš oblíbený, mj. pro své přehnané finanční nároky a vměšování se do městské správy. Novotný (2009, 327) však přesně neuvádí datum Appiánovy smrti, pouze to, že jeho děkanství v Chrudimi bylo v roce 1629 uvolněno. Je tak docela dobře možné, že Appián v roce 1630 byl ještě naživu a do

37 *Nec saeculum hos satis mihi placet (audebo dicere), quo nullum umquam feracius religionum fuit, sterilius pietatis* (Fol. *3r).

38 NKP, sign. 23 H 000029, viz digitalizát *De constantia* (1605) [cit. 10. 11. 2025].

39 NKP, sign. 12 B 000042, viz digitalizát *De constantia* (1615a) [cit. 10. 11. 2025].

40 *Ex lib[ris] Seminarii Archiepiscopalis Pragae*.

své osobní knihovny zakoupil výtisk Lipsiova dialogu *De constantia*.

Nápadná je shoda okolností, díky níž stopy vlastnictví tohoto výtisku vedou do téhož města, kde vznikl také jediný dochovaný překlad *De constantia* do češtiny (viz níže). Na základě dostupných informací samozřejmě nelze určit, zdali spolu Appiánův zájem o Lipsia a překlad Mathebaea Bohdaneckého, jejichž doklady dělí zhruba deset let, nějak blíže souvisí. Kdyby datace Appiánovy akvizice byla o pár let dřívější a spadala by do doby, kdy ještě prokazatelně působil v Chrudimi, dala by se načrtnout odvážná hypotéza, že tento exemplář narozdíl od svého majitele ve městě zůstal a později posloužil jako předloha Mathebaeova překladu (načež se dalšími cestami dostal až do pražského Arcibiskupského semináře). Po zhodnocení dostupných indicií je to však vysoce nepravděpodobné. To však nic nemění na skutečnosti, že různé osoby vyskytující se už od konce 20. let 17. století v kruzích chrudimských měšťanů měly o Lipsiovo dílo zájem. Možná tak Mathebaeus nemusel přijít do styku s Lipsiem až v Praze na univerzitě, jak se dosud předpokládalo, nýbrž už dříve v Chrudimi, kde byl od roku 1610 usazen a zažil zde tak i Appiánův děkanát. Víme, že se aktivně podílel na správě města včetně zajišťování spolupráce s duchovními (Novotný 2014, 207–208), je tedy prakticky jisté, že s Appiánem přišel do styku. Jeden druhého tudíž mohli k zájmu o Lipsiovu filozofii navést. Nejednalo by se o nic překvapivého: jak dokládá Lipsiův vliv po celé Evropě, jeho učení mělo schopnost oslovovat napříč konfesemi, a tak

nebylo nijak na překážku, že zatímco Appiánus byl znám svým nesmlouvavým katolictvím, Mathebaea, původně utrakvistu, k vnější konverzi přiměla až nutnost po Bílé hoře (srov. Novotný 2010, 78).

12) **vyd. 1615b**⁴¹ Stejně jako předchozí vydání z téhož roku, je i tento exemplář *De constantia* svázan se spisy *Manuductio* a *Physiologiae Stoicorum* vydanými roku 1610. Narozdíl od výtisku 1615a však u tohoto případu neznáme majitele a v knize se nedochovaly ani žádné poznámky.

13) **vyd. 1621**⁴² Je svázáno s Lipsiovým historickým dílem *Facis historicae compendium* a pochází z knihovny františkánského kláštera v Chebu.

14) **vyd. 1652**⁴³ Bez poznámek, neurčitý vlastnický přípisek *Ex bibliotheca philosophiae studentium*.

15) **vyd. 1680a**⁴⁴ Bylo součástí knihovny rodu Kinských, neobsahuje žádné vpisky.

16) **vyd. 1680b**⁴⁵ Bylo součástí pražské lobkovické knihovny, neobsahuje poznámky.

41 NKP, sign. 12 B 000055, viz digitalizát *De constantia* (1615b) [cit. 10. 11. 2025].

42 NKP, sign. Cheb 50/012, nedigitalizováno.

43 NKP, sign. Sf 000492, nedigitalizováno.

44 NKP, sign. D IX 000029, viz digitalizát *De constantia* (1680a) [cit. 10. 11. 2025].

45 NKP, sign. 65 F 000620, viz digitalizát *De constantia* (1680b) [cit. 10. 11. 2025].

DE CONSTANTIA JAKO PODKLAD K UNIVERZITNÍM DISPUTACÍM

Jako další zdroj pro posouzení míry bohemikální recepce Lipsiova díla mohou posloužit témata univerzitních disputací, při nichž buď studenti v roli defendantů obhajovali odborné argumenty nazývané kvestie, these či disertace, případně sami univerzitní mistři (nebo jiní příslušníci akademické obce) pronášeli teze a studenti byli vyzváni, aby jim odpovídali.⁴⁶ Tyto útvary odhalují jednak samotná témata, která se v univerzitním prostředí prosazovala, a jednak texty, jež v dané oblasti představovaly autoritu.

Podobně jako v případě seznamů přednášek, také studentské disputace byly již zpracovány starším bádáním. Výčet těchto pramenů pro námi sledované období poskytla studie Josefa Tříšky, pokrývající 16.–18. století (Tříška 1977, viz též Skýbová 1957). Tříškova excerpce disertačních tisků poskytuje stručné názvy (před Bílou horou s odkazy na *RHB*, detailněji přibližující obsah), jména obhajujících studentů a místo současného uložení tisku. Z metodologického hlediska Tříškův počín představuje důležitý první krok, z jeho evidence lze vycházet dále a vytipovat disputace, jejichž filozofické zaměření by mohlo nahrávat zařazení pasáží z Lipsia mezi obhajované argumenty.⁴⁷

Podobně cenným zdrojem témat objevujících se v univerzitních kvestiích je jejich soupis z pera Karla Beránka (1998, 113–154), jenž kombinací několika typů rukopisných i tištěných zdrojů dospěl k seznamu otázek, které byly zodpovídaný při bakalářských a licenciátských promócích na Karlově univerzitě mezi lety 1586–1619. Také mezi těmito položkami existují potenciálně „lipsiovska“ témata etické filozofie, přímo ve formulaci otázek se však Vlámovo jméno neobjevuje.

Abychom uvedli alespoň jeden případ prokazatelného využití Lipsiova textu v pražské univerzitní disputaci, zaměříme se na teze, které v Karolinu 3. prosince 1621 pronesl učitel na novoměstské škole u sv. Štěpána, mistr Jan Cyprián Kozelius z Peclínovce.⁴⁸ Jeho vystoupení se odehrálo v napjaté atmosféře, kdy se schylovalo k uzavření utrakvistického Karlova učení a jeho předání do rukou jezuitů – z univerzitních archiválií pak vyplývá, že Kozelius disputoval na výzvu prorektora Jana Campana ve snaze po alespoň určitém zachování dosavadních pořádků.⁴⁹ S kri-

Positiones/Questiones pro prima philosophiae laurea apod., které si vyžadují detailnější průzkum.

46 K různým formám a funkcím veřejných univerzitních disputací srov. Winter (1899, 404–433); Tříška (1977, 7–13).

47 Je ovšem třeba přiznat, že takto sice můžeme předem vyloučit případy jako *Dialexis seu Disputatio de metallis* (Martin Mylius 1611, viz Tříška 1977, 21), nadále však zbude řada disputací s neurčitým názvem *Disputatio*/

48 Viz Tříška (1977, 29); *RHB* (3, 79); na tuto disputaci a její využití Lipsiova spisu jako první upozornila ve své nálezkové zprávě Martínková (1960, 330).

49 Winter (1897, 201–202): „V únoru [1622] povolena schůze školních správců od staletí obvyklá v ten čas. Rektor k učitelstvu pražskému mluvil dojemně, že všickni vědí, na jakých koncích postavena jest akademie v těchto válečných dobách, ani dne není ani hodiny, aby měla oddech [...] Také jim stížně připomenul, že se vyhýbali přes mnohá napomínání disputacím v univerzitě. Má-li po ruce kdo these, aby je

zovou situací koresponduje též ústřední téma jeho disputace, jímž je duševní stálost (*constantia*), označená v lipsiovském duchu za „ctnost mírníci naději i obavy“ (*virtus, spei et metus moderatrix*).

Titulní list tištěné disputace Jana Cypriána Kozelia z Pečlínovce (1621)

Kozelius ve své argumentaci užívá citátů ze tří klíčových autorit: Aristotelovy *Etiky Níkomachovy*, spisu *Exotericarum exercitationum liber XV* Justa Caesara

podal. [...] Od učitelů odpověděl rektorovi mistr Cyprianus Kozelius, učitel štěpánský, a slíbil za všecky. Zde tak panuje nejasnost v dataci – podle Wintera se Kozelius přihlásil se svými tezemi v únoru 1622, kdežto titulní list jeho tisku zve k disputaci 3. prosince 1621. Zdá se, jako by se Kozelius nabídl disputovat dvakrát v krátkém čase (a jeho druhé teze se nedochovaly), nebo se jedná o právě tyto teze a zápis o schůzce byl datován nepřesně.

Scaligera a právě Lipsiova dialogu *De constantia*, z nějž cituje hned třikrát, tedy vůbec nejčastěji. Jeho šestý teorém je citátem z 4. kapitoly 1. knihy, definujícím stálost,⁵⁰ v osmnáctém teorému parafrázuje myšlenku „moudrost jako cesta ke stálosti“ z 4. kapitoly 2. knihy⁵¹ a konečně ve 23. se odvolává na 7. kapitolu 1. knihy – v posledním případě se mi ovšem nepodařilo identifikovat příslušnou pasáž *De constantia*, která by Kozeliově formulaci odpovídala, tudíž není zřejmé, jde-li o (špatně atribuovaný) citát či volnější parafrázi, resp. nejde-li o tiskovou chybu.⁵² Nabízí se otázka, zdali Kozelia k Lipsiovu textu nemohla nasměrovat jeho básnický parafrázovaná a zestručnělá verze od Kašpara Ambrosia z roku 1607 (o ní viz níže), neboť i v ní se argumenty jednotlivých kapitol objevují v podobě zhuštěných formulací. Na to nelze bezpečně odpovědět, jisté však je, že Kozelius musel pracovat přímo s textem *De constantia* (případně nějakou excerptovou příručkou), protože Ambrosiovy parafráze příslušných kapitol neodpovídají původnímu znění, z nějž Kozelius vychází.

50 Kozelius (1621, A2v): *Specialiter virtutibus illius potissimam partem, qua ita definimus: Constantiae est rectum et immotum animi robur, non elati externis, ac fortuitis non depressi*. Srov. Lipsius (1584, 10).

51 Kozelius (1621, A3r): *Sapientia est via et dux ad constantiam*. Srov. Lipsius (1584, 86): *Langius [...] inquit, [...] me duce viam hanc ini, quae recta ad firmitudinem et Constantiam ducit. Via, quam dico, Sapientia est*.

52 Kozelius (1621, A3r) *Finis cum effectum concurrens est Felicitas civilis in qua eminet tranquillitas mentis liberae ab affectuum et fortuna[e] iugo*. Lipsi lib. 1. cap. 7.

— RANĚ NOVOVĚKÝ PŘEKLAD DE CONSTANTIA DO ČEŠTINY

Téměř okamžitě po vydání latinského originálu *De constantia* (1584) začaly vznikat překlady do několika vernakulárních jazyků: holandštiny (1584), francouzštiny (1584), angličtiny (1594), polštiny (1600) a španělštiny (1616). Ve výsledku se tento Lipsiův zdaleka nejúspěšnější spis dočkal mezi 16. a 18. stoletím více než osmdesátí vydání, z toho kolem poloviny v originále a zbytku v překladech (Papy 2011). Především tyto vernakulární adaptace pak přispěly k šíření Lipsiových neostoických myšlenek mezi širší čtenářské vrstvy, zejména z řad měšťanů, mezi nimiž se postupně rozšiřovala gramotnost a čtenářský rozhled a kteří nepředstavovali původní modelové publikum latinského originálu.⁵³ Z hlediska rozsáhlejší čtenářské recepce neostoicismu v českých zemích je proto důležitým faktem, že převedení celého spisu do češtiny nedosáhlo většího rozšíření tiskem.

Jediný dosud známý pokus o překlad Lipsiova dialogu *De constantia* objevil v roce 1886 Antonín Truhlář v chrudimské městské knize (konkrétně soudním manualníku), kam jej zanesl jeden z konšelů, absolvent pražské univerzity a autor několika českých i latinských spisů, Kryštof Mathebaeus Bohdanecký.⁵⁴

53 Rozvoj masového čtení v raném novověku byl pozvolný a pochopitelně měl v různých zemích Evropy odlišnou dynamiku, již zkoumá historie čtenářství. Alespoň základní přehled o českých zemích podává Ryantová (2007b), pro výčet obecných studií o historii čtenářství i dílčích sond do jednotlivých areálů viz Snook (2013).

54 Truhlář (1886, 70); o Mathebaeovi Bohdaneckém a jeho díle viz *RHB* (3, 277–281); Novotný (2010, 77–81); Novotný (2014).

Překlad pochází z roku 1639, kdy chrudimský kraj trpěl pod náparem švédských vojsk vedených Johanem Banérem. Mathebaeus tuto skutečnost přímo zmiňuje jako motivaci k překládání Belgičanova útěšného dialogu:

Ut constantem animum faciamque habeamque sub armis,

Patria quae toties pro rege Bohemia suffert,

Praesertim hoc anno, quo Bannir singula vastat – 1639 –

Hunc de constanti constantia ego explico librum.

*Belgica tu, Lipsi, gemo ego aulae damna Bohemae!*⁵⁵

Lipsiovo dílo, přeložené pod titulem *O stálosti. Spis Justa Lipsia, muže vznešeného, na česko přeložený*, se v chrudimské knize ocitlo v kontextu několika dalších překladů. Společnost mu zde dělá Senekovi připisovaná satira *Apocolocyntosis* (Ztykvení božského Claudia), žertovné pojednání Synésia z Kyrény *Calvitii encomion* (Chvála plešatosti) z 5. století po Kr. a dále několik historických prací: prvních 18 kapitol dějin Tita Livie, výtah z historie 2. století po Kristu Lucia Flora, spisek Sexta Ruffa o římských dějinách ze 4. století, středověká kompilace pojednávající o rodu císaře Octaviana a mylně připisovaná římskému řečníkovi Messalu Corvinovi, překlad spisu *De quattuor monarchiis* (1. vyd. 1556) německého historika Johanna Sleidana, seznamy asyrských, babylónských, médských, perských a blízkovýchodních panovníků

55 Cit. podle Truhláře (1886, 77).

a konečně Mathebaeova vlastní kompilace o císařích od Caesara po Ferdinanda III. (Truhlář 1886, 71–77; Novotný 2010, 79).

Podrobný rozbor těchto překladů učinil David Novotný, který se navíc pokusil mezi poměrně pestrou směsicí textů určit některé styčné body: jako hlavní spatřuje snahu utěšit, poučit a pobavit a také překladatelovu zálibu v příkladech z antiky (Novotný 2014, 230). Sepětí mezi kronikářskými údaji o posloupnosti králů, historickými spisy zabírajícími se vzestupem a pádem (římské) říše a Lipsiovou filozofií lze snad spatřovat rovněž v tom, že všechny tyto prameny dokládají nestálost a proměnlivost světa, neustále se obrozujícího v nových cyklech. „Pády říší,“ přijmeme-li Novotného (2010, 79) argumentaci, „(...) sloužily k poučení a varování současníkům, odpovídaly stoickému pohledu na dějiny“. Zároveň však žádný takový autorův záměr nelze dokázat: Mathebaeus se nikde nevyjadřuje ve smyslu, že by vědomě utvářel sbírku textů podle nějakého klíče. Je proto třeba připustit i možnost, že spoluvýskyt zmíněných překladů je mnohem arbitrárnější. Konkrétně pro překlad Lipsiova dialogu nicméně platí, že jeho hlavní motivací byla útěcha.

Otázkou zůstává, zda měla práce na překladu poskytnout útěchu především svému tvůrci, nebo jej Mathebaeus zamýšlel rozšířit alespoň mezi spoluobčany v Chrudimi. David Novotný (2010, 80) se přiklání k druhé možnosti, když píše, že „*De constantia* mohl překladatel vnímat jako svého druhu útěšný spis určený v české verzi trpícím obyvatelům města“. Osobně ponechávám tuto otázku

nerozhodnutou, ačkoliv se domnívám, že útěšný potenciál spisu mohl být dostatečnou motivací i pro samotného překladatele, jenž se stejně jako ostatní nacházel v těžké situaci. Ať tak či onak, i v případě, že se Mathebaeův překlad šířil mezi ostatními měšťany – ať už formou kolektivního předčítání, nebo opisů (o kolování městské knihy, v níž je text zanesen, asi příliš uvažovat nelze) –, jednalo se o recepci omezenou a ryze lokální. Vzhledem k tomu, že nevyšel tiskem, lze fakticky tvrdit, že kompletní překlad Lipsiova nejvýznamnějšího neostoického spisu nebyl v raně novověkých českých zemích k dispozici (a neexistuje dosud). Této skutečnosti lze litovat o to více, že jednou z dalších možností výzkumu, tentokrát v rovině recepční teorie, je komparace zmíněných překladů dialogu *De constantia* do evropských jazyků s jejich českým protějškem, z níž mohou vyplynout nejružnější specifika recepce Lipsiova textu v tuzemském prostředí. Touto cestou se stále lze vydat, ovšem výhodnější by jistě bylo mít k dispozici finální redakci překladu v podobě publikovaného tisku, která navíc našla odezvu mezi více čtenáři.

LATINSKÉ A ČESKÉ SPISY PARAFRÁZUJÍCÍ LIPSIA NEBO INSPIROVANÉ NEOSTOICKOU FILOZOFIÍ

Rozšiřování neostoických myšlenek přispělo také několik latinských i českých prací podávajících základní principy této filozofie v kondenzované a zjednodušené podobě. Z hlediska recepční historie určitě stojí za zmínku nadkonfesijní obliba Lipsiova díla (zejm. *De*

constantia), jehož části byly v českých zemích zapracovány v dílech utrakvistických (Ambrosius, Troilus), bratrských (Komenský) i jezuitou Balbínem. Jednotliví autoři se přitom na Lipsia buď explicitně odvolávali, nebo zakomponovali jím oživenou stoickou doktrínu do svého díla bez udání přímého zdroje.

CASPAR AMBROSIIUS A JEHO BÁSNICKÁ PARAFRÁZE DIALOGU *DE CONSTANTIA*

První přístup reprezentuje Caspar Ambrosius se svou útlou knížkou *Constantia Lipsii monostichis effigiata* (1607). Jak už název napovídá, zdrojem Ambrosiova počínu byl dialog *De constantia*, jehož obsah je převeden do podoby moralizujících dvojverší. Ambrosius toto dílko zhotovil pro potřeby výuky v novoměstské škole u sv. Jindřicha, kde v době jeho vydání působil (Storchová 2014, 321), a tak spíše než o převedení komplexní argumentace mu šlo o shrnutí výstižných bodů, se kterými jeho žáci mohli pracovat a případně je i memorovat nebo citovat. Z tohoto hlediska se jedná spíše o triviální způsob recepce, a nelze tak příliš souhlasit se starším tvrzením, které v Ambrosiově převedení spatřovalo „jedno z prvních systematických pojednání“ o neostoicismu v českých zemích, jež mělo později posloužit jako podhoubí ideologie protihabsburského odporu.⁵⁶ V obnoveném zájmu o stoicismus skutečně bývá spatřován základ

Titulní list sbírky *Constantia Lipsii monostichis effigiata* (1607)

raně novověké *resistance theory*, tj. politického odboje vůči tyranské monarchii, jak jej známe např. z Francie a Nizozemí v období náboženských válek (Clerici 2021, 267), ovšem pro skutečné a hlubší proniknutí do neostoicismu bylo zapotřebí studovat kompletní Lipsiovy spisy. Z jiného úhlu pohledu totiž může být jím propagovaná *constantia* interpretována jako schopnost snést politický útlak a podřídit se mu, jak ostatně autor sám implikuje v předmluvě ke své *Politice*, kde hovoří o stálosti jako o občanské schopnosti vydržet a poslouchat.⁵⁷ Ambrosiův

56 „[...] básnickým zpracováním tohoto díla uvedl k nám [Ambrosius] jako jeden z prvních systematických pojednání ze stoické filosofie, která měla později velký význam pro ideologii protihabsburského odboje,“ *RHB* (1, 83); srov. Storchová (2014, 322).

57 Lipsius (1589, fol. **r): *Quod nunc tibi damus, Politica esse vides, in quibus hoc nobis consilium, ut quemadmodum in Constantia cives*

Cap. I. <i>Praefatio et introductio. Querela item aliqua de Belgarum turbis.</i>	Cap. I. TURBAE
Cap. II. <i>Peregrationem non facere ad internos morbos. [...]</i>	II. PEREGRINATIO
Cap. V. <i>Ratio et Opinio. Unde originem habeant [...].</i>	V. RATIO et OPINIO
Cap. XXII. <i>Ignaviae latibulum aliquod quaeri solere in Fato. [...]</i>	XXII. Ignavia
Cap. I. <i>Occasio repetiti sermonis. Itio ad Langii amoenum hortum eiusque laudatio.</i>	I. Itio ad amoenum hortum.
Cap. V. <i>Sapientiam non vovendo, sed conando acquiri. [...]</i>	V. Non Vovendo, sed Conando!

výtah z Lipsia představuje spíše iniciační moment: do českých měšťanských kruhů uvádí tematiku, která se v různých podobách dočkala odezvy u autorů písničích po roce 1620 – nelze vyloučit, že v některých z nich mohla probudit prvotní zájem právě Ambrosiova knížka.

A jak konkrétně Ambrosiova adaptace vypadá? Rozvržení sbírky se striktně drží struktury předlohy – stejně jako Lipsiův spis je dělena do dvou knih po 22 a 27 kapitolách. Většina z původních kapitol je parafrázována jedním dvojverším, v několika případech (kn. I, kap. XVI; kn. II, kap. XVII; kn. II, kap. XXII; kn. II, kap. XXIV) je parafráze o něco delší, od čtyř do deseti veršů. Každé z Ambrosiových „monostich“ je nadepsáno lemmatem, vystihujícím hlavní téma dané kapitoly *De constantia*. Při bližším porovnání obou textů je zřejmé, že tu Ambrosius využil krátké uvozující nadpisy, jež se objevují před každou kapitolou už v prvním vydání Lipsiova dialogu z roku 1584 a později byly přetiskovány i v dalších edicích. Zde uvedená tabulka

poskytuje několik příkladů (Ambrosiova lemmata jsou v pravém sloupci).⁵⁸

Míra shody konkrétních parafrází s obsahem kapitol originálu je kolísavá, někdy se Ambrosiovi daří vystihnout nejzásadnější myšlenku příslušné kapitoly, např. i pomocí zakomponování Lipsiových vlastních slov, jindy je příliš obecný. První způsob ilustruje parafráze VI. kapitoly I. knihy, jež v Ambrosiově podání (fol. A2r) zní:

Encomium CONSTANTIAE.

Sola ILLA est HELENA haec CONSTANTIA. Sola Venusta.

Si jaceas, tollit. Si moriari, vetat.

Lipsiova kapitola je nadepsána slovy *Constantiae laus et seria ad eam adhortatio* a v jejím textu nalezneme mj. pasáž: *haec est sola illa Helena [...] Iacebis? Constantia te attollet. Vacilabis? sustinebit. Ad lacum properabis vel ad laqueum? solabitur et reducet a limine mortis* (Lipsius 1584, 16–17), přesně replikovanou v citovaném dvojverší. Malá shoda naopak panuje

formavimus ad patiendum et parendum, ita hic eos, qui imperant, ad regendum. Srov. Melehy (2018, 162).

58 Lipsiovy nadpisy jsou převzaty z vydání Lipsius (1584).

např. hned u druhé kapitoly 1. knihy, kterou Ambrosius parafrázuje:

PEREGRINATIO

Quos Majora vocant peregrinas Numina ad oras;

Multa obeunt Terra, multa pericla Mari.

Tato parafráze příliš nevystihuje hlavní myšlenku Lipsiovy kapitoly, že ať už cestujeme kamkoliv, své myšlenky a trápení si nosíme s sebou, nýbrž se vyjadřuje spíše obecně o tom, že ten, koho to táhne na cesty, musí podstoupit mnoho nesnází.⁵⁹

Některé z parafrází jsou obohaceny o specifický kontext zařazující Ambrosiovu sbírku do času a doby jejího vzniku. Jedná se zejména o dvě kapitoly z první knihy: kapitolu XIV. nadepsanou v Ambrosiově verzi *PESTIS 1606 et 1607 ingrassata* a kapitolu XVI. *COMETA 25. Septembris 1607 effulsit*. V obou případech se Ambrosius zaměřuje na jevy, které Lipsiův dialog sice zmiňuje, ale pouze jako jeden z mnoha příznaků Boží prozřetelnosti, která řídí běh světa. Ambrosius je staví do popředí proto, že mor i zjevení komety se odehrály bezprostředně před sepsáním jeho textu a byly vděčným námětem učeneckých diskuzí i každodenního hovoru.

POBĚLOHORSKÁ TVORBA MIKULÁŠE TROILA

Dalším autorem, jehož latinské texty čerpají přímou inspiraci z Lipsia, byl

Mikuláš Troilus.⁶⁰ Tento univerzitní mistr, před Bílou horou zastávající nejvyšší pozice v akademické hierarchii (byl mj. posledním rektorem Karlovy univerzity před jejím uzavřením a předáním do rukou jezuitů v roce 1622), se po porážce stavovského povstání odmítl vzdát svého vyznání a odešel do exilu v saské Pirně. Období mezi lety 1620–1628, kdy nadobro odešel z Prahy, představuje v jeho životě i literární tvorbě jednoznačný zlom. Roku 1621 se totiž k tíživým politickým poměrům přidala také osobní tragédie a Troilus přišel nejprve o manželku a následně o děti, které podlehly moru. Tragická ztráta rodiny (až na jedinou dceru) měla nepochybně vliv na vznik Troilova česky psaného dílka *Obrana aneb praeservativum proti moru* (tisk Paulus Sessius, nedatováno), v němž prostřednictvím biblických citátů rozebírá „pravý původ“ náказы (A4r), vnímané jako Boží trest, a nabádá k pokání a modlitbám. Po těchto událostech se i Troilovy latinské texty soustřeďují na útěšná témata s oporou ve stoické etice a lze v nich identifikovat také několik přímých citací Lipsiova dialogu *De constantia* (viz Martínková 1961, 165–166.)

Nejvýrazněji to platí zřejmě pro spis nazvaný *Vir bonus, civis bonus* (1624). Ten otevírá motto převzaté z II. knihy Lipsiova dialogu: *Pulchra haec laudatio: O virum doctum! Sed illa melior: O virum sapientem! Et ista optima: O virum bonum* (Lipsius 1584, 87) a v následující Troilově básni (Troilus 1624a, A4v) je téma ctností, jež má mít dobrý muž a řádný občan,

59 Srov. její úvodní shrnutí: *Peregrinationem non facere ad internos morbos. Indicinam eam esse, non medicinam, nisi si (!) forte in levi quodam et primo adfectuum motu*, Lipsius (1584, 4).

60 Informace o jeho životě a tvorbě uvádí RHB (5, 394–402).

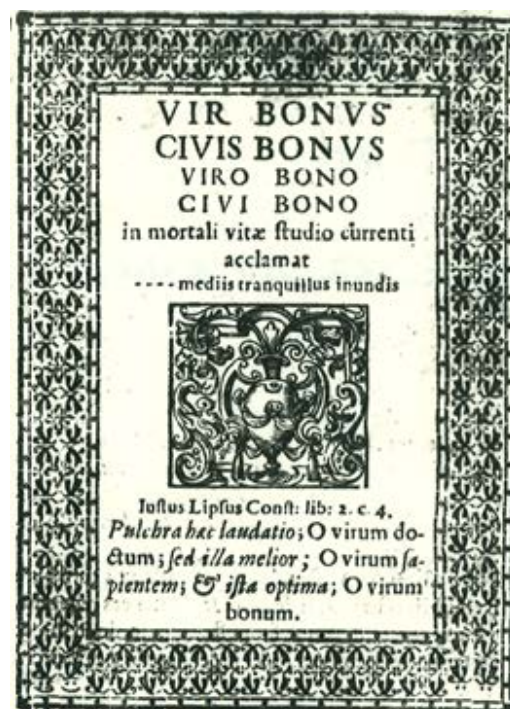
překonávající všechny nesnáze a přispívající k dobru obce, dále rozvíjeno:

*Sed bonus est alius CIVIS, qui com-
moda curat
Urbis, apud veteres cujus celebratur
honore
Nomen, cui durum firmans patientia
corpus
Instruit, ut nulli cupiat cessisse labori:
Unde parentur opes, et qua ratione tueri
Parta queat [...].*

Cílem Troilova textu tak bylo primárně posílit morálku svých přátel, jimž je text dedikován, a poskytnout jim návod k pěstování občanské odolnosti v časech těžkých zkoušek.

Obdobnou otázku, tedy hledání vnitřní jistoty v moudrosti a příklonu k filozofii, zpracovává Troilus také v další básni z tohoto období, *Sapiens tetragonus et circulus* (1624). S odkazem na antické filozofy, především Aristotela a stoika Chrýsippa, popisuje ideál mudrce, jenž je jako kruh nebo čtyřúhelník dokonale uzavřen sám v sobě a odolný vůči vnějším vlivům (Troilus 1624b, A3r):

*Sic sibi persimilis sapiens est tempore
utroque;
Sive adversa ruant, sive secunda fluant:
In sese rediens, ubi desinit, incipit,
instar
Orbis quem parilis motus ubique rotat,
Sic hic a medio centro non longius
usquam
Discedit, certa cum ratione facit;
Illum luctisoni tangunt si quando
dolores
Fert animo forti, nec gemit absque modo;*

Titulní list Troilovy básně *Vir bonus, civis bonus* (1624)

*Supprimit affectus animos ad prava
trahentes,
Quod loquitur lingua, pectore sentit
idem.*

Z citované ukázky je zjevné, že Troilův ideál je rozumem se řídící člověk, nepodléhající pozitivním ani negativním (ze stoického pohledu indiferentním) vlivům. Zde se hodí připomenout Lipsiovu definici stálosti (*constantia*): „přímá a nehybná síla ducha, jež nepovznese ani nezkrší žádné vnější či nahodilé okolnosti“,⁶¹ neboť se s ní Troilova víze přímo shoduje. V těžkých časech se Lipsiova filozofie kombinující stoicismus s křesťanskou vírou stala pro Troila důležitou oporou a inspiračním zdrojem jeho psaní.

— OZVĚNY LIPSIOVA NEOSTOICISMU U J. A. KOMENSKÉHO

Přímým osobním svědectvím máme doložen Lipsiův vliv na Jana Amose Komenského. V dopise Petru Montanovi z roku 1661, v němž líčí své životní osudy a podává výčet vlastních literárních prací, Komenský mj. uvádí, že části jeho dvoudílného dialogu *Truchlivý I a II* (z let 1623/24) vznikly pod dojmem, který v něm zanechalo pročítání Lipsiova spisu *De constantia* (Komenský 1969, 21):

Když jsem pak přešel k jiným proročům a ostatním knihám božského Zákona (lahodnějšího pokrmu jsem v životě neokusil, než bylo tenkrát ono sbírání božích útěch), shledal jsem v něm přemnoho myšlenek napomáhajících k upokojení mysli v Bohu a začal jsem je pořádat v *dialogu*. Napřed to byl rozhovor *zkormoucené Duše s Rozumem* vlastním, který se ji pokouší rozličným utěšováním vzpružit (to hlavně podle Lipsiových knížek *O stálosti*, které jsem právě v těch dnech marně pročítal).

Myšlenkové sepětí bylo v tomto případě nasnadě. Oba autoři, Lipsius i Komenský, situují svá díla do období společenské krize, v titulu Lipsiova dialogu vyjádřené spojením *in publicis malis* (srov. Řezníková 2022, 41). Zatímco pozadí Lipsiova textu tvoří útek před válkou mezi katolíky a protestanty v Severním Nizozemí, Komenský svůj spis sepsal v období hluboké krize zapříčiněné jak

bělohorskou porážkou, následnými náboženskými perzekucemi a počínající třicetiletou válkou, tak ztrátou manželky a syna roku 1622 (Komenský 1969, 21).

Na první pohled je patrná lipsiovská inspirace *Truchlivého* z hlediska žánrového. *De constantia* rozvíjí útěšné myšlenky prostřednictvím dialogu dvou postav – samotného Lipsia a jeho přítele a učitele Langia⁶² –, a navazuje tak na dlouhou tradici filozofického dialogu, v němž se pravda a příslušná doktrína postupně rozkrývají formou otázek a odpovědí. V Lipsiově dialogu se jeho eponymní postava dobírá kýžené duševní *stálosti* na základě argumentů, kterými Langius vyvrací její původní pochyby. Rovněž Komenský se pro ohledání vlastního nitra a uspořádání „myšlenek napomáhajících k upokojení mysli“ uchýlil k dialogu. I jeho postava, *Truchlivý*, zpočátku prezentuje své pochybnosti, které je potřeba rozptýlit (Komenský 2022, 9–10):

TRUCHLIVÝ: Na všechny strany zle, ukrutný krvavý meč hubí mou milou vlast, zámkové, hradové a pevná města se dobývají; městečka, vsi, krásní domové a chrámové plundrují a pálí; statkové se loupí, dobytkové zajímají a hubí; nebohý chudý lid se sužuje, trápí, po místech morduje a zajímá. Nebo rozliční zšílení národové již na čtvrtý rok se na nás jako oblakové shánějí, a ještě k upokojení žádnému není naděje, takže snad brzy všechno v poušť obráceno bude. A což nejbolestnější jest, pravda Boží se potlačuje, čisté Boží služby

61 [...] *rectum et immotum animi robur non elati externis aut fortuitis, non depressi*, Lipsius (1584, 10, překl. VP).

62 Jeho předobrazem je Lipsiův reálný přítel, nakladatel Charles de Langhe (1521–1573).

zastavují, kněží vyhánějí aneb do žalářů dostávají. Mnozí, na nichž ozdoba církve záležela, aneb ukrutně zmordováni, aneb nejedni (z nichž i já nešťastný sem), lidské vzteklosti se děsíce, bídě se pokrývají, žádného okamžení pro úklady a zálohy bezpečni nejsou. Summou, nepřátelé žíznicí krve naší do těsna nás ženou, nýbrž již vehnali, a z našeho pádu plésají, a daří se jím čím dále tím lépe; co jen naměří, jde jím všecko šťastně. Kdo by pak o nevinu se ujal a souženým na retuňk přispěl, není pod tím nebem žádného. Všecka naděje, i ta, kterouž sme k Bohu měli až posavad, nám klesla a klesá: voláme k němu, a neslyší a pomoci nechce; opuštění sme odevšad, nelze již než zahynouti. Ó kéž ale smrt přijde a zaškrtní!

Tím, kdo má v první fázi skleslosti Truchlivého ulevit, je jeho vlastní Rozum. I v tomto ohledu lze spatřovat odkaz na Lipsiovu filozofii, mezi jejíž základní principy patří právě jasné rozlišování mezi zdáním (*opinio*) neboli tím, jak se nám vnější svět jeví, a rozumem (*ratio*), díky němuž lze poznat skutečnou povahu věcí a vyrovnat se s nimi. Sám Lipsius tuto dichotomii vyjadřuje s odkazem na kynika Diogena: „mračna a mlha, které tě zahalují, pochází z oparu zdání, proto, abych tak řekl s Diogenem, potřebuješ rozum, ne provaz“.⁶³ Právě díky ro-

zumu lze dosáhnout stálosti, již Lipsius definuje jako „přímou a nehybnou sílu ducha, jež nepovznese ani nezkrúší žádné vnější či nahodilé okolnosti; odolnost, kterou duchu vstúpilo nikoliv zdání, ale rozvaha a přesný rozum“,⁶⁴ a po které touží také Komenského Truchlivý. V jeho případě je však Rozum brzy v koncích („Jižť já nevím, skoro by mne na to přivedl, že bych povoliti musel... Nevím sic, pravdu mluvě, čím tě troštovati“, Komenský 2022, 13) a na pomoc k rozptýlení pochyb Truchlivého musí přispěchat Víra, proti níž se Rozum na několika místech dokonce sám obrací.

Je-li řeč o žánrové podobnosti, je potřeba dodat, že dialog patřil v období tzv. pozdního humanismu a nastupujícího baroka k široce rozšířenému literárnímu druhu, jenž našel uplatnění u mnoha autorů, mj. u německých luteránů věnujících se psaní nábožensky vzdělávací a útěšné literatury (*Erbaugungsliteratur*). Také jejich díla, např. dialog *Knížka velikých potěšení* Johanna Gerharda (přeložený do češtiny r. 1616), Komenský na základě zmínek v jeho korespondenci prokazatelně znal (Malura 2022, 172). Dialogy prezentující niterný rozhovor pochybujícího křesťana s duší a rozumem vznikaly již před Komenským také přímo v domácím prostředí – příkladem takového textu je *Dialog aneb Rozmlouvání pobožné Ducha s Duší* (1602) utrakvisty Jiřího Dikasta, s nímž pozdější Komenského dialogy vykazují řadu paralel (Bočková

63 [...] *quae te involvunt nebulae et nubeculae sunt a fumo Opinionum. Itaque, ut cum Diogene dicam, λόγῳ tibi hic opus non βρόχῳ*, Lipsius (1584, 4, překl. VP). Rozdílu mezi *ratio* a *opinio* je věnována kromě jiných pasáží především celá pátá kapitola 1. knihy, viz Lipsius (1584, 12–16).

64 [...] *rectum et immotum animi robur non elati externis aut fortuitis, non depressi [...] firmitud[is] insit[is] animo non ab Opinione, sed a iudicio et recta Ratione*, Lipsius (1584, 10, překl. VP).

2009, 180–181). Nelze tak vyloučit, že se na rozhodování o žánrové podobě *Truchlivého* podílel i tento inspirační zdroj.

Přímější a skutečně výraznou stopu nicméně zanechal spis *De constantia* ze jména ve druhém díle *Truchlivého*, do nějž Komenský Lipsiovo pojednání – slovy Tomáše Havelky (2014, 110, 117) – „v podstatě celé [...] zpracoval“. Lze tak souhlasit s Havelkovým tvrzením, že *De constantia*

„tvoří kostru dialogu Truchlivého s Rozumem“, neboť podíváme-li se trochu blíže na srovnání obou textů, vyjde najevo, že Komenského postavy jsou fakticky transpozicí postav Lipsiových. Argumenty, jež v *De constantia* zaznívají z úst Lipsia, pronáší u Komenského Truchlivý, zatímco Langius představuje klidnou sílu Rozumu. Uvedme alespoň některé shody na konkrétních příkladech.

Lipsius (1584, 22):

Negas te ferre mala publica, ea dolori tibi esse, imo morti. Satin' serio hoc adfirmas? an fraus hic aliqua et fucus? Ego commotior, imo serio tu hoc rogas? inquam, an rides et irritas? Ego serio, inquit, non enim pauci ex hoc valetudinario vestro imponunt medicis et dolorem publicum simulant, qui revera est privatus.

Komenský (2022, 57):

ROZUM: Nehněvej se, můj milý, že se tě zeptám, opravdu-li pravíš, že pro vlast a církev se tak trápíš?

TRUHLIVÝ: A opravdu-li se na to ptáš? či mne zbědovaného tak vysmíváš? ROZUM: Já opravdu. Nebo vím jistotně, že tu šalba a faleš provodí a mnozí bolest svou za obecnou vydávají, ona jejich vlastní a domácí bude.

Citovaný úryvek se týká pokrytectví, které mnozí prokazují tím, že navenek litují útrap postihujících vlast, ovšem ve skutečnosti mají strach pouze z toho, že se dotknou jich osobně. Rozum v Komenského dialogu pronáší tuto obžalobu stejným způsobem jako Langius v *De constantia* – otázkou, zda jeho partner v dialogu míní své nářky na veřejné pohromy upřímně. Dokonce tím vyvolává

podobnou reakci: nevěřící údiv, zda je tato otázka míněna vážně, nebo jako vtip. Tematická podobnost mezi Lipsiovým dialogem a *Truchlivým II* v některých pasážích přechází až ve více či méně věrný překlad, jak lze pozorovat např. v následující ukázce, v níž Komenský přejímá jedna ku jedné exemplum z *Attických nocí* Aula Gellia, aby jím posílil argumentaci Rozumu:

Lipsius (1584, 23):

Ambitiosa illa verba sunt, movet me clades patriae, non vera: in labris nata, non in fibris. Quod de Polo histrione nobili traditum est, cum Athenis fabulam actitaret, in qua dolo repraesentandus, eum filii sui defuncti ossa et urnam clam intulisse et theatrum totum gemitu luctuque complere: idem hic dixerim de plerisque vestrum.

Komenský (2022, 57):

Slibnáť jsou slova: „Truchlím nad vlastní.“ Ale jdou-li z srdce, přihlédnouti potřebí. Polus, slovutný na onen čas komedián, když v Athenách *tragedii* strojí, žalostný způsob prokázati měl, dal sobě málo před tím umrlého syna svého tělo tajně přinést, na nějž hledě a roztouže se, opravdovým pláčem a naříkáním *theatrum* naplnil. Podobně činíte vy napořád téměř, svého dobrého toužíte a obecným to jménem přikrýváte.

V jiném případě Komenský převzal základní argument, ale svůj překlad

upravil pro kontext domácí situace a místo Belgie hovoří o Čechách a Moravě:

Lipsius (1584, 24–25): <i>Ecce bellum si apud Aethiopas aut Indos geratur, nihil moveare: extra discrimen enim tu sis, si apud Belgas, plores, clames, frontem percutias et femur. Atqui mala publica propter ipsa si luges, quid interest?</i>	Komenský (2022, 57): Nebo pověz mi medle, proč když se o válce aneb moru v Azii neb Africe slyší, neděsíš se? když v Čechách a Moravě, drkocáš, křičíš, naříkáš, rukama lomíš? Proč to medle, jestliže veřejně zhouby pokolení svého pláčeš?
---	--

Pro naše účely zde není potřeba uvádět další úryvky a určovat Komenského přejímky z Lipsia, tuto minuciózní práci ostatně již vykonali editoři *Truchlivého* ve 3. svazku *DJAK* (Komenský 1978, 137–159, zejm. 144–153). Jde především o to poukázat na fakt, že v Komenského případě lze dohledat konkrétní textové stopy vlivu vlámského autora – dokonce lze tvrdit, že formou vybraných úryvků, zakomponovaných do širšího kontextu svého dialogu, Komenský pořídil částečný překlad Lipsiova nejznámějšího neostoického díla. Posuzujeme-li rozsah a hloubku recepce Lipsiova filozofického systému, Komenský obsáhl rozhodně nejkomplexněji z citovaných tuzemských autorů základní pilíře neostocismu a rozvinul je ve vlastní dialogické úvaze, čímž posunul úroveň tvůrčí transformace recipovaného textu nad shrnutí obsahu (Ambrosius) či výchozí inspiraci jednotlivými Lipsiovými citáty ve formě motta (Troilus).

— LIPSIIUS U BALBÍNA

Jak jsme měli možnost pozorovat ve výčtu exemplářů *De constantia* a jiných Lipsiových děl uložených v Národní knihovně, mnohá z nich měli v určité

fázi v držení jezuité. U tohoto vzorku je samozřejmě potřeba brát v potaz zkreslení dané tím, že historické tisky z bývalé jezuitské koleje v Klementinu přešly do fondů knihovny, která v týchž prostorách sídlí dnes. Po prozkoumání vícero dalších fondů pravděpodobně poměr jezuitů coby vlastníků Lipsiových knih o něco klesne. To však nic nemění na skutečnosti, že se mezi členy tohoto řádu Lipsiovo dílo těšilo nemalé, třeba někdy kritické pozornosti. Není patrně žádným překvapením, že největší ohlas Vlámových spisů najdeme v díle jezuita, který se podobně jako sám Lipsius věnoval široké škále humanitních oborů, především pak historii, a sice Bohuslava Balbína.

Balbínovu náklonnost k Lipsiovi již dříve popsal Josef Hejnic (1974, 224–225), který mj. vyslovil domněnku, že český jezuita se s Lipsiovým dílem setkal poprvé zřejmě v pražské klementinské koleji, kde měl během studií možnost studovat exemplář sebraných spisů *Opera omnia Iusti Lipsii*, vydaných roku 1637 v Antverpách. Je třeba říct, že hlavní zájem v Balbínovi nevzbudil ani tak Lipsius-filozof, jako spíš Lipsius-historik, jak dokládá množství zmínek

napříč Balbínovými spisy, např. v *Epitome*, *Verisimiliích*, *Examen melissaeum* či *Quaesita oratoria*.⁶⁵ Přesně v duchu Lipsiova osobního motta *moribus antiquis* se i Balbín obracel do minulosti s touto po poznání velkých historických událostí i každodenních reálií, takže mu konvenovaly především Lipsiovy antikvární práce, jako např. *Saturnalia* (1582), *De amphiteatro* (1584), *De cruce* (1594), *De militia Romana* (1595) ad. Z historického pohledu Balbín nahlížel též trojici Lipsiových pojednání o proslulých mariánských poutních místech (*Diva Hallensis*, *Diva Sichemiensis* a *Diva Lovaniensis*), kterými se nechal inspirovat ve vlastním mariánském kvartetu *Diva Vartensis* (1655), *Diva Turzanensis* (1658), *Diva Montis Sacri* (1665) a *Diva Boleslaviensis* (1674) (Hejnic 1974, 225, 228; srov. Pípalová 2022). Je symbolické, že zatímco v Belgičanově případě představují mariánské spisy zakončení jeho literární dráhy, Balbín jimi tu svou naopak otevírá – jako by převzal pomyslnou štafetu, nebo spíše pochodeň, jak zní název Lipsiova zamýšleného, ale nikdy nedokončeného projektu *Fax historica*, jenž měl zahrnout všeobecné dějiny a zvyky nejen Řeků a Římanů, ale taky Židů, Egypťanů, Peršanů, Makedonců a Španělů (Papy 2004, 100). Z Lipsiova vlivu je také možno odvozovat Balbínovu

oblibu některých antických historiků: obzvláště je třeba zmínit Polybia a Tacita, jakkoliv druhého jmenovaného Balbín patrně nechoval v tak bezmezné úctě jako jeho vzor a v určitých ohledech před ním dával přednost Titu Liviovi (Hejnic 1974, 227–229; srov. Kysučan 2020, 111). Josef Hejnic (1974, 232) se ve své analýze Lipsiova vlivu na Balbína krátce dotýká i oblasti filozofie, byť ji opět vztahuje především na jeho pohled na dějiny. Je zřejmé, že se Balbín v Lipsiových dílech setkával se stoicismem a blízkými se mu staly „římské občanské ctnosti – iustitia, constantia, clementia, severitas, dignitas, magnitudo animi“, po kterých začal pátrat také v českých dějinách a v důsledku je vyžadovat i po aktérech soudobého dění.

Lipsiův filozofický vliv se tak, na rozdíl od výše uvedených případů, majících podobu útěšné, osobní filozofie, u Balbína uplatnil především v rovině politické koncepce. Už samotný způsob, jakým Balbín své politicko-teoretické postřehy zaznamenal, svědčí o přímé inspiraci. Za shrnutí jeho politických názorů lze totiž podle Josefa Války (1988, 392–393) považovat sbírku poněkud nesourodých komentovaných úryvků z děl antických historiků a filozofů, ale i významných politických teoretiků Balbínovy současnosti, tvořících poznámkový aparát (*notae*) k 7. knize 1. dekády *Miscellaneí*. Formální podoba jakési komentované antologie jednoznačně upomíná na Lipsiovu *Politiku* a podobně jako v jejím případě odhaluje široký záběr četby svého autora. Je dokonce možné, že některé citáty Balbín nepřevzal z originálních spisů, ale rovnou od Lipsia či z jiného

65 Viz např. Balbínovo hodnocení Lipsiových prací o římských starožitnostech, jež poskytl v kapitole o vzdělání řečníka svého spisu *Quaesita oratoria* (Pragae, Georgius Czernoch, 1677, 163–164): *Quidquid a Lipsii eruditissima venit manu exosculandum est; hic enim Antiquitatis omnis scientissimus Admiranda Romae, Militiam, Vestam, Amphitheatra, Gladiatores et Poliorcetica scripsit ea felicitate, ut ob ea vadimonium deserere possis.*

a sebe prezentace raně novověkých intelektuálů, což ostatně dokládá také Lipsiův portrét a emblém, zdůrazňující nejdůležitější ctnosti, podle nichž řídil svůj život.

Portréty významných intelektuálů či šlechticů vznikaly také v českých zemích, ovšem dosud prozkoumaný materiál, pocházející spíše z předbělohorského období, žádné stopy po přihlášení se k antickým stoikům nebo k Lipsiovi nenese, a to ani na vizuální úrovni, ani v doprovodných textech. Na druhou stranu však na podrobnější průzkum stále čekají portréty pobělohorských exulantů (Vaculínová – Šárovcová – Nahtmannová 2021, 77), mezi nimiž by ostatně případná inklinace k neostoicismu byla více očekávatelná.

Co se týče vytváření symbolických „svatyní“ stoiků a neostoiků v soukromých prostorách jejich případných obdivovatelů, je otázka, zda v českých zemích existoval nějaký až tak výmluvný případ, jaký ve zmíněné studii o Lipsiových pobaltských kontaktech cituje Kristi Viiding (2023, 190): luteránský kazatel Paul Oderborn se v dopise Lipsiovi chlubil, že mu ve své soukromé knihovně v Rize zasvětil muzeum, ozdobené latinskými citáty a zlatými dekoracemi. Další průzkum šlechtických knihoven, resp. jejich pozůstatků, by nicméně ještě mohl odhalit dosud neznámé Lipsiovy tuzemské

obdivovatele podobné Zdeňku Vojtěchu z Lobkovic.

Čistě intelektuální příklon je v každém případě hůře doložitelný. Nemusel se odrazit v žádném díle, portrétu nebo architektonickém uspořádání domova, nýbrž mohlo jít jednoduše o životní postoj. Tím spíše v případě (neo)stoicismu, jehož nejvýznamnější antičtí představitelé si zakládali na tom, že moudrost má být především osvojená a žitá, a nikoliv dávaná na odiv. Sókratés, předchůdce a ideál stoiků, záměrně nenapsal nic, stejně jako Epiktétos, jehož učení se dochovalo pouze díky přičinění studenta Arriána, nebo Marcus Aurelius, jehož zápisky byly zamýšleny pouze pro osobní potřebu. Lipsiova renesance stoicismu pravděpodobně v různých podobách oslovila mnohé, jejichž jména se nikdy nedozvíme – jako v případě rytíře, o němž se ve svých pamětech zmiňuje Vilém Slavata (1866, 37) a s jehož radikálním názorem by patrně nesouhlasil ani sám Lipsius:

„Já znal jsem jednu osobu stavu rytířského, který zjevně vyznával, že [v] ten artikul v člancích apoštolských o vzkříšení z mrtvých nevěří, že o budoucích věcech po smrti naší jest věc smyšlena; čítal toliko spisy Seneky, pravě, že se má o nich víceji nežli o epištolách sv. Pavla smejšleti.“

LITERATURA

Prameny

Ambrosius, Caspar. 1607. *Constantia Lipsii Monostichis effigiata*, s. l.: s. t.

ILE = Nauwelaerts, M. A. – Sué, Sylvette (ed.). 1978. *Iusti Lipsi Epistolae. Pars II. 1584–1587*. Brusel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.

Komenský, Jan Amos. 1969. *Dílo Jana Amose Komenského. Johannis Amos Comenii opera omnia* 1, ed. Julie Nováková a Antonín Škarka. Praha: Academia.

---. 1978. *Dílo Jana Amose Komenského. Johannis Amos Comenii opera omnia* 3, ed. Milan Kopecký. Praha: Academia.

---. 2022: *Duchovní traktáty II*, ed. Tomáš Havelka. Praha – Brno: Host.

Kozelius z Peclínovce, Cyprián. 1621. *Constantia sive theoremata de virtute, spei et metus moderatrice, quae... in antiquissima Bohemorum Academia Pragensis ad disputanda studiose invitat alumnos quotquot sunt virtutis et artium... M. Joh. Cyprianus Kozelius a Peclinovecz*. Pragae: typis Pauli Sessii.

Lipsius, Justus. 1584. *De Constantia libri duo, qui alloquium praecipue continent in publicis malis*. Antverpiae apud Christophorum Plantinum. [viz digitalizát [Lipsius 1584](#)]

---. 1589. *Iusti Lipsi Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*. Lugduni Batavorum ex Offici-

na Plantiniana apud Franciscum Raphelengium. [viz digitalizát [Lipsius 1589](#)]

Marek, Pavel (ed.). 2006. *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity.

Slavata, Vilém. 1866. *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka*, sv. I, ed. Josef Jireček. Praha: I. L. Kober.

Troilus, Mikuláš. 1624a. *Vir bonus, civis bonus*, s. l.: s. t.

---. 1624b. *Sapiens tetragonus et circulus*, s. l.: s. t.

---. (s. d.). *Obrana aneb praeservativum proti moru*, Pragae. [viz digitalizát [Troilus \(s. d.\)](#)]

Sekundární literatura

Bakewell, Sarah. 2010. *How to Live. A life of Montaigne in one question and twenty attempts at an answer*. London: Chatto & Windus.

Beránek, Karel. 1988. *Bakaláři a mistři promování na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586–1620*. Praha: Univerzita Karlova.

Bočková, Hana. 2009. *Knihy nábožné a prosté. K nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno: Matice moravská.

- Brooke, Christopher. 2012. *Philosophic Pride. Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Clerici, Alberto. 2021. „In publicis malis. Justus Lipsius and the ‘Double Face’ of Neostoicism In the European Wars of Religion.“ In *Crisis and Renewal in the History of European Political Thought*, ed. Cesare Cuttica a László Kontner, 259–279, Leiden, Boston: Brill.
- De Bom, Erik. 2011. „Carolus Scribani and the Lipsian Legacy.“ In *Unmasking the realities of Power. Justus Lipsius and The Dynamics of Political Writing in Early Modern Europe*, ed. Erik De Bom, Marijke Janssens, Toon Van Houdt a Jan Papy, 283–306, Leiden, Boston: Brill.
- De Landtsheer, Jeanine. 2011. „Pius Lipsius or Lipsius Proteus?“ In *Between Scylla and Charybdis. Learned Letter Writers Navigating the Reefs of Religious and Political Controversy in Early Modern Europe*, ed. Jeanine De Landtsheer a Henk Nellen, 303–349, Leiden: Brill.
- Evans, Robert John Weston. 1997. *Rudolf II. and His World. A Study in Intellectual History 1576–1612*. London: Thames and Hudson.
- Havelka, Tomáš. 2014. „Harmonie a disharmonie v prvních dílech Truchlivého.“ In *Idea harmonie v díle J. A. Komenského*, ed. Aleš Prázný, Kateřina Šolcová a Věra Schifferová, 109–125, Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Hejnic, Josef. 1974. „Balbínova cesta za antikou.“ *Listy filologické* 97: 217–234.
- Holá, Mlada – Holý, Martin. 2022. *Profesoři pražské utrkvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*. Praha: Academia; Historický ústav.
- Chudoba, Bohdan. 1932. „Roudnická politika. Zastoupení renesanční politické vědy v knihovně českého státníka na rozhraní XVI. a XVIII. století.“ *Sborník historického kroužku* 33: 49–54; 113–118; 177–184.
- Jakubcová, Alena (ed.). 2007. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*. Praha: Divadelní ústav; Academia.
- Kostlán, Antonín. 2008. „Bohemikální alba amicorum ve fondech British Library.“ *Folia Historica Bohemica* 23: 91–214.
- Kysučan, Lubor. 2020. „Classical Tradition in Czech Renaissance and Baroque Literature.“ In *Essays on the Spread of Humanistic and Renaissance Literary Civilization in the Slavic World (15th–17th Century)*, ed. Giovanna Sedina, 97–116, Firenze: Firenze University Press.
- Lavenia, Vincenzo. 2014. „Conscience and Catholic Discipline of War: Sins and Crimes.“ *Journal of Early Modern History* 18: 447–471.
- Malura, Jan. 2022. „Katastrofy, válka, melanholie v útěšné a nábožensky vzdělatelné literatuře první čtvrtiny 17. století.“ *Studia Comeniana et Historica* 52: 169–181.
- Martinek, Radek. 2020. „Zapomenutá paměť. Nejstarší kněžské portréty východních Čech, in: e-Monumentica 7 (1–2): 25–36. Dostupné z (6. 10. 2025) https://e-monumentica.cz/sites/default/files/clanky/e-m_1-2_20_A_Martinek.pdf
- Martínková, Dana. 1960. „Litoměřický soubor humanistických prací z dvacátých let XVII. stol.“ *Listy filologické* 83 (2): 330–331.
- . 1961. „K pobělohorské básnické tvorbě M. Mikuláše Troila.“ *Listy filologické* 84: 163–167.
- McCrea, Adriana. 1997. *Constant Minds: Political Virtue and the Lipsian Paradigm in England, 1584–1650*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Melehy, Hassan. 2018. „Montaigne’s Passions and Lipsian Subjects.“ *Montaigne Studies. An Interdisciplinary Forum* 30: 153–163.
- Momford, Mark. 1991. *Stoics and Neostoics. Rubens and The Circle of Lipsius*. Princeton: Princeton University Press.
- Mout, Nicolette. 1996. „Die politische Theorie in der Bildung der Eliten. Die Lipsius-Rezeption in Böhmen und Ungarn.“ In *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert*, ed. Joachim Bahlcke, Hans-Jürgen Bömelburg a Norbert Kersken, 243–264, Leipzig: Universitätsverlag.
- Novotný, David. 2009. „Chlumecká nadace a město Chrudim od poloviny 16. do 2. poloviny 17. století.“ *Husitský Tábor. Sborník husitského muzea* 16: 321–341.

- . 2010. „K otázce recepcce díla Justa Lipsia v městském prostředí pobělohorských Čech.“ *Studia Comeniana et Historica* 40: 69–87.
- . 2014. „Historické a literární dílo Kryštofa Mathebaea Bohdaneckého.“ *Studia Comeniana et Historica* 44: 205–231.
- Oestreich, Gerhard. 1982. *Neostoicism and the Early Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papy, Jan. 1999. „Lipsius and His Dogs, Humanist Tradition, Iconography and Rubens's Four Philosophers.“ *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 62: 167–198.
- . 2004. „An Antiquarian Scholar between Text and Image? Justus Lipsius, Humanist Education, and the Visualization of Ancient Rome.“ *The Sixteenth Century Journal* 35: 97–131.
- . 2011. „Justus Lipsius.“ In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta a Uri Nodelman. Dostupné z (6. 10. 2025) <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/justus-lipsius/>.
- Prinz, Wolfram. 1973. „The Four Philosophers by Rubens and the Pseudo-Seneca in Seventeenth-Century Painting.“ *The Art Bulletin* 55 (3): 410–428.
- Pešek, Jiří. 1993. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*. Praha: Karolinum.
- Pešková, Jarmila. 1990. „Ordines lectionum jako pramen k poznání výuky na artistické fakultě pražské univerzity v letech 1570–1619.“ *AUC-HUCP* 30 (1): 9–30.
- Pípalová, Anna-Marie. 2022. „Bohuslav Balbín and the Patriotic Reconceptualization of Bohemia, c. 1650–1675.“ *The Historical Journal* 65: 992–1014.
- RHB 1–6 = Antonín Truhlář – Karel Hrdina – Josef Hejnic – Jan Martínek. 1966–2012. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě od konce 15. do začátku 17. století*. Praha: Academia.
- Ryantová, Marie. 2007a. *Památníky aneb štamby, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- . 2007b. „Čtenář.“ In *Člověk českého raného novověku*, ed. Václav Bůžek a Petr Král, 398–432, Praha: Argo.
- Saunders, Jason Lewis. 1955. *Justus Lipsius. The Philosophy of Renaissance Stoicism*. New York: The Liberal Art Press.
- Sellars, John. „Neo-Stoicism.“ In *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné z (6. 10. 2025) <https://iep.utm.edu/home/about/>.
- . 2007. „Justus Lipsius's *De Constantia*. A Stoic Spiritual Guide.“ *Poetics Today* 28 (3): 339–362.
- Skýbová, Anna. 1957. *Univerzitní these v 16. století*, Praha (nepublikovaná diplomová práce; Katedra pomocných věd historických a archivnictví FF UK v Praze).
- Snook, Edith. 2013. „Recent Studies in Early Modern Reading.“ *English Literary Renaissance* 43 (2): 343–378.
- Stich, Alexandr. 1996. „O Šporkově a Pitrově ‚rytěřování‘.“ In *Ars baculum vitae: sborník studií z dějin umění a kultury: k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, ed. Vít Vlínas a Tomáš Sekyrka, 208–214, Praha: Národní galerie.
- Storchová, Lucie. 2014. „Matthaeus Collinus a jeho *Specimen studii ac laborum* (1577). Excerptové a moralizující čtení antických textů v literárním poli pražské univerzity.“ *Historica Olomucensia. Sborník prací historických* 34, Supplementum 1: 315–333.
- Řezníková, Lenka. 2022. „*Idea mutationum*. Prožitek společenské změny a konceptualizace dějin u Jakuba Jakobeae.“ *Listy filologické* 145: 41–69.
- Šmahel, František. 2016. *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum.
- Truhlář, Antonín. 1886. „České literární práce Křištofa Mathebaea Bohdaneckého.“ *Časopis musea království českého* 60: 70–85.
- Tříška, Josef. 1977. *Disertace pražské univerzity 16.–18. století*. Praha: Univerzita Karlova.
- Vaculínová, Marta. 2019. „Jak si objednat epitahalamium. O přípravě sborníku k svatbě císařského rady Ludwiga Schwartzmaiera ze

- Schwarzenau v roce 1596.“ In *Zahrada slov: ad honorem Zuzana Silagiová*, ed. Julie Černá, Barbora Kocánová a Pavel Nývlt, 245–260. Praha: Filosofia.
- Vaculínová, Marta – Šárovcová, Martina – Nachtmannová, Alena. 2021. *Portréty předbřlohorských intelektuálů*. Praha: Academia.
- Válka, Josef. 1988. „Politický smysl Balbínovy historiografie.“ *Česká literatura* 36: 385–399.
- Vargha, Anna. 1942. *Iustus Lipsius és a magyar szellemlélet*. Budapest: Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.
- Vickers, Michael. 1977. „Ruben’s Bust of ‘Seneca’?“ *The Burlington Magazine* 119 (894): 643–645.
- Viiding, Kristi. 2023. „Lipsius, iam Lapsius? Justus Lipsius im frühneuzeitlichen Est-, Liv-und Kurland.“ *Humanistica Lovaniensia* 72: 189–210.
- Willis, Ika. 2018. *Reception*. London, New York: Routledge.
- Winter, Zikmund. 1897. *Děje vysokých škol pražských od secessí národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- . 1899. *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*. Praha: Matice česká.
- . 1911. *Z rodiny a domácnosti staročeské. Ze života XVI. století*. Praha: J. Otto.
- Zurawski, Simone. 1992. „Reflections on the Pitti Friendship Portrait of Rubens: In Praise of Lipsius and in Remembrance of Erasmus.“ *The Sixteenth Century Journal* 23 (4): 727–753.

Utopie Thomase Mora. Dílo, které dalo název specifickému typu politického myšlení

RECENZOVANÁ KNIHA

Thomas More, *Utopie*. Překlad Bohumil
Ryba. Praha: Karolinum 2024

TOMÁŠ NEJESCHLEBA

Katedra filozofie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Křížkovského 12, 779 00 Olomouc

tomas.nejeschleba@upol.cz

<https://doi.org/10.5507/aither.2025.008>

— Nové vydání *Utopie* Thomase Mora je pro mne poněkud překvapivým počinem nakladatelství Karolinum a pokusím se vysvětlit proč. Jistě, jedná se o jeden z klíčových textů politické filosofie a moderního politického myšlení. Jeho významu odpovídá i fakt, že *Utopie* má samostatné heslo na české wikipedii, ze kterého lze mimo jiné zjistit, že ve dvacátém století byla *Utopie* v češtině vydána dokonce pětkrát a že k poslednímu vydání došlo v roce 1978, když, a to na wikipedii už nestojí, knihu vydala Mladá fronta v edici ABC marxismu-leninismu. Toto zařazení renesančního díla z roku 1516 by se mohlo zdát podivné, avšak má svou logiku. Od konce 19. století totiž, především od dob rakouského marxisty Karla Kautskyho, je Morova *Utopie* chápána jako projev tzv.

utopického socialismu, jedné z fází dějin, která ústí v komunismus. To je ostatně výmluvně ztvárněno na kremelském obelisku, přetvořeném v roce 1919, na němž se jméno Thomase Mora objevuje ve společnosti Lenina, Marxe a dalších teoretiků i praktiků nového uspořádání společnosti. A tak není divu, že v roce 1978 byl More vydán ve zmiňované ABC edici s výmluvným přívlastkem.

Autorem zmiňovaného, zatím posledního překladu nicméně nebyl žádný marxista ani leninista. Převedení textu do češtiny se chopil významný profesor klasické filologie Bohumil Ryba (díky jehož příjmení se dodnes studenti latiny učí, že ryba – piscis je v latině masculinum), který byl coby „buržoazní vědec“ v roce 1954 ve vykonstruovaném procesu odsouzen za velezradu na 19 let

žaláře, a když se v roce 1960 z vězení díky amnestii vrátil k rodině, na pozici profesora Univerzity Karlovy a do Československé akademie věd mu nebylo umožněno se vrátit. Přesto Bohumil Ryba vědecky stále pracoval, stejně jako dokonce předtím, v době svého věznění v Leopoldově. Překlad Morovy *Utopie* však není plodem tohoto jeho krušného životního období. Ryba Mora přeložil již v roce 1950, respektive tehdy vyšel jeho překlad, a kniha z roku 1978 je v podstatě reedicí tohoto překladu. To znamená, že od prvního vydání uplynulo již tři čtvrtě století, což je poměrně dlouhá doba. Možná by si tedy tak důležité dílo nový překlad zasloužilo. A nyní přichází to překvapení, alespoň pro mne to překvapení bylo: v roce 2024 vydává Karolinum *Utopii* Thomase Mora právě v tomto překladu Bohumila Ryby, překladu, který je navíc volně k dispozici v elektronické podobě.

Aby nedošlo k nedorozumění: nedomnívám se, že by Rybův překlad byl špatný. Považuji ho za velmi zdařilý, byť posouzení jeho literárních kvalit rád přenechám odborníkům na tuto oblast. Tedy, po věcné stránce se jedná o překlad poctivý, erudovaný, naplňující nejvyšší kritéria kladená na překlady v době jeho vzniku. V tom však zároveň spočívá jádro pudla. Jak známo, překlady stárnou mnohem rychleji než jejich zdrojové texty, a to jak po jazykové stránce, kterou, podobně jako onu literární si netroufám posuzovat, tak po stránce vědění a znalostí o překládaném textu. Za tři čtvrtě století, a to v rámci století dvacátého a jednadvacátého, tedy dekad až překotně se vyvíjejících, se

přeci v bádání o Thomasi Morovi a o jeho klíčovém textu muselo stát hodně, co by se mohlo nebo mělo do překladu textu promítnout.

Začneme edicí latinského textu. Bohumil Ryba překládal Morovu *Utopii* z edice, kterou v roce 1895 připravili Victor Michels a Theobald Ziegler v rámci řady *Lateinische Litteraturdenkmäler der XV. und XVI. Jahrhunderts*, Vol. XI, Berlin, Weidmann; Ryba na edici odkazuje jako na „Michels“. Jedná se o první kritické vydání textu, které vychází z prvního Morova vydání, jež se objevilo v Lovani v roce 1516, a editoři k němu připojují několik stránek s textovými variantami podle basilejského vydání z března roku 1518 (Froben). Ryba sám provedl oproti Michelsovu textu několik emendací, které vyjmenovává v předmluvě k českému vydání z roku 1950. Tato z editorského hlediska důležitá poznámka se však neobjevila ani ve vydání z roku 1978, ani v tom z roku 2024. Michelsova edice je bezesporu edicí pečlivou, avšak ze současného hlediska, respektive již od druhé poloviny 20. století je považována za zastaralou, především díky vývoji v moreovských a erasmovských bádáních.

Od Rybových, respektive Michelsových dob se ediční práce na textu výrazně posunula zásluhou několika novolatiníků v druhé polovině 20. století, i když je třeba poznamenat, že situace s edicemi není zcela přehledná. Dnes se badatelé opírají o tři moderní vydání latinského textu, jež se objevily postupně od šedesátých let 20. století a které profesor Ryba samozřejmě nemohl znát. Jedná se o kritické vydání

z Yale, dále o latinsko-francouzské vydání a konečně o vydání cambridgeské, latinsko-anglické.

Standardní kritická edice byla vydána v roce 1965 v rámci mnohasvazkového projektu „The Yale Edition of the Complete Works of St. Thomas More“. Pro tuto řadu souborného vydání Morova díla, vydávanou nakladatelstvím univerzity v Yale, vytvořili čtvrtý svazek věnovaný *Utopii* chicagský jezuita Edward Surtz, specialista na Morovu *Utopii*, a americký historik Jack H. Hexter. Téměř pětisetstránková edice je velmi důkladná, doprovázená rozsáhlou úvodní studií a výkladovým poznámkovým aparátem. Vedle kritické edice je v knize otištěn i anglický překlad, vycházející z překladu G. C. Richardse z roku 1923. Za textové východisko pro latinský text editoři zvolili nikoli editio princeps jako Michels, nýbrž Frobenovo basilejské vydání. Na tomto místě je tedy dobré se zastavit u nejstarších vydání Moreovy *Utopie*.

Během Morova života (1478–1535) byla *Utopie* vydána celkem pětkrát, přičemž páté vydání v rámci *Luciani opuscula* ve Florencii (1519) je zcela závislé na vydání třetím, a proto se s ním při přípravě kritického vydání nepracovalo. U zbylé čtveřice, počínaje editio princeps, se předpokládá, že se na nich More nějakým způsobem podílel, byť pobýval v Anglii, zatímco všechna vydání se objevila na kontinentu. *Utopie* byla poprvé vydána na sklonku roku 1516 v Lovani (tiskař Thierry Martin) a toto vydání vychází z rukopisu, který Thomas More poslal Erasmovi Rotterdamskému. Je zároveň možné, že

Erasmus a snad i antverpský humanista Pieter Gillis (Aegidius), kterému More *Utopii* věnoval, v ní provedli nějaké textové změny. Již na počátku roku 1517 Erasmus Mora vybídl, aby text opravil a zaslal mu ho k druhému vydání. To se objevilo v březnu 1517 v Paříži u tiskaře Gillese de Gourmonta, chyby z lovaňského vydání v něm byly opraveny, mnohé jiné však zase přibyly. Proto Erasmus usiloval o nové vydání v Basileji, u spolehlivého vydavatele Johanna Frobeny, který text vydal nejprve v březnu 1518 a následně, s dalšími změnami, v listopadu 1518.

Surtz s Hexterem tedy volí pro svou kritickou edici jako základní text Frobenovo vydání z března 1518. Důvodem pro tuto volbu je fakt, že More se na úpravách a výsledném textu podílel, spolu s Erasmem, Frobenem a možná dalšími, jak vyplývá z analýzy korespondence a jiných pramenů. Toto vydání pak editoři porovnávají s ostatními třemi zmiňovanými tisky; další vydání z 16., 17. i 18. století, která většinou sledují Frobenovo vydání z listopadu 1518, se neberou pro kritickou edici v potaz.

Na sklonku sedmdesátých let se objevila latinsko-francouzská edice pocházející z pera André Prévosta (André Prévost, *L'Utopie de Thomas More*, Paris: Mame 1978), který již v roce 1969 vydal oceňovanou knihu *Thomas More et la crise de la pensée européenne*. Podobně jako yaleské vydání se Prévost opírá o Frobenovu edici z roku 1518, kterou zde však nezpracovává kriticky, nýbrž ke svému francouzskému překladu přetiskuje faksimile basilejského vydání. Prévost zároveň doplňuje text a překlad rozsáhlým

kritickým aparátem informujícím o textových variantách z jiných vydání a výkladovými poznámkami, takže jeho latinsko-francouzská edice v celku čítá téměř 800 stran. Oproti Surtzovi však Prévost jako hlavní text volí Frobenovo vydání z listopadu 1518, neboť to podle něj obsahuje další Morovy autorské úpravy.

V současné době je však nejpoužívanější, jistě vzhledem k velkému rozsahu a špatné dostupnosti yaleské edice i edice latinsko-francouzské, edice cambridgeská, latinsko-anglická. Jako editoři jsou pod ní podepsáni George M. Logan, Robert M. Adams a Clarence H. Miller. Kniha obsahuje novější anglický překlad *Utopie* od výše uvedeného Adamse, který pochází z roku 1975 a po Loganových úpravách byl vydán samostatně v rámci řady *Cambridge texts in the History of Political Thought* (poprvé 1989). Nás však zajímá latinský text, který Logan v návaznosti na yaleskou kritickou edici přebírá z Frobenova vydání z března 1518. Oproti yaleské edici je cambridgeská více „studijní“: latinský text, především interpunkci upravuje podle současných konvencí, vydání neobsahuje rozsáhlý kritický aparát, pouze zaznamenává různocnění pod latinským textem a pod anglickým překladem nalezneme výkladové poznámky.

Všechny tři edice tedy spojuje to, že nevycházejí z editio princeps, nýbrž z Frobenova basilejského vydání z roku 1518 (buď březnového, nebo listopadového), a z tohoto vydání přebírají také parerga, či chcete-li paratexty, se kterými je samotná *Utopie* vydána. Cambridgeské vydání je poněkud redukuje, zatímco yaleské je uvádí v plném rozsahu, tj.

Erasmův list Frobenovi datovaný v srpnu 1517, list francouzského humanisty Guillaumea Budého Thomasi Lupsetovi z června 1517, následuje mapa Utopie od Hanse Holbeina (mapa v editio princeps od neznámého autora je podobně strukturovaná, ale jednodušší), pak čtenář uvidí utopijskou abecedu a v ní sepsané čtyřverší i jeho přepis v latinské abecedě, následuje „šestiverší Anemolia, básníka ověnčeného vavřínem, Hythlodayova synovce, syna jeho sestry na ostrově Utopii,“ a po něm list Petra Aegidia Jeronýmu de Busleyden, který byl uveřejněn i v editio princeps, stejně jako i list Jana Paludana Petru Aegidioví, báseň téhož autora z roku 1518, a dvě krátké básně, první od Gerharda Geldenhauera, druhá od Cornelise de Schrijvera, přičemž obě se objevily již v prvním vydání, podobně jako Busleydenův list Petru Aegidioví, jenž je posledním paratextem, který nepochází od Thomase Mora. Tyto texty a mapy se v žádném z vydání Rybova překladu neobjevují, lze však ocenit, že Matouš Jaluška, autor doslovu k nejnovějšímu vydání, je vyjmenovává a stručně popisuje, respektive pouze ty, které lze nalézt v editio princeps, z něhož v podstatě Ryba překládal.

Vlastní Morův text, který nalezneme v Rybově překladu, začíná předmluvou, jež má formu listu Petru Aegidioví, následující text je pak členěn na dvě knihy. První je Morův popis rozhovoru mezi ním, Petrem Aegidiem a fiktivním cestovatelem Rafaellem Hythlodayem o tehdejších poměrech v Anglii, druhá kniha je pak Hythlodayovým popisem ostrova Utopie. Nebylo by účelné se zde podrobněji zabývat obsahem známého díla, vraťme se

proto spíše k formální stránce nového vydání. Vzhledem k tomu, že Ryba překládal z Michelsovy edice, v překladu chybí marginálie, které More (a/nebo jeho přátelé) využíval pro členění textu ve Frobenově vydání, a které se tak objevují v moderních edicích, včetně např. i samostatného Loganova vydání anglického textu. Tyto poznámky po stranách v moderních edicích velmi dobře napomáhají orientaci v textu, kterou české vydání vzhledem ke svému původu neumožňuje. Dodejme na okraj, že nejen orientace, ale i citování z Morovy *Utopie* může být oříškem: badatel stojí před rozhodnutím, o co se opřít, zvláště když yaleská kritická edice sice obsahuje číslování řádků latinského i anglického textu, avšak bez uvedení paginace základního textu.

Nakladatelství Karolinum v řadě „Dějiny politické filosofie“ tedy vydalo sice dobrý, avšak dnes již zastaralý překlad jednoho z nejvýznamnějších děl této disciplíny. Pokud někdo váhá, zda si koupit nové vydání nebo nějaké starší vydání z antikvariátu, jako plusové body pro knihu z Karolina lze uvést jednak výtečný doslov Matouše Jalušky, ve kterém je zohledněna nejnovější literatura, a jednak grafickou úpravu, která vkusně řadí *Utopii* mezi ostatní tituly této řady. Avšak právě když toto uděláte a zařadíte si *Utopii* vedle dalšího slavného renesančního díla vydaného v této řadě, Machiavelliho *Vladaře* v novém překladu Jana Bíby (Praha: Karolinum 2022), uvědomíte si plně, jaká je to škoda, že se *Utopii* podobné péče nedostalo.

© copyright AITHER 2025

AIGHP

Časopis pro studium řecké a latinské filosofické tradice

Journal for the Study of Greek and Latin Philosophical Traditions

Volume XVII, no. 33

Editorial office of Aither:

Department of Philosophy

Faculty of Arts of Palacký University Olomouc

Křížkovského 12

771 80 Olomouc

aither.journal@upol.cz

Pavel Hobza

editor-in-chief

Kryštof Boháček

deputy editor-in-chief

Matěj Kulišťák

managing editor

Světlana Zapadlová

proofreading

Published by Faculty of Arts Publishing House, Palacký University Olomouc

<http://vffup.upol.cz/>

Olomouc 2025